

EMRE ERDOĞAN

Galatasaray Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Emre Erdoğan aynı bölümde doktorasını tamamladı. 1996'dan itibaren kamuoyu araştırmaları yapan Erdoğan 2003 yılında bağımsız bir araştırma şirketi olan Infakto RW'yu kurdu. 2005 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yarı zamanlı olarak Araştırma Metotları ve İstatistik dersleri veren Erdoğan, 2015 yılından itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doç. Dr. Erdoğan; dış politika ve kamuoyu, siyasal katılım, genç ve çocuğun iyi olma hali, gönüllülük ve sosyal sermaye konularında çok sayıda araştırma yürütmüş ve yayın yapmıştır.

PINAR UYAN SEMERCİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Uyan Semerci, 2007 yılından beri Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi müdürlüğü yapmaktadır. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden alan Uyan Semerci'nin akademik çalışma alanları siyaset felsefesi, karşılaştırmalı siyaset, sosyal politika ve sosyal bilimlerde metodolojidir. Prof. Dr. Uyan Semerci; evrensellik, adalet, haklar, katılım, vatandaşlık, insani gelişim, yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluk, göç, kolektif kimlik oluşumları ve çocuğun iyi olma hali konularında birçok araştırma projesi yürütmüş, makale ve kitap yayını yapmıştır.

EMRE ERDOĞAN - PINAR UYAN SEMERCI
FANUSTA DİYALOGLAR
TÜRKİYE'DE KUTUPLAŞMANIN BOYUTLARI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 631
ARAŞTIRMA 13

ISBN: 978-605-399-521-0

1. BASKI İSTANBUL, MAYIS 2018

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, No: 6 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 35680

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ • www.dizgievi.com
DÜZELTİ REMZİ ABBAS
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 No: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 38 46 / FAKS: 0212 613 03 21 • SERTİFİKA No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Erdoğan, Emre, author. | Uyan Semerci, Pinar, author.
Title: Fanusta diyaloglar : Türkiye'de kutuplaşmanın boyutları / Emre Erdoğan, Pinar Uyan Semerci.
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 631. : Araştırma; 13.
Identifiers: ISBN: 9786053995210 (paperback)
Subjects: LCSH: Polarization (Social sciences) . | Polarization (Social sciences) --Turkey. | Polarization (Social sciences) --Turkey --Case studies. | Political culture --Turkey --History --21st century. | Voting research --Turkey. | Pressure groups --Turkey. | Cultural pluralism --Turkey. | Turkey --Politics and government --21st century. | Social media --Political aspects. | Political participation. | Communication in politics. | Political Parties --Turkey. | Political campaigns -- Turkey. | Election systems --Turkey.
Classification: LCC: DR603.E73 2018

EMRE ERDOĞAN - PINAR UYAN SEMERCİ

FANUSTA DİYALOGLAR
TÜRKİYE'DE KUTUPLAŞMANIN BOYUTLARI

İçindekiler

vii Tablo ve Şekil Listesi

- 1 Giriş
- 7 Kutuplaşma: Tanımlar ve Tartışmalar
 - 7 Kutuplaşma: Elit Düzeyinde Bir Gerilim
 - 9 Kutuplaşma: Bireysel Bir Zıtlaşma
 - 9 İdeolojik Kutuplaşma
 - 11 Kültür Savaşları-Coğrafi Ayrışma
 - 13 Bir Kimlik Olarak Parti Tercihi ya da Duygusal Kutuplaşma
 - 15 Sahte Kutuplaşma
 - 17 Kutuplaşmanın Sebepleri
 - 17 Demografik Değişim
 - 18 Ekonomik Faktörler
 - 20 Kutuplaşmanın “Bulaşması”
 - 23 Kutuplaşmada Medyanın Etkisi
 - 23 Medyanın Çeşitlenmesi
 - 24 “Seçerek Maruz Kalma” ve “Yankı Odaları”
 - 25 Medyanın Kutuplaşmayı Araçsallaştırması
 - 26 Yeni Medya ve Kutuplaşma
- 27 Türkiye’de Kutuplaşma Tartışmaları: Kısa Bir Değerlendirme
 - 28 Kutuplaşma Örneği Olarak Kadim Bölünmeler
 - 32 Türkiye’de İdeolojiler, Partiler ve Kutuplaşma
- 35 Türkiye’de Kutuplaşma: Karşılaştırmalı Bir Perspektif
 - 41 Bireysel Kutuplaşma:
Duygusal Kutuplaşmayı Belirleyen Faktörler
- 49 Kutuplaşmanın Boyutları: 2017 Araştırma Bulguları
 - 50 Partiler ve Tercihler
 - 70 Kimlikler ve Parti Taraftarları
 - 82 Duygusal Kutuplaşma ve Siyasal Kutuplaşma Boyutları
 - 84 İletişim ve Kutuplaşma
 - 84 Siyasal Görüşleri Tartışmak: Aile, Yakın Çevre
ve Kamusal Alan
 - 93 Medya ve Kutuplaşma
 - 100 Sosyal Medya ve Kutuplaşma
 - 103 Siyasal Kültürde Kutuplaşmanın Yansıması
 - 103 Siyasal Katılım

109	Siyasal Kurumlar ve Liderler Algısı
115	Siyasal Hafıza
117	Siyasal Kaygılar
119	Siyasal Gündem ve Algılar
123	Farklı Gerçeklikler
131	“Ortak” Değerlerimiz
134	Ortaklıklar
134	Avrupa Birliği ve Dünya ile İlişkiler
138	Suriyelilere Karşı Tutumlar
143	Sonuç
151	Kaynakça
159	Dizin

Tablo ve Şekil Listesi

Tablo Listesi

- 43** Tablo 1 Duygusal Kutuplaşmanın Boyutları
49 Tablo 2 Katılımcıların Demografik Profilleri (n=2004)
54 Tablo 3 Partililerle Ortaklığın Belirleyicileri (Doğrusal Regresyon Çıktıları)
56 Tablo 4 Duygusal Kutuplaşmanın Belirleyicileri
69 Tablo 5 Siyasal Kutuplaşmanın Belirleyicileri
81 Tablo 6 Grup Dışlanması Algısının ve Grup Üstünlüğü Algısının Belirleyenleri (Doğrusal Regresyon Çıktıları)
83 Tablo 7 Duygusal Kutuplaşma, Siyasal Kutuplaşmanın Boyutları ve Kimlikler Arasındaki İlişkiler (Doğrusal Regresyon Çıktıları)
91 Tablo 8 Kamusal Alanda Tartışma ve Aynı Fikirde Olmanın Belirleyicileri (Doğrusal Regresyon Analizi Çıktıları)
108 Tablo 9 15 Temmuz Sonrası Gösterilere ve Gezi Protestolarına Katılımın Belirleyicileri (Lojistik Regresyon Analizi Çıktıları)
113 Tablo 10 Kurumlara Güvenin Belirleyicileri (Doğrusal Regresyon Analizi Çıktıları)

Şekil Listesi

- 38** Şekil 1 Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması (Dalton Endeksi, CSES Verisi)
39 Şekil 2 Türkiye’de Siyasal Parti Sisteminin Kutuplaşması-Zaman İçinde Değişim
40 Şekil 3 Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması (Dalton Endeksi, CMP Verisi)
42 Şekil 4 Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması (CSES Verisi)
51 Şekil 5 Partilere Yakınlık ve Parti Tercihleri (“Çok Yakınım” ve “Yakınım” Yanıtları)
52 Şekil 6 En Yakın Hissedilen Parti (Tek Tercih)
53 Şekil 7 Yakın Hissedilen Parti Taraftarlarıyla Ortaklık Derecesi (0-10)
57 Şekil 8 En Uzak Hissedilen Parti Taraftarları (2015-2017)
58 Şekil 9 Parti Tabanlarına Göre En Uzak Hissedilen Parti Taraftarları (2017)

- 63 Şekil 10** En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarıyla Sosyal Mesafe
- 65 Şekil 11** En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Ahlakî Üstünlük
- 66 Şekil 12** En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Siyasal Hoşgörü
- 67 Şekil 13** Karşılıklı İlişkiler (Pearson Korelasyon Katsayıları)
- 67 Şekil 14** Siyasal Kutuplaşma Boyutları ve Parti Tabanları (Ortalamalar)
- 71 Şekil 15** En Sık “Biz” Kelimesi Kullanılan Kimlikler (“Sürekli” ve “Sık” Yanıtı Verenlerin Toplamı)
- 72 Şekil 16** En Yakın Hissedilen Kimlik (%)
- 73 Şekil 17** Parti Tabanları ve Birincil Kimlikler (Mütekabiliyet Haritası)
- 74 Şekil 18** Kimlik Kümeleri (Dendogram)
- 75 Şekil 19** Partiler ve Kimlik Boyutları (Ortalamalar)
- 76 Şekil 20** Kimlik Grupları Hakkındaki Algılamalar (Katılanların Oranı)
- 77 Şekil 21** Partiler ve Grup Üstünlüğü Algısı (Katılanların Oranı)
- 78 Şekil 22** Grup Dışlanması Algısı ve Parti Tabanları (“Kötü Davranıyorlar” Yanıtı Verenlerin Oranı)
- 79 Şekil 23** Grup Üstünlüğü Algısı, Grup Dışlanması Algısı ve Parti Taraftarlığı
- 80 Şekil 24** Grup Üstünlüğü Algısı, Grup Dışlanması Algısı ve Parti Taraftarlığı
- 85 Şekil 25** “Yakın Çevrenizle Ne Kadar Görüş Birliğindesiniz?”
- 86 Şekil 26** “Yakın Çevrenizdeki Herhangi Bir Kişiyle Siyasal Konularda Görüş Ayrılığına Düşüp İlişkilerinizin Bozulduğu Oldu mu?”
- 88 Şekil 27** “OHAL Uygulaması Hakkında Bir Tartışmaya Katılır mısınız?”
- 89 Şekil 28** “OHAL Uygulamaları Konusunda Bu Kişiler Sizinle Ne Kadar Aynı Fikirde?”
- 90 Şekil 29** Tartışma Ortamlarının Değerlendirilmesi
- 94 Şekil 30** Siyasal Konularda Sık Kullanılan Bilgi Kaynakları (“Sürekli” ve “Sık Sık” Yanıtlarının Toplamı)
- 95 Şekil 31** Okunan Gazeteler ve Parti Tabanları (Mütekabiliyet Haritası)
- 96 Şekil 32** Televizyonda Ana Haber Bültenleri Tercihi ve Parti Tabanları (Mütekabiliyet Haritası)
- 97 Şekil 33** Hangi Kanallar/Gazeteler Tarafsız? (“Tarafsız” Yanıtlarının Oranı)

- 98 Şekil 34** Haber Kaynaklarının Tarafsızlık Algıları ve Parti Tercihleri (Mütekabiliyet Haritası)
- 101 Şekil 35** Sosyal Medya Araçları Kullanım Sıklığı, Yaş ve Cinsiyet (“Her Gün Kullananların” Oranı)
- 102 Şekil 36** Twitter’ın Siyasal Amaçlarla Kullanımı
- 103 Şekil 37** Facebook’un Siyasal Amaçlarla Kullanımı
- 105 Şekil 38** Siyasal Katılım (“Yaptım” Yanıtlarının Oranı)
- 106 Şekil 39** 15 Temmuz Sonrası Eylemlere ve Gezi Protestolarına Katılım ve Parti Taraftarlığı (“Yaptım” Yanıtlarının Oranı)
- 110 Şekil 40** Kurumlara Güven (“Kesinlikle Güveniyorum” + “Güveniyorum” Yanıtlarının Oranı)
- 111 Şekil 41** Kurumlara Güven ve Siyasi Parti Taraftarları (“Kesinlikle Güveniyorum”+“Güveniyorum” Yanıtlarının Oranı)
- 114 Şekil 42** Liderlerin Beğenilme Dereceleri (10 Üzerinden Ortalama)
- 115 Şekil 43** Siyasi Liderlerin Beğenilme Dereceleri ve Siyasi Parti Tabanları (10 Üzerinden Ortalamalar)
- 116 Şekil 44** Türkiye Toplumunda En Fazla Kırılmaya Yol Açan Olaylar (İki Yanıt, %)
- 117 Şekil 45** Türkiye Toplumunda En Fazla Kırılmaya Yol Açan Olaylar ve Siyasi Parti Taraftarları (Mütekabiliyet Haritası)
- 118 Şekil 46** Gelecekle İlgili Kaygılar (“Çok Kaygılandırıyor” ve “Biraz Kaygılandırıyor” Yanıtlarının Yüzdesi)
- 119 Şekil 47** Gelecekle İlgili Kaygılar ve Parti Taraftarları (Mütekabiliyet Haritası)
- 120 Şekil 48** Ülkenin Yönetim Biçimine Dair Görüşler ve Siyasi Parti Tabanları
- 121 Şekil 49** Gezi Protestolarına Dair Görüşler ve Siyasi Parti Tabanları
- 122 Şekil 50** Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Hakkındaki Algılar ve Parti Tabanları
- 123 Şekil 51** Türkiye’de Seçimlerin Yönetilme Biçimine Dair Algı ve Parti Tabanları (Katılanların Yüzdesi)
- 124 Şekil 52** Ülkenin ve Ekonominin Gidişatı
- 125 Şekil 53** Parti Taraftarları ve Ülkenin ve Ekonominin Gidişatı Hakkındaki Değerlendirmeler (Olumlu Yanıtların Oranı)
- 129 Şekil 54** Ülkenin En Büyük Sorunu (İki Yanıt, %)
- 130 Şekil 55** Parti Tabanları ve Ülkenin Önde Gelen Sorunları (Mütekabiliyet Haritası)
- 132 Şekil 56** Değerler
- 133 Şekil 57** Değerler ve Parti Tabanları (Görüş Katılanların Oranı)

- 135 Şekil 58** Türkiye’nin En Önemli Ortağı ve En Büyük Tehdit
136 Şekil 59 Dış Politika Algıları ve Siyasi Parti Tabanları
137 Şekil 60 Sevr Sendromu (“Kesinlikle Katılıyorum” ve “Katılıyorum” Yanıtlarının Oranı)
137 Şekil 61 Sevr Sendromu ve Parti Tabanları (Ortalamalar)
138 Şekil 62 Suriyeliler Ülkelerine Geri Gönderilsin mi? (“Evet” Yanıtlarının Oranı)
139 Şekil 63 Suriyelilere Verilecek Haklar
140 Şekil 64 Suriyelilere Verilecek Haklar ve Parti Tabanları

Kutuplaşma nedir? Siyasal kutuplaşma nasıl tarif edilir? Kutuplaşmanın farklı boyutları var mı? Kutuplaşma siyasal elitler arasında mı olur? Türkiye’de toplumda kutuplaşma var mı? Tarihsel olarak bakıldığında bir süreklilikten bahsedebilir miyiz? Daha önce var mıydı? Yoksa toplumdaki kutuplaşma yeni bir durum mu? Var olan kutuplaşma arttı mı? Kutuplaşmayı konuşmak kutuplaşmayı arttırır mı? Bu çalışma Türkiye’deki siyasal kutuplaşmayı ve farklı boyutlarını parti taraftarları arasındaki mesafenin giderek artması, birbirlerinden uzaklaşması olarak ele almaktadır. Özellikle kişilerin kendilerine en yakın gördükleri partiler üzerinden sınıflayarak, diğer parti taraftarlarına yönelik olan algıları ve tutumlarını anlamaya çalışmaktadır.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak toplumsal dinamikleri, toplumdaki dönüşüm ve değişimleri anlamının çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda da Marshall Fonu’nun (GMF-German Marshall Fund) bir projesi olan Karadeniz İşbirliği Fonu’nun (BST-Black Sea Cooperation Trust) desteğiyle yürütülen “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması”nın Kasım-Aralık 2017 tarihlerindeki saha çalışmasını tamamladık ve bulguları 5 Şubat 2018’de İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde yapılan bir sunumla kamuoyuyla paylaştık. Bunun sonrasında çalışma, kamuoyunda aslında akademik bir araştırmanın sonuçları açısından beklenenin çok üstünde bir tartışmaya vesile oldu. Araştırmanın sonuçları bazen bizim de dâhil olduğumuz ama çoğu zaman bizden bağımsız bir biçimde açık oturumlarda, köşe yazılarında ve farklı toplantılarda tartışıl-

dı. Aslında derdi, toplumda var olanın resmini doğru bir biçimde çekmeye çalışmak olan iki sosyal bilimci olarak bu tartışmaların çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Özellikle hem bu araştırmanın hem de Aralık 2017’de yayınladığımız “Biz”liğin Aynasından Yansıyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme araştırmasının ortak kaygısı daha eşitlikçi bir biçimde beraber yaşayabilmenin yollarını aramaya katkı sağlamaktır. Bunu yapabilmek için de var olan durumun ve bireysel düzeyde ötekileştirme mekanizmasının, toplumsal düzeyde de kutuplaşmanın nasıl kurgulandığını anlamaya çalışmaktır. Bu anlama çalışmasının kamuoyu ile paylaşılması, toplumda ve bireyde kendi algılarına dair de bir düşünme eylemine, bir tartışmaya yol açabiliyorsa çok kıymetlidir. Bu bağlamda araştırmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde de dillendirilmesi, yine maalesef karşılıklı suçlamalarla sonlanmasına rağmen, siyasetçilerin de konuyu düşünmeleri ve tartışmaları açısından önemlidir.

Bu kitabın yazarlarından ve araştırmanın da yürütücüsü olan Emre Erdoğan daha önce de 2015 yılında Türkiye’de kutuplaşmaya dair kapsamlı bir saha çalışması yürütmüştür. “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması 2017” bu bağlamda bir devam niteliği taşımaktadır. Araştırma çalışması 2017 yılının Haziran ayında başlamış ve Aralık 2017 sonunda saha araştırmaları tamamlanmıştır.¹ Nicel araştırmanın yanı sıra İstanbul’da dört farklı siyasi parti taraftarlarının –AK Parti, CHP, HDP ve MHP– katılımıyla dört odak grup tartışması yapılarak Türkiye toplumundaki kutuplaşma niteliksel olarak da değerlendirilmiştir.

Bu kitap, kutuplaşmanın her gün sokakta, medyada, sosyal medyada birçok konu üzerinden yeniden üretildiği bir dönemde bu konuda farkındalığın artmasına ve siyasetçiler de dâhil olmak üzere her bir bireyin kutuplaşmayı anlamaya ve kendisini de konumlandırmaya dair bir okuma yapmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Kutuplaşmanın olup olmadığı ve nasıl olduğuna dair tartışmanın bile kutuplaşmaya katkıda bulunabildiği bu ortamda hem kavramsal olarak hem de bulgular açısından detaylı bir ele alış gerekli ve önemlidir. Araştırmamızın kutuplaşmanın failini aramaktan çok durumu tespit etmeye odaklandığı belirtilmelidir. Ancak kitabın ilgili yazını ele aldığımız ikinci bölümünde de aktarıldığı üzere kutuplaşmada siyasal

1 Saha araştırmaları çerçevesinde Türkiye’nin 18 yaş üstü nüfusunu temsil eden, 16 ilde yaşayan 2004 kişiyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Basit rastsal örneklem yöntemi varsayımıyla araştırmanın hata payı yüzde 2.2 olarak hesaplanmıştır. Saha çalışması Fraktal Araştırma tarafından yürütülmüştür.

elitlerin büyük bir etkisi vardır. Kutuplaşma tüm siyasetçilerin işini çok kolaylaştırmaktadır. Kutuplaşma derinleştikçe, oy almak için fazla çaba sarfetmenize gerek kalmamakta, insanlara tercih edebilecekleri kutupları göstermeniz yeterli olmaktadır. Bu yüzden yaşanacak bir dizi seçim nedeniyle Türkiye’de de siyasal kutuplaşmanın önümüzdeki dönemde de artma ihtimali olduğunu ve özellikle referandum benzeri seçimlerin var olan kutuplaşmayı arttırdığını belirtmek gerekir. Türkiye’de 1999’dan itibaren sürekli referandum benzeri seçimler yaparak aslında seçimlerin sonunda siyasal sistemin ‘kaybedenler’ yaratmış olduğu ve bunun da sisteme olan inancı zedelediği ifade edilebilir. Kutuplaşmanın bu kadar yaygınlaşması demokrasinin niteliğinin artmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Demokrasi, azınlıkların haklarının da korunduğu sistemlerdir. Oysa referandum veya referandum benzeri her tür seçim, azınlıkta olanın hep kaybetmesiyle neticelenmektedir. Kaybedenler kendi argümanlarını veya taleplerini sistemin içinde ifade edemez hale gelince de o sisteme inanmamaya, sistemden uzaklaşmaya ve sistemin meşruluğunu sorgulamaya başlamaktadır. Araştırma bulgularına da yansıyan bu durum, toplumun tüm kesimleri, her bir parti ve taraftarları tarafından değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

Araştırmacılar olarak bizim hedefimiz, Türkiye’ye dair resmi doğru çekmek ve ortaya çıkan tabloyu olabildiğince doğru kelimelerle ve anlamamızı sağlayacak kavramlarla aktarmaktır. Türkiye her zaman biz sosyal bilimciler için zengin bir laboratuvar olsa da belirtilmesi gereken aslında “kutuplaşma” da da olduğu gibi kendine has olarak teşhis edilen birçok durum doğru bir kavramsal çerçeve ile karşılaştırmaya da imkân sağlayarak daha doğru anlaşılabilir. Bu bağlamda geniş anlamı ile aslında kutuplaşma uzlaşma alanlarından çok çatışma alanlarının var olduğu bir siyasal kültüre işaret ederken, her bir konunun ele alınışı parti taraftarları arasındaki mesafeyi açar halde biçimlenmektedir.

Siyasal kutuplaşmanın önemli göstergeleri olarak çalışmada parti taraftarlarının “diğer” parti taraftarlarına karşı hissettikleri sosyal mesafe; parti taraftarlarının kendileriyle diğer parti taraftarlarını karşılaştırdıklarında kendilerini ahlaki olarak daha üstün görmeleri ve bireylerin kendileri gibi olmayanların siyasi haklarına gösterdikleri hoşgörü/süzlük ölçülmüştür. Bunun yanı sıra grup üstünlüğü ve grup dışlanması da siyasal kimliklerin oluşumunda önemli rol oynayan algılar arasındadır.

Hem literatürde hem de araştırmamızda ortaya çıkan ve detaylı bir biçimde üzerinde düşünmemiz ve tartışmamız gereken bir diğer nokta medya-

nın tüm farklı biçimleriyle kutuplaşmadaki rolüdür. Hem televizyon ve gazete gibi daha geleneksel medya araçları, hem de sosyal medya farklı şekillerde kutuplaşmanın artmasına yol açmaktadır. “Yankı Odaları” kavramı altında tartıştığımız üzere Facebook, Twitter gibi sanal ortamlarda insanların kendi yansımalarını, kendi yankılarını aradıklarını, daha ziyade onlarla temas kurmaya çalıştıklarını gördük. Bunun benzeri gerçek hayatta da yaşanmaktadır. Siyasal kutuplaşmanın en önemli tetikleyicilerinden biri, kişilerin sadece kendi gibi düşünenlerle görüş alışverişinde bulundukları, farklı görüşlerle karşılaşmadıkları ve bu nedenle düşüncelerini pekiştirdikleri, düşüncelerine dair eleştirileri duymadıkları ve buna bağlı olarak da değiştirme şansına erişemedikleri ortamlarda yaşamalarıdır. “Yankı Odaları” olarak ifade edilen bu durum, insanların hem aile çevresinde, hem geleneksel medyada, hem de sosyal medyada sadece kendi görüşlerini paylaşanlarla bir arada yaşamalarından dolayı, sadece benzer görüşlerin var olduğu yanılsamasına varmalarıdır. Farklı görüşlerle karşılaşmayan kişiler, kendi görüşlerini paylaşmayanların azınlıkta olduğunu varsayıyor, kendi görüşlerini paylaşmayanlarla karşılaştıkları zaman da “gerçeği” kavrayamayan bu kişilere karşı daha büyük tepki duymaktalar. Ayrıca Elisabeth Noelle-Neumann’ın (1974) “Suskunluk Sarmalı” hipotezi de bireylerin kendi siyasal görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündükleri zaman görüşlerini kamusal alanlarda paylaşmaktan çekindiklerinin altını çizerek, bu durumun yol açabileceği sessizliğin risklerini vurgulamaktadır.

Kitapta öncelikle Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmış ve günümüzde de yaygın bir şekilde hem akademide hem de güncel siyasette kullanılan kutuplaşma kavramına dair ilgili yazın aktarılacaktır. Sonrasında ise Türkiye’de tam olarak kutuplaşma kavramı ile ifade edilmese de siyasal alanda var olan karşıtlıklar ve mesafeleri ele alan yayınlar da bu perspektifle gözden geçirilecektir. Kitabın dördüncü bölümünde Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Araştırmaları (Comparative Study of Election Systems - CSES) verilerinden de yararlanılarak Türkiye’deki kutuplaşma karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınarak değerlendirilecektir. Tüm veri aynı zamanda bireysel düzeyde kutuplaşmayı hangi değişkenlerin belirlediğini anlamayı hedefleyerek analiz edilmiştir. Beşinci bölümde ise araştırma bulguları detaylı bir biçimde aktarılıp, tartışılacak ve çok değişkenli analizlerle bulgulara dair kapsamlı bir okuma yapılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde özellikle odak grup görüşmelerinde detaylı bir biçimde tasvir edildiği üzere farklı parti taraftarlıklarının aynı zamanda farklı dünyalarda yaşamak, farklı ger-

çeklikler içinde, farklı “Türkiyeler”de yaşamak anlamına gelmesi ele alınarak, kutuplaşmaya dair bulgular değerlendirilecektir.

Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları 2017 Araştırması’na verdikleri destek ile gerçekleşmesini sağlayan German Marshall Fonu’nun bir projesi olan Karadeniz İşbirliği Fonu’na çok teşekkür ederiz. GMF Ankara Ofisi Direktörü Özgür Ünlühisarcıklı’ya hem araştırma sürecinde hem de sonuçların paylaşımında verdiği destek için içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Araştırmamızın nicel kısmında sahayı gerçekleştiren Fraktal Araştırma’ya, Sn. Güçlü Atılgan’a ve Dr. Ziya Güveli ile ekibine de teşekkür ederiz. Araştırmamızda asistan olarak yer alan Püren Aktaş’a, odaklarımızın tüm katılımcılarına ve organize eden Facilityİstanbul ekibine de teşekkür ederiz. Tüm araştırma ve yayınlarımızda olduğu gibi projenin idari işlerini takip eden, düzenlediğimiz toplantılar ve elinizde tuttuğunuz bu kitabın son okuması da dâhil olmak üzere projemizin her aşamasında tüm titizliği ile emek veren Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Projeler Sorumlusu Gizem Külekçioğlu’na ise minnettarız.

Kutuplaşma: Tanımlar ve Tartışmalar

Siyaset bilimi literatüründe kutuplaşma tartışmaları konusunda görüş birliği olduğu söylenemez. Öncelikle kutuplaşmanın tanımı konusunda farklı kamplar bulunmaktadır, hangi düzeyde gözlemlendiği, nasıl ölçülebileceği konusunda neredeyse uzlaşmaz ayrılıklara rastlamaktayız. Bu tartışmaların doğal bir sonucu olarak, kutuplaşmanın var olup olmadığı konusunda da önemli bir kutuplaşma vardır, bazı araştırmacılar kutuplaşmanın bir entelektüel yanılgı olduğu kanısındayken, başka bir grup araştırmacı da kutuplaşmayı göz önünde tutmadan siyasetin analiz edilemeyeceğini düşünmektedir. Başka bir görüş ayrılığı da eğer varsa kutuplaşmanın nedenleri konusunda gözlemlenmektedir. Kutuplaşma bağlamında göz önünde tutulması gereken faktörlerde kısmi bir uzlaşma olsa dahi, hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğu konusunda tam tersi görüşe sahip sosyal bilimciler de bulunmaktadır. Kutuplaşma, tarafların arasındaki mesafenin artması; uçlara, kutuplara gidilerek, aradaki uzaklığın büyümesi olarak tanımlanabilir. Soğuk Savaş dönemindeki gibi iki kutuplu bir durum olabileceği gibi, ikiden fazla kutup da aynı toplumda yer alabilir. Çalışmamızın girişinde öncelikle kutuplaşma konusundaki ana akım tartışmaların kısa bir değerlendirmesini yapmak ve bu farklı çerçeveleri sunmak istiyoruz.

KUTUPLAŞMA: ELİT DÜZEYİNDE BİR GERİLİM

Çalışmamız Türkiye’de kutuplaşma tartışmasını kapsamlı bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Öncelikle kutuplaşma tartışmalarının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli bir tartışma olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

dir, tartışmaların çoğu ABD özelinde ve Amerikalı sosyal bilimciler arasında gerçekleşmektedir (Campbell, 2016; Hopkins ve Sides (der.), 2015). Kutuplaşma konusunun çok boyutlu tartışıldığı az sayıda ülke bulunmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, kutuplaşma konusundaki ilk görgül verilerin ABD’de üretilmiş olmasıdır.

ABD Kongresi’ni oluşturan Senato ve Temsilciler Meclisi’nde, üyelerin oy verme davranışlarındaki örüntülerini analiz eden Poole ve Rosenthal (1984; 2001; McCarty, Poole ve Rosenthal, 2016), senatörlerin ideolojik olarak birbirlerinden uzaklaştıklarını göstermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden uzunca bir süre her iki partiden senatörler birlikte hareket edebilmişler, ortak yasa önerileri verebilmişler ve bazen de partilerinin çoğunluğundan farklı olarak, diğer partiyle birlikte oy verebilmişlerdir. “Depolarizasyon” adı verilen bu dönemde, Poole ve Rosenthal’ın geliştirmiş olduğu DW-Nominate yöntemiyle hesaplanan ideolojik uzaklıklar azalmış, Kongre üyeleri neredeyse bir blok olarak hareket edebilmişlerdir. Ancak 1983’ten itibaren hem Senato’da hem de Temsilciler Meclisi’nde partilerin ortalama ideolojik skorları arasındaki mesafe artmaya başlamış ve bu ayrışma günümüze kadar artarak gelmiştir.¹

Kongre’deki siyasal kutuplaşma; partilerdeki mutedil siyasetçilerin yerlerini daha radikal olanlara bırakması, siyasetçilerin tartışma konularında daha radikal ve uzlaşmaz pozisyonlar almaları ve partiler arasında işbirliğinin gittikçe azalması şeklinde görülür hale gelmiştir. Dolayısıyla hem Kongre’deki tartışmalar daha sertleşmiş hem de zaman zaman Kongre karar alamaz hale gelmiştir. Elit düzeyindeki bu kutuplaşma sadece Kongre’de değil, ABD siyasetinde önemli rol oynayan baskı ve lobi gruplarında ve siyasal kampanyaların finansmanlarını sağlayan Siyasal Eylem Komiteleri’nde (Political Action Committees-PAC) de gözlemlenmiştir (Abramowitz, 2008; Barber, 2016; Fleisher ve Bond, 2001; Grossman ve Dominguez, 2009).

Elit düzeyindeki kutuplaşmanın artışı, ABD kökenli siyaset bilimcilerini demokrasinin işleyişi açısından kaygılandırmıştır. Kongre’deki siyasetçilerin iş birliği yapmaktan kaçınması, ülkenin karşı karşıya kaldığı önemli sorunların çözümüne yönelik radikal tedbirlerin alınmasını imkânsızlaştırmış, Kongre ve Başkan’ı bu sorunlar karşısında aciz kılarak “Washington’daki hükümeti işlevsiz hale getirmiştir” (Abramowitz, 2013). Bu durum çoğulculuğa yönelik bir tehdit olarak görülmektedir. Siyasetçilerin uzlaşmaz saflarda kümelenmeleri tartışmaların her geçen gün daha radikalleşmesine, bireylerin

1 ABD Kongresi’nde ideolojik kutuplaşma için bu sayfa ziyaret edilebilir: “The Polarization of the Congressional Parties” https://legacy.voteview.com/political_polarization_2014.htm

daha aşırı uçlarda yer almalarına yol açmaktadır; sonuçta da siyasi kutuplar arasında yer alan az sayıda görüş duyulmaz hale gelmekte ve yok olmaktadır (Baldassari ve Gelman, 2008; Gutmann ve Thompson (der.), 2012).

Bu açıdan bakıldığında, ABD özelinde elit düzeyindeki kutuplaşmanın varlığı hemen herkes tarafından kabul edilmektedir, bu konuda bir görüş ayrılığı gözlemlenmemektedir. Ancak akademik çevrelerdeki esas tartışma, elit düzeyindeki kutuplaşmanın seçmen düzeyinde de gözlenip gözlenmediği konusundadır. Çalışmamızın bu bölümünde siyasal kutuplaşmanın bireysel düzeyde nasıl tanımlandığı ve ölçümlendiğini tartışacağız, daha sonra da bu konudaki itirazlara değineceğiz.

KUTUPLAŞMA: BİREYSEL BİR ZITLAŞMA

Bireysel düzeyde siyasal kutuplaşma söz konusu olduğunda, öncelikle tanımlamalar açısından önemli farklar gözlemlenmektedir. İdeolojik, kültürel, coğrafi ve duygusal; her farklı tanımlama ve açıklama farklı bir ölçümleme gerektirmektedir.

İdeolojik Kutuplaşma

Siyasal kutuplaşmanın bireysel düzeydeki ilk tanımı, elit düzeyinde yapılan tanımın doğal bir uzantısıdır. Nasıl ABD Kongresi'ndeki kutuplaşma, senatör ve temsilcilerin ideolojik olarak birbirlerinden uzaklaşmasıysa; bireysel düzeydeki kutuplaşma da bireylerin ideolojik olarak birbirlerinden zaman içerisinde uzaklaşmaları olarak tanımlanabilir. Bu konuda ideolojik kutuplaşmanın nasıl ölçüleceği de tartışmalıdır. Bireylerin ideolojik konumlanmaları, basitçe kendilerini siyasal yelpazede nasıl gördükleriyle ölçülebilir, dolayısıyla artan kutuplaşma partilerin –ABD özelinde Demokrat ve Cumhuriyetçilerin– seçmenlerinin liberal-muhafazâkar ekseninde birbirlerinden uzaklaşmalarıdır (Fiorina ve Abrams, 2008). Bu yaklaşım, siyasal partiler arasındaki rekabeti anlamak yolunda önemli bir araç sunmuş olan Downs (1957) tarafından geliştirilen oy verme davranışı modeline dayanmaktadır.

Kutuplaşmanın ideolojik boyutunun tek bir soruya verilen yanıtı da yanmasının sakıncalı olduğunu düşünenler, alternatif olarak konu bazında kutuplaşmaya odaklanmışlardır. Konu bazında kutuplaşma, seçmenlerin siyasi tartışmaların odağını oluşturan belirli konulardaki tutumlarının zaman içerisinde birbirlerinden ayrışmasıdır. Abramowitz (2010), Abramowitz ve Saunders (2008) ve Pew Research Center (2014) başta Amerikan Ulusal Seçim Çalışmaları (American National Election Studies) olmak üzere farklı an-

ket çalışmalarında sorulan kürtaj, ölüm cezası, eşcinsel evliliği, çevre ve küresel ısınma gibi konulara verilen yanıtları liberal-orta ve muhafazakâr olarak kodlamışlar ve zaman içerisinde hem bu konular özelinde hem de bu konulardan yola çıkarak inşa edilen muhafazakâr-liberal ekseninde siyasi parti tabanlarının birbirlerinden uzaklaştıklarını göstermişlerdir. Doğal olarak evrensel, bütün ülkelerde geçerli bir siyaseti bulmak mümkün değildir, hatta her ülkede farklı zamanlarda bu konuların önemlerinin de değişeceğini söyleyebiliriz (RePass, 1929; Budge, 1994; Bélanger ve Meguid, 2008).

Abramowitz ve diğerleri yaptıkları çalışmalarda zaman içerisinde sadece bu konulardaki ayrışmanın değil, bu konular arasındaki ilişkilerin güçlerinin de arttığını söylemişlerdir. Başka bir deyişle, zaman içerisinde konular hakkındaki görüşler bir paket haline dönüşmüştür, bir Demokrat ya da Cumhuriyetçinin hangi görüş paketine sahip olduğunu kestirmek daha da kolaylaşmıştır. Yazarlar, bu dönüşümü de siyasal kutuplaşmanın zaman içerisinde arttığına kanıt olarak göstermektedir (Abramowitz ve Saunders, 2008; Baldassarri ve Bearman, 2007; Baldassarri ve Gelman, 2008; Lelkes, 2016).

İdeolojik kutuplaşma konusunda bazı itirazlar bulunmaktadır. Öncelikle bu durumun özellikle medya tarafından abartıldığı ve ABD’nin aslında bir “Kültür Savaşı” yaşamadığı tezi, Fiorina ve arkadaşları (2006) tarafından öne sürülmüştür. Kutuplaşmayı ideolojik ayrılık üzerinden inceleyen Fiorina ve Abrams’a (2008) göre, bireyler kendi ideolojik kalıplarının dışında da siyasi tercihlerde bulunabilmektedirler. Konular bazında ayrışma olsa da, birçok konuda ortaklaşmanın arttığı da söylenmektedir. DiMaggio ve arkadaşları (1996), yaptıkları çalışmada ırk, cinsiyet ve benzeri konularda fikir birliğinin arttığını; buna karşılık sadece kürtaj ve cinsel ahlak gibi konularda farklılıkların yükseldiğini öne sürmüşlerdir. Bu tür artan farklılıklar da siyasal kutuplaşma nedeniyle değil, dindarlık, eğitim ve benzeri faktörlerin sonucudur (Fiorina ve Abrams, 2008).

Bu konudaki ikinci itiraz, seçmenlerin daha fazla partilerinin görüşleri doğrultusunda tutumlara sahip olmalarının, siyasetin doğası gereği olduğu, dolayısıyla kutuplaşmanın bir göstergesi olmadığı yönündedir. Converse’yi (1964) takip eden DiMaggio ve arkadaşlarına göre tutumlar arasındaki korelasyonların artması, kutuplaşmanın değil, ideolojik tutarlılığın artmasının göstergesidir; siyasal görüşler kısıtlandıkları, diğer görüşlerle aralarındaki mesafe arttığı zaman tutarlı hale gelirler (1996). Görüşler arasındaki tutarlılığın siyaseten daha aktif, siyasetle daha ilgili ve kendilerini partileriyle daha özdeşleştirmiş kişiler arasında yüksek olmasıyla, kutuplaşmanın göstergesi olarak sunu-

lan tutarlılığın aslında daha çok siyasal saflaşmayı gösterdiği öne sürülmektedir (Abramowitz ve Saunders, 2005; DiMaggio, Evans ve Bryson, 1996; Fiorina ve Levendusky, 2006). Parti elitleri ve aktivistleri arasında kutuplaşmanın daha yüksek olmasının siyasetin doğası gereği olduğunu düşünenler için, bahsedilen gelişme kitlelere sirayet etmediği sürece siyasal kültürü ve dolayısıyla demokrasiyi tehdit eden bir gelişme değildir (Dalton, 1987; Esmer, 2015).

Seçmenlerin siyasal konularda görüşlerini partilerinin görüşleri doğrultusunda oluşturmalarının kutuplaşmanın bir göstergesi olmadığını düşünen bir başka grup sosyal bilimci de “partizan sıralama” (partisan sorting) kavramını öne sürmektedir. Partilere göre seçmenlerin yeniden konumlanması olan partizan sıralama seçmenlerin zaman içinde pozisyonlarını alması anlamına gelmektedir. Fiorina ve Levendusky (2006), bireylerin siyasal görüşleri ve siyasal parti tercihleri arasındaki kesişmenin artmasının tek başına siyasal kutuplaşmayı göstermediği kanısındadır. Siyasal ideolojilerindeki farklılıklarına karşın diğer partide de kendisine yer bulabilenlerin sayısının azalmasının siyasal kutuplaşma anlamına gelebilmesi için seçmenlerin iki ayrı kutupta yoğunlaşmasının da gerektiğini söyleyen yazarlar, ABD özelinde böyle bir gelişme görülmediğini vurgulamaktadır. Partizan sıralamanınsa siyasal kutuplaşmanın değil, ülkede yaşanan sosyal değişimlerin bir sonucu olduğu ve dolayısıyla bu tür gelişmelerin daha önemli olduğu belirtilmektedir (Fiorina ve Levendusky, 2006; Lang ve Pearson-Merkowitz, 2015).

Kültür Savaşları-Coğrafi Ayırışma

Siyasal kutuplaşma tartışmalarına damgasını vuran başka bir gelişme ise ABD’de Başkanlık ve Kongre seçimlerinde oyların giderek coğrafi olarak ayrışması, ülkenin neredeyse birbirinden tamamen kopmuş iki ayrı ülke izlenimi verecek şekilde parçalanmasıdır. Özellikle 2016 yılında Donald Trump’ın başkanlık seçimi sürecinde bu coğrafi ayrışmanın kültürel değerler açısından “Kültür Savaşları” ismini hak edecek farklılıklara dikkat çektiği söylenebilir.

Bu yaklaşıma göre kürtaj, eşcinsel evliliği ve din eğitimi gibi çok sayıda konuda yaşanan çatışmalar sonucunda, geçim kaygısı ya da ekonomik istikrar, geleneksel siyaset arka plana itilmiş, seçim coğrafyası dönüşmüş ve fiziksel sınırlar kültürel sınırlara dönüşmüştür. Dolayısıyla, siyasal kutuplaşma, kültürel kutuplaşmanın bir çıktısı olarak görülmektedir. Abramowitz ve Saunders (2005), yoğun olarak Cumhuriyetçilere oy veren “Kırmızı” eyaletlerle, Demokratlara oy veren “Mavi” eyaletler arasındaki farklılıkların sadece başkan tercihleri arasındaki farklılıklardan ibaret olmadığını söylemekte-

dirler. Bu eyaletlerde yaşayan seçmenler hem toplumsal özellikleriyle hem de değerleriyle farklılaşmıştır.

“Kültür Savaşları” hipotezi yeni bir tartışma değildir, Hunter (1991) eski tarihli bir çalışmasında ABD siyasetinde çok sayıda konu tartışılrsa da ana çatışmanın iki farklı dünya görüşü arasında olduğunu söylemektedir. Tartışılan her sorunun olası çözümleri medyada iki zıt kutuptan birine yakın olarak sunulmaktadır. Bu bakış açısıyla “Kültür Savaşları” sadece insanların görüş açılarındaki farklılıklardan ibaret değildir, ne tartışılırsa tartışılın iki ana anlatı –geleneksel değerler ve sosyal adalet– tartışmaları çerçevelemektedir. Dolayısıyla Hunter’ın da vurguladığı üzere kamusal alandaki tartışmalar, toplumdaki kutuplaşmadan daha fazladır.

Benzer bir ikili ayrışma, Lakoff tarafından metaforlar üzerinden açıklanmıştır. Lakoff (2008, 2010) için muhafazakârlar ve liberaller arasındaki ana fark, dünyayı tasvir etmekte kullandıkları ana metaforlarda görülmektedir. Her iki siyasi görüş de bir aile metaforuna yaslanmaktadır. Muhafazakârlar için ana metafor “Sert Baba” metaforudur. Dünyayı tehlikeli bir yer olarak gören bu metafor, otoritelere itaat edilmesi gerektiğini vurgular, otoriteye itaat edilmemesi halinde ciddi cezalarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Tam öteki uçta yer alan liberallerse “Destekleyici Ebeveyn” metaforuna yaslanmaktadır. “Destekleyici Ebeveyn” de dünyadaki tehditleri kabullenir, ancak çocuğun zihinsel olarak sağlıklı ve duygusal olarak bağımsız olmasını arzular. İnsanların birey olarak saygı gördüğü bir ihtimam toplumu, bu ailenin toplumsal tezahürüdür.

Lakoff’a göre, toplumsal tartışmaların karmaşıklığında metaforlar dünyayı yorumlama konusunda önemli birer araçtır. Metaforlar kısa yolla dünyayı anlamamıza yardım eder. Dolayısıyla siyasal konulardaki tartışmalar bu iki çerçeveden birine yerleştirilir. Bu nedenle zaman içerisinde bu metaforlar arasındaki mesafenin artması, “Kültür Savaşları” biçiminde somutlaşmıştır (Lakoff, 2014).

“Kültür Savaşları” başlığı altında değinmemiz gereken iki önemli yaklaşım daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Haidt tarafından geliştirilmiş olan Ahlaki Temeller Kuramı ve bu kuram çerçevesinden muhafazakârlar ve liberaller arasındaki farkların tartışılmasıdır (Graham, Haidt ve Nosek, 2009; Haidt, 2001; Haidt, 2013, Haidt ve Graham, 2007; Haidt, Graham ve Joseph, 2009; Haidt ve Joseph, 2007). Bu yaklaşıma göre insanlar dünyayı beş ahlaki temel üzerinden yorumlamaktadır. Bu temeller sırasıyla Zarar, Adalet, Bağlılık, Otorite ve Kutsallık’tır. Yapılan çalışmalar, muhafazakârla-

rın bu değerlerin hepsini ön plana çıkardığını, buna karşın liberallerin zarar ve adalet değerlerine daha fazla önem verdiğini göstermiştir. Ayrıca siyaset alanında tartışılan hemen her konu bireylerin bu beş değeriyle örtüşmektedir (Haidt, 2016; Haidt ve Graham, 2007; Koleva, Graham, Iyer, Ditto ve Haidt, 2012). Dolayısıyla, bu argümana göre bireylerin siyasal konulardaki ideolojik farklılıkları ve Kültür Savaşları seçmenlerin ahlaki temellerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Bu başlık altında değerlendirmemiz gereken son yaklaşım da öncelikle ABD Başkanlık seçimlerinde Trump'ın beklenmeyen zaferini, daha sonra da dünyada popülist hareketlerin yükselişini anlamayı hedefleyen “Kültürel Gerileme” (Cultural Backlash) yaklaşımıdır. Ingelhart ve Norris (2016) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, Ingelhart'ın kurucusu olduğu “Değerler” perspektifine dayanmaktadır. Yazarlar, Trump'ı ve benzeri siyasetçileri, Popülist ve Kozmopolitan Liberalizm eksenlerinde konumlandırmaktadır. Bu siyasetçilerin destekçileri de liderleriyle aynı değerleri paylaşmaktadır. Eksenin Popülist kutbunda müesses nizam karşıtlığı, güçlü bir lidere ve halkın egemenliğine inanç, milliyetçilik ve geleneksel değerler bulunmaktadır. Öte yandan, eksenin Kozmopolitan Liberalizm boyutundaysa çoğulcu değerler, hoşgörölülük, çokkültürlölülük, çok taraflılık ve ilerici değerler yer almaktadır. “Kültür Savaşları” olarak görölen gerilim, aslında toplumdaki iki kesim arasındaki uyumsuzlıktan kaynaklanmaktadır. Toplumsal gelişmelerin ışığında daha ilerici değerlere sahip olan eğitilmişler, gençler ve kadınlar ile geleneksel değerlere sahip olan eğitimsizler, yaşlılar ve erkekler arasındaki gerilim; kendisini seçmen davranışında göstermektedir (Ingelhart ve Norris, 2016).

“Kültür Savaşları” yaklaşımına itiraz eden (Fiorina vd., 2006; Levendusky ve Pope, 2011) sosyal bilimci sayısı çok olsa da en azından ABD coğrafyasında kırmızı ve mavi renkler arasındaki kopuş, gerilimin basit ve her gün görmeye alışık olduğumuz siyasal görüş farklılıklarının ötesinde olduğunu göstermektedir.

Bir Kimlik Olarak Parti Tercihi ya da Duygusal Kutuplaşma

Siyasal kutuplaşma konusunda yeni gelişmekte olan bir bakış açısı da Duygusal Kutuplaşma (Affective Polarization) ya da kimlik olarak parti tercihi şeklinde adlandırılmaktadır. 1970'ler itibariyle ABD'de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasında olan mesafenin, farklılaşmanın daha ziyade duygusal, hissi bir boyuta evrilmesi ve siyasal alandaki konularda farklı düşünmenin yanı sıra birbirini sevmeme, hoşlanmama gibi duygusal boyutun eklenmesi

şeklinde özetlenebilir. Bu bakış açısının temellerinde Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel, 1970; Tajfel ve Turner, 1979; Robinson, 1996) bulunmaktadır.

Sosyal Kimlik Kuramı (SKK), bireyin kendisini tanımlama çabasının sosyal ilişkileri içerisinde gerçekleştiğini varsaymaktadır. “Dünyada bir yer” (Simon ve Klandermans, 2001) olarak tanımlanan kimlik, bireyin kendisinin sosyalliği içerisinde gelişmiş “bilişler” olarak görülmektedir. Bireylerin kendilerini ve çevrelerindeki benzerlikler ve farklılıkları üzerinden tasnif/kategori etmeleriyle başlayan süreç belirsizlikle başa çıkma ve sosyal dünyada bir düzen tanımlamalarını sağlamaktadır (Hogg ve Abrams, 1998).

Kimlik oluşumu ister istemez bir karşılaştırmayı içermektedir, bu karşılaştırma bireysel kimlik inşası sürecinde diğer bireylerle; grup kimliği inşası sürecinde diğer gruplarla karşılaştırma olarak gerçekleşir. Hiç şaşırtıcı olmayarak, grup karşılaştırması sürecinde bireyler kendi gruplarını (iç grup) daha olumlu, diğer grupları (dış grup) daha olumsuz tanımlama eğilimindedirler. Gruplara atamaların rastsal olduğu durumlarda bile bireylerin bu iç gruplarını olumlama eğilimleri olduğu görülmüştür (Billig ve Tajfel, 1973). Bireyler birden fazla kimliği taşıdıkları için, hangi kimliklerinin ön plana çıktığı o anın şartlarına göre değişmektedir.

Sosyal psikoloji yazınındaki birçok araştırmacıya göre, kimlik oluşumu yaşamın doğal bir parçasıdır, dolayısıyla insanların kendilerini bir grubun parçası olarak görüp (iç grup) başka bir grup (dış grup) ile aralarına duvar çekmeleri kendi başına bir sakınca içermemektedir. Bu görüşü savunanlara hak vermek mümkündür, her kimlik oluşumunun ve tasnif sürecinin olumsuz sonuçlanmasını beklemeyiz. Ancak, gündelik yaşamda ve siyasette gözlemlediğimiz ayrımcılık/ötekileştirme davranışları her zaman bir kimlik oluşumu ve tasnif ile başlamıştır. Bireylerin kendi gruplarını diğer gruplara kıyasla daha olumlu nitelediklerini belirtmiştik. Bazı yazarlara göre, kendi grubunu üstün görmek ve bu gruba olumlu sıfatları yapıştırmak, sosyal kimlik oluşumu için zaten gereklidir (Hogg ve Abrams, 1998). Kendi grubunu olumlu sıfatlarla tanımlamak, diğer grubu (dış grup) olumsuz olarak görmek ile tamamlanmaktadır. Bu da dışlama ya da ötekileştirme sürecini tetikleyen ilk adımdır. Bu süreç sonucunda gruplar arasındaki farklılıkların vurgulanmasıyla iç grup ve dış grup arasındaki farklılık algısı büyümekte ve ister istemez gruplar arası bir hiyerarşiyle sonuçlanmaktadır (Brewer ve Brown, 1998). Gruplar arası hiyerarşi algısı ve bu hiyerarşinin içselleştirilmesi, öncelikle diğer/öteki grubun haklarına daha sonra da varoluşuna karşı hoşgörüsüzlüğü tetikleyecektir.

Bizim tartışmamız açısından, kutuplaşmanın bir siyasal kimliğe dönüş-

mesinin sayısız sonucu bulunmaktadır. Parti aidiyeti, bir sosyal kimlik haline dönüştüğü zaman, yukarıda bahsedilen ve dışlanmayla sonuçlanan süreç de kendiliğinden devreye girmektedir. Parti aidiyetinin önemi oy verme davranışları tartışmalarında bilinen bir konudur, Lazarsfeld ve arkadaşları tarafından kurulan Columbia Ekolü oy verme davranışının birincil belirleyicisinin parti aidiyeti olduğunu öne sürer (Berelson, Lazarsfeld ve McPhee, 1954; Campbell, Converse, Miller ve Stokes, 1960). Ancak, parti taraftarlığının bir sosyal kimlik olarak algılanmasının önemli sonuçlarından biri parti taraftarlığı arasındaki geçişkenliği azaltması ve parti tercihini “biz” ve “diğerleri” olarak ikili bir tercihe dönüştürmesidir. Bu tasnif sonucunda tercih edilen parti taraftarlarıyla, diğer parti taraftarları arasında bir hiyerarşi neredeyse kendiliğinden tesis edilecek; diğer/öteki parti taraftarları türdeş ve “aşağıda” bir grup olarak algılanacaktır (Greene, 2004; Iyengar, Sood ve Lelkes, 2012). Bu perspektiften, siyasal kutuplaşma, parti tercihlerinin siyasal kimliğe dönüşmesi ve bunun sonucunda parti taraftarlarının kendi parti taraftarlarını diğer parti taraftarlarından daha üstün görmeleri, parti taraftarlarının kendi partilerini “bir takım tutar” gibi desteklemeleri ve kendi partilerine yönelik tehditleri –seçimin kaybedilmesi bile olabilir– öfke duygusuyla karşılamalarıdır (Huddy, Mason ve Aarøe, 2015; Mason, 2015; Mason ve Wronski, 2018).

Iyengar ve arkadaşları (2012), “duygusal kutuplaşma” adı verdikleri bu olgunun gündelik hayatta kolaylıkla görülebilen tezahürleri olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi bizim de çalışmamızda kullanmış olduğumuz ve bireylerin diğer bireylerle bir arada yaşama arzularını gösteren Sosyal Mesafe (Almond ve Verba, 1984; Bogardus, 1925) ve diğer parti taraftarları hakkındaki kalıp yargılardır (Almond ve Verba, 1974). Bu beklentiler çok sayıda çalışma ile doğrulanmıştır ve bugün ABD’de parti kimliğine dayalı ayrımcılık ırk, din ve benzeri diğer sosyal kırılmalar kadar önemli bir etkiye sahiptir (Iyengar vd., 2012; Iyengar ve Westwood, 2015).

Duygusal kutuplaşma, yukarıda ele aldığımız ideolojik ve kültürel/coğrafi farklılaşmalardan bağımsız düşünülemez. Bu kavram ile yapılan vurgu, bizim araştırmamızda da ele aldığımız siyasal konulardaki farklılaşmaların, uyuşmazlıkların giderek bir grup aidiyetine dönüşmesi ve farklı parti taraftarlarına dair olumsuz hislerin oluşmasıdır.

Sahte Kutuplaşma

Kutuplaşma tartışmalarında “duygusal kutuplaşma” ile beraber düşünülmesi gereken bir başka nokta ise “Sahte Kutuplaşma” kavramıdır. Bireylerin, ait

oldukları gruplar ile diğer gruplar arasındaki farklılığı olduğundan daha fazla görmeleri ve bunun sonucunda gerçekte olduğundan daha az ortak noktaları olduğunu düşündükleri duruma “Sahte Kutuplaşma” denir (Levendusky ve Malhotra, 2013). Sahte kutuplaşma sonucunda toplumda algılanan kutuplaşma seviyesi gerçekte var olan kutuplaşmadan fazladır. Algılanan ideolojik kutuplaşmanın var olduğu durumlarda toplumun kendisinin kutuplaşmasından ziyade seçmenlerin siyasi partileri ve yandaşlarını ne kadar kutuplaşmış olarak algıladığı önem kazanır (Lachat, 2008; Lelkes, 2016; Levendusky ve Malhotra, 2016). Bu durum, siyasi olarak bir kutuplaşmanın gerçekten var olup olmamasından bağımsız bir şekilde kişilerin siyasi tercihlerini etkilemektedir (Lelkes, 2016).

Levendusky ve Malhotra’ya (2016) göre kutuplaşma algısının toplumda artması, ılımlı kişilerin ideolojilerini aşırı uçlardan daha ortalara çekmelerine, partizan seçmenlerin ise daha aşırı uçlara yönelmelerine neden olmaktadır. İlimli ve partizan seçmenlerin sahte kutuplaşmaya verdikleri ayrı tepkilere rağmen her iki taraf da artan kutuplaşma algısı sonucunda rakip partileri daha olumsuz bir bakış açısı ile görmektedirler. Fakat bu durumun seçim tercihlerine etkisi ayrıışmaktadır. Ayrıca siyaseten daha aktif, siyasal parti kimliği daha güçlü ve siyasete ilgileri daha fazla olan seçmenler, diğer seçmenlere göre daha fazla siyasi kutuplaşma algılamaktadır (Lupu, 2015; Van Boven, Judd ve Sherman, 2012; Westfall, Van Boven, Chambers ve Judd, 2015).

Sahte kutuplaşma algısının artması, toplum içerisinde duygusal kutuplaşmanın da artmasına neden olmaktadır. Bu noktada, ileride de tartışacağımız üzere medya büyük rol oynamaktadır. Var olan ayrılıklara aşırı odaklanan ve bu ayrılıkları düzenli olarak tartışma konusu yapan medya, vatandaşların içinde yaşadıkları dünyayı olduğundan daha da kutuplaşmış olarak görmelerine yol açmaktadır (Levendusky ve Malhotra, 2016).

Bu tartışmaların sonucundan kutuplaşma konusundaki algıların daha fazla duygusal kutuplaşmaya yol açtığını, özellikle de hem partizan kimliği hem de siyasal etkinliği daha fazla olan bireylerde algılanan kutuplaşma derecesinin etkisinin daha fazla olduğunu öğrenebiliyoruz. Keza, medyanın kutuplaşma tartışmalarını nasıl çerçevelediği ve nasıl sunduğunun da hem kutuplaşma algılarını etkilediğini hem de duygusal kutuplaşmaya yol açtığını söyleyebiliriz. Bütün bu mekanizmalar kutuplaşmanın yokluğu anlamına gelmemekte, daha önce ele aldığımız psikolojik faktörlerin önemine dikkatimizi çekmektedir.

Sosyal Kimlik Kuramı, kuvvetli kimliklerin zaten olan farklılıkları abartmaya eğilimli olduğunu söylemektedir. Özellikle de günümüzdeki gibi

belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda algılanan kutuplaşma daha da artmaktadır, bireyler sınırları daha belirgin gruplara kendilerini konumlandırarak kalmamakta, diğer/öteki grup ile farklılıkları da olduğundan daha fazla görmektedir. Bu da duygusal kutuplaşmaya katkıda bulunmaktadır (Sherman, Hogg ve Maitner, 2009). Sonuç olarak kutuplaşmanın da algılanan kutuplaşmaya katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

KUTUPLAŞMANIN SEBEPLERİ

Kutuplaşmanın var olup var olmadığı tartışmaları kadar, kutuplaşmanın sebepleri konusunda da uzlaşma yoktur. Kutuplaşma konusunda benimsenen tanıma bağlı olarak, kutuplaşmayı tetikleyen faktörler de farklılaşmaktadır. Yine de tüm açıklamaların belli bir ortaklık taşıdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle sebepler konusunda yapacağımız kategorizasyon kayda değer kesişimler içeren açıklamaları içermektedir.

Demografik Değişim

ABD özelinde siyasal kutuplaşmanın en önemli sebeplerinden biri olarak ülkenin yaşadığı demografik dönüşüm görülmektedir. Bu demografik dönüşümün en önemli göstergesi ülke nüfusu içinde beyazların oranının azınlığa düşmesidir. 1992 ile 2008 arasında beyaz olmayan seçmenlerin oranı iki katına çıkmış, yüzde 13'ten yüzde 26'ya yükselmiştir (Frey, 2008). Bugün yüzde 37 olan oranın 2060 yılında yüzde 56 olması beklenmektedir. Bu artışın büyük kısmı Hispanik tabir edilen nüfustaki artıştan kaynaklanmaktadır. Şu anda dört eyalette –Kaliforniya, Hawai, New Mexico ve Teksas– azınlıklar nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlar. 2020'ye kadar iki, daha sonra da dört eyaletin bu tür azınlık-çoğunluk eyaletine dönüşmesi bekleniyor (Teixeira, Frey ve Griffin, 2015). “Azınlık” olarak tabir edilen beyaz olmayan seçmenlerin homojen siyasal tercihleri olduğunu söyleyemeyiz. Ancak özellikle Obama yönetimi sonrasında Afrika kökenli Amerikalıların Demokrat Parti'yle özdeşleşmeleri –Obama, Afrika kökenli Amerikalıların yüzde 93'ünün ve Hispaniklerin yüzde 71'inin; Clinton, Afrika kökenli Amerikalıların yüzde 88'inin ve Hispaniklerin yüzde 66'sının oyunu almıştı– nüfusun etnik yapısındaki bu değişimin, Demokrat Parti lehine bir avantaj doğurduğunu göstermektedir (Abramowitz, 2013).

Göz önünde tutulması gereken ikinci demografik değişim, kuşak farklılıdır. ABD özelinde konuşacak olursak bugün ABD nüfusunun yüzde 18'ini “Post-Milenyum (2001-2020)” ve yüzde 31'ini “Milenyum (1981-2000)”

kuşakları oluşturmaktadır. Savaş sonrası dönemin “Baby Boom (1946-1964)” neslinin oranı yüzde 24 ve “X Kuşağı (1965-1980)” oranıysa yüzde 21’dir. Oysa 1980’de Baby Boom nesli yüzde 33, X Kuşağıysa yüzde 25’lik oranlara sahipti. Geri kalanlarsa yüzde 23’ü “Kayıp Kuşak (1928 öncesi)” ve yüzde 20’si de “Sessiz Kuşak (1928-1945)” olmak üzere dağılmıştı. Nesil ikamesi dediğimiz bu dönüşüm, kuşak farklılıklarında kendisini gösteren değerler, tercihler ve yaşam tarzlarında farklılıkların seçmen profiline de yansımaya yol açmaktadır (Teixeira vd., 2015). Yapılan araştırmalara göre genel ortalamada yüzde 48 olan Demokrat Parti seçmenlerinin oranı Milenyum Kuşağı’nda yüzde 54, Sessiz Kuşak’ta ise yüzde 15’tir (Fry, 2016). Zaman içerisindeki bu nesil ikamesi etkisi, partizan farkların daha da artması ve görünür hale gelmesine yol açmıştır.

Seçmenlerin eğitim düzeylerinin de zaman içerisinde artması, siyasal kutuplaşmanın başka bir nedeni olarak görülmektedir. Alınan eğitim düzeyinin ideolojik karmaşıklık, siyasete duyulan ilgi ve parti taraftarlığı üzerinde bir etkisi olduğu bilinmektedir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip olan vatandaşlar, siyasete daha fazla ilgi duymaktadır, ideolojik kavramları daha iyi anlamaktadır ve eğer bir parti tercih ediyorsa, o partiye daha fazla özdeşleşmektedir. Eğitim almış liberaller daha liberal, eğitim almış muhafazakârlar daha muhafazakârlardır (Abramowitz, 2008; Tuschman, 2013). Ayrıca eğitimin daha önce Kültür Savaşları başlığı altında bahsettiğimiz gibi dönüştürücü bir etkisi de bulunmaktadır. Buna ek olarak, eğitim düzeyi arttıkça erkeklerle kadınlar arasındaki cinsiyet uçurumunun da arttığı söylenmektedir. Bu da siyasal kutuplaşmanın artmasına yol açan başka bir faktördür (Gillion, Ladd ve Meredith, 2013).

Tabii ki saydığımız bütün bu demografik değişimlerin kutuplaşma üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkisi bulunmaktadır.

Ekonomik Faktörler

Kutuplaşmaya yol açtığı düşünülen çok sayıda etkenden biri de ekonomik gelişmelere dayanmaktadır, zaman içerisinde bozulan gelir dağılımının kutuplaşma üzerindeki etkisinin önemli olduğunu düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Öncelikle, zaman serileri üzerinden yapılan analizler, ABD’de, özellikle de elit düzeyindeki kutuplaşmanın gelişimiyle gelir dağılımındaki bozulma arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin rastlantısal olmadığı, arada nedensel bir ilişki olduğu vurgulanmıştır (Duca ve Saving, 2016).

Öncelikle gelir dağılımının bozulmasının nedenlerine odaklanıldığında, bu değişimin en önemli sebebinin düşük nitelikli ve düşük eğitilmiş çalışanların gelirlerinin azalmasına yol açan teknolojik gelişmeler olduğu söylenmektedir. Buna ek olarak küreselleşmenin yaygınlaşması sonucunda, küresel ekonomiyle bütünleşmiş sektörlerde çalışanların gelirleri artarken, diğer sektörlerde çalışanlar ya işsiz kalmakta ya da görece gelirleri azalmaktadır. Ayrıca 1980 ve 1990'larda sosyal devletin geriye çekilmesi ve yazarların deyimiyle “güvenlik ağının küçülmesi” de gelir dağılımındaki bozulmayı tetikleyen başka bir unsur olarak sayılmıştır (Duca ve Saving, 2016).

Gelir dağılımının bozulması sonucunda vatandaşların ortak gelecekleri olabileceğine inançları yok olmuş, dolayısıyla kutuplaşma artmıştır. Süreç içerisinde daha da zenginleşenler, lobicilik ve benzeri faaliyetlerle siyaset üzerindeki ağırlıklarını arttırmıştır. ABD özelinde zenginler Cumhuriyetçi Parti'ye yönelmişler ve bu partiye finansal kaynaklar sağlayarak partinin daha sağa kaymasına yol açmışlardır (Feddersen ve Gul, 2014). Ayrıca gelir dağılımının bozulmasıyla vatandaşların, “rakiplerinin” ulusal menfaatin aleyhine çalıştığı yönünde kanıları pekişmiş, bu da kutuplaşmaya katkıda bulunmuştur (Duca ve Saving, 2016; 2017).

Kutuplaşmanın ekonomik boyutu üzerine yapılan görgül çalışmalarda, kutuplaşmanın ülke ekonomisinin kalkınmasına olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Azzimonti, 2011; Azzimonti ve Talbert, 2014; Duca ve Saving, 2016, 2017; Frye, 2002; Gelman, 2007; Grechyna, 2016; Hacker 2004; McCarty, Poole ve Rosenthal, 2016). Grechyna (2016), siyasi kutuplaşma ve ekonomik sonuçlar arasındaki ilişkiyi 66 ülkenin ekonomik ve tarihsel verileri üzerinden test ettiği çalışmada, kutuplaşmanın en önemli nedenleri olarak yüksek gelir eşitsizliği ve toplumdaki güven duygusunun zayıf oluşunu göstermiştir ve kutuplaşmanın tarihsel ve ekonomik bir olgu olduğunu ileri sürmüştür. Devletin yüksek refah harcamaları ve yüksek reel gayri safi yurtiçi hasıla da bir ülke içerisinde kutuplaşmayı azaltıcı faktörler arasında yer almaktadır (Grechyna, 2016).

Toplumda siyasi kutuplaşmanın artmasına neden olan önemli bir faktör olarak gelir eşitsizliği, farklı ampirik çalışmalar ile ortaya konmuştur (Duca ve Saving, 2016; Feddersen ve Gul, 2014; Grechyna, 2016). Duca ve Saving (2016), kutuplaşma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğunu göstermişlerdir. Yüksek gelir eşitsizliği özellikle yoksul bölgelerde siyasi eğilimleri etkileyerek bu bölgelerde siyasi gerilimin artmasına, dolayısıyla toplumda kutuplaşmaya neden olmaktadır (Gelman, 2007). Siyasi ve

toplumsal kimliklerin güçlü olduğu gruplarda bile, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu durumlarda ekonomik meseleler diğer siyasi unsurların önüne geçmektedir (Ansolabehere, Rodden ve Snyder, 2006; McCarty vd., 2016).

Bir ülkenin ekonomik durumu ve kutuplaşma arasındaki birbirini besleyen ilişki, bu konuda yapılan ampirik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Olumsuz ekonomik koşulların toplumdaki siyasi kutuplaşmayı arttırdığı ve kutuplaşmanın da ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği ortaya konmuştur.

Kutuplaşmanın “Bulaşması”

Kutuplaşmanın daha çok elit düzeyde gerçekleşen bir gelişme olduğunu savunanlar için, kutuplaşmanın yaygınlaşmasının temel sebebi, elitlerin kutuplaşmasının bireysel düzeye yayılmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz üzere Senato ve Temsilciler Meclisi’ndeki siyasetçilerin kutuplaşması, siyasi partilerin ideolojik olarak aralarındaki mesafenin artması ve en önemlisi önemli konulara açıkça farklı çözümler önermesi; daha sonra farklı parti taraftarlarının da aralarındaki mesafenin artması anlamına gelmektedir. Fiorina ve Levendusky (2006) bu duruma kutuplaşmadan çok “sıralama” (sorting) adını vermektedir. Elit düzeyindeki çatışmalar, partiler arasındaki görüş farklılıklarını daha ön plana çıkarttıkça, partilerin ideolojileri arasındaki farklılıklar netleştikçe; seçmenler kendi ideolojilerine yakın partilere göç etmektedirler. Böylelikle liberaller daha çok Demokrat Parti’de; muhafazakârlarsa Cumhuriyetçi Parti’de gruplaşmaktadır. Bir tür yeniden mevzilenme (realignment) olarak görülebilecek bu değişim, bloklar arasında yer alan siyasetçilerin sayısının azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Her iki kesime de seslenebilen siyasetçilerin yerlerini konumları daha belli olan siyasetçilere bırakmasıyla, her tür düzeyde siyaset de bu ayrılmış ortamda gerçekleşmektedir. Seçmenlerin de bu ayrışmayı takip etmeleri ve duruşu daha belirli olan siyasetçileri/siyasi partileri desteklemeleri şaşırtıcı değildir. Partilerini ve liderlerini takip eden seçmenler, süreç sonucunda ideolojik olarak daha tutarlı bir görüş setine sahip olmuşlardır (Fiorina ve Levendusky, 2006; Fiorina, 2017; Levendusky, 2009).

Elit kutuplaşmasının seçmenlere sirayet etmesinin farklı mekanizmaları bulunmaktadır. Öncelikle, diğer siyasetçiler ile arasındaki farkları vurgulamak isteyen siyasetçilerin medyayı kullanma biçimleri değişmektedir. Tartışmalarda ara düşünceler kaybolmakta, yerini keskin ayrımlara bırakmaktadır. Druckman vd. (2013) tarafından belirtildiği üzere, kutuplaşmış siyasetçiler ne zaman bir konuyu tartışsalar, seçmenlerin bu konudaki görüş-

leri keskinleşmekte ve seçmenler kendi parti kimliklerinden daha da emin hale gelmektedir. Kampanya dönemlerinde, özellikle de Başkanlık seçimlerinde yürütülen seçim kampanyalarında argümanlar daha keskin olarak sunulmakta, yarış bir ölüm kalım yarışına dönüşmektedir. Daha sonra tartışacağımız üzere medyanın kutuplaşma üzerinde sayısız etkisi bulunmaktadır, ancak seçim kampanyalarında kutuplaşmış elitlerin sert söylemlerini büyüterek –hoparlör etkisi– seslendirdiklerini ve var olan ayrılıkları daha da keskinleştirdiklerini söylemekle yetinelim. Bu daha önce tartıştığımız “Sahte Kutuplaşma” algılarını da pekiştirmektedir (Druckman vd., 2013; Iyengar ve Hahn, 2009).

“Bulaşma” açıklamasını destekleyen en önemli bulgulardan biri de siyasi parti aktivistleri arasındaki kutuplaşmanın hem elit düzeyindeki hem de seçmenler arasındaki kutuplaşmadan daha fazla olmasıdır. Siyasal partilerin yapılanmaları gereği aktivistler ya da gönüllüler her zaman daha sert görüşlere sahip olurlar. Siyasal partilerin Downs (1957) tarafından önerilen tanımına göre partiler iktidara gelmek isteyen bir dizi siyasetçinin bulunduğu örgütlerdir. Bu bakış açısından, siyaset iktidara gelmek ya da iktidarda kalmak için harcanan bir çabadır. Ancak siyasetçiler bunu tek başlarına başaramazlar, seçim kampanyası yürütmek için paraya ve gönüllülere ihtiyaçları bulunmaktadır. Parti aktivistleri işte bu ihtiyacı gideren, para toplayan, kampanyalarda gönüllü olarak çalışan ve seçimlerin kazanılmasında önemli rolleri olan sıradan insanlar ya da parti üyeleridir. Bu çabayı seçimden sonra dağıtılacak pastadan pay almak gibi pragmatik ya da kendilerinin çok önemli buldukları konuları desteklemek gibi idealist güdülerle yapabilirler; ancak her durumda da çabalarını sürdürebilmek için kendilerini diğerlerinden bir şekilde farklı görmek zorundadırlar. Bu farklılık da en kolay kendi partilerini daha farklı konumlamalarından geçer, bu nedenle parti aktivistlerinin diğer parti aktivistleriyle aralarındaki mesafeyi daha fazla görmeleri şaşırtıcı değildir. Hatta bu orta düzeydeki ideolojik ayrılık, iki partili sistemlerde dahi partilerin birbirlerine yaklaşmalarını engellemektedir. Dolayısıyla, elit düzeyindeki kutuplaşma, orta düzeydeki parti aktivistlerinde daha fazla olacaktır (Aldrich, 1983; Fiorina, 2017; Layman ve Carsey, 2002; Layman vd., 2010).

Öncelikle ABD özelinde adayların parti içindeki ön seçimlerde belirlenmesi ve yerel siyasal aktörlerin bu seçimlerdeki etkilerinin artması, parti aktivistlerinin önemini daha da arttırmıştır. ABD’de aday seçimleri bütün parti taraftarlarının katıldığı ön seçimlerle olduğu gibi, sadece partiye üye olanların katıldığı “kozalar” (caucuses) yoluyla da yapılabilmektedir, bu ko-

nuda kısıtlayıcı herhangi bir düzenleme yoktur. Tahmin edilebileceği üzere ön seçimlere katılanlar hem ideoloji hem de kimlik açısından daha heterojen ve “yumuşak” seçmenlerden oluşurken, kozalarda oy kullananlar hem parti içi hem de parti dışı seçimlerde bilenmiş, farklılıkları keskinleşmiş ve görüşleri daha belirli olan “sert” partililerdir. Bu nedenle kozalarda daha çok aşırı uç adayların tercih edildikleri görülmektedir. Kampanyalarda çalışacak partililerin, görüşlerinden her an taviz verecek “yumuşak” seçmenler yerine, hırslı, partiye ve adaya hem fiziksel hem de duygusal yatırımı bulunan “sert” seçmenler olması siyasetçilerin de işine gelmektedir. Zaman içerisinde partinin kritik noktalarında iktidara gelen bu “sert” seçmenler de destekledikleri siyasetçilerin kendi sert görüşlerine yakın olmasını tercih ederler, bu da zaman içerisinde “mutedil” adayların sistematik olarak elenmesi ve daha radikal adayların tercih edilmesine yol açar (Fiorina, 2017; Layman ve Carsey, 2002; Layman vd., 2010).

Elit kutuplaşmasının yayılmasının başka bir aracı da siyasetin finansmanıdır. Her düzeyde seçim kampanyalarının medya aracılığıyla yürütülmesinin maddi yükü artmıştır. Temsilciler Meclisi’nde yeniden seçilmenin 1974’ten 2010’a kadar sürede maliyeti 500 bin ABD dolarından 2 milyon ABD dolarına yükselmiştir. Yasal düzenlemenin partilerin yerel adaylara kaynak aktarmasını engellemesi ve resmi yardımların enflasyon karşısında erimiş olması nedeniyle siyasetçiler parasal açıdan dış kaynaklara bağımlıdır. Bu nedenle adaylar arasında başta lobi kuruluşları olmak üzere her türlü bağışçıyla iyi geçinme ve onların beklentilerini yerine getirme yarışı bulunmaktadır (La Raja, 2014). Bu sürecin sonucu olarak parti dışında adayları destekleyen partizan ağlar –bunlara lobi kuruluşları ve SuperPAC’leri de ekleyebiliriz– siyasetin finansmanında artan bir role ve dolayısıyla güce kavuşmuştur. Kendi çıkarlarını savunmak için bir araya gelen grupların bu gücü, daha ideolojik ve daha radikal adayları desteklemekte kullanmaları sonucunda radikal adayların ellerine geçen bu maddi gücü seçim zaferlerine dönüştürdüğü ve her seçimde mutedil adayların elenmesine yol açtığı da gözlemlenmiştir (La Raja, 2014).

Dolayısıyla, bu bakış açısına göre elit kutuplaşması hem partilerin duruşlarının daha net ifade edilmesi, hem medyanın ve siyasal kampanyaların bu duruşlar arasındaki farklılıkları abartarak vurgulaması hem de siyasal parti aktivistlerinin öneminin giderek artması sonucunda, sıradan vatandaşlara sirayet eder.

KUTUPLAŞMADA MEDYANIN ETKİSİ

Kutuplaşma tartışmalarında elit ve seçmen kutuplaşmaları konusunda farklı fikirleri olan uzmanlar bu süreçte medyanın önemli bir rol oynadığı fikrinde uzlaşmaktadır. Ancak medyanın rolü de farklı şekillerde aktarılmaktadır. Medya, kutuplaşma sürecinin nedeni hızlandırıcı ya da aslında toplumda var olan kutuplaşmanın aynası olarak farklı şekillerde ele alınmaktadır. Üstelik bu karmaşık ilişkinin sadece geleneksel medyada değil, demokrasi için bir umut olarak görülen yeni medya araçları –sosyal ağlar gibi– için de geçerli olduğu zaman içinde gözlemlenmiştir. Özellikle günümüzde var olan biçimiyle kutuplaşma, medyanın önemli etkisi görülmeden anlaşılamaz. Bu nedenle kutuplaşma ve medya arasındaki bu karmaşık ilişkiye ayrı bir başlık ayrılmasında yarar bulunmaktadır.

Medyanın Çeşitlenmesi

Kutuplaşma ve medya arasındaki ilişki, teknoloji ile çeşitlenen medya kanalları ve bireylerin haber alma kaynaklarını seçebilme özgürlüklerinin gelişmesi üzerinden incelenmiştir (örneğin Levendusky, 2013a, 2013b; Sunstein, 2007). Televizyon kanallarının ve gazetelerin sayısının artması, internet haberciliğinin ana akım medyaya karşı bir alternatif olarak ortaya çıkması, sosyal medya kullanımının yaygınlaşması gibi gelişmelerin siyasi kutuplaşma üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Bazı çalışmalara göre medya kanallarındaki bu çeşitlilik bireylerin haber alma kaynaklarını seçerken kendi ideolojilerine ve fikirlerine yakın kaynakları tercih etmelerine yol açarken; bir diğer perspektife göre ise çeşitlenen medya kanalları kişilerin farklı görüşlere maruz kalma imkânlarını arttırmakta, siyasetle ilgilenmeyen kişilerin de siyasi haberlerden uzaklaşmasına katkı sağlamaktadır (Prior, 2005, 2007, 2013; Sunstein, 2007).

Kutuplaşma ve medya ilişkisi hakkındaki çalışmaların önemli bir kısmı, haber alma seçeneklerinin artmasının yanı sıra taraflı medyanın gelişmesini konu edinmektedir (Iyengar vd., 2012; Levendusky, 2013a, 2013b; Stroud, 2008, 2010; Sunstein, 2011). Taraflı medya kanalları, haber vermenin ötesinde bir işlev görerek haberleri kendi siyasi ideolojilerine veya yakın oldukları partilere göre taraf alarak yansıtmaktadır. Bu kanallarda yayınlanan haberler, kullanılan haber dili, siyasi partilerin veya siyasi elitlerin imajları da bu doğrultuda şekillenmektedir. Taraflı TV kanallarında yayınlanan haberlerde siyasi partilere ve siyasi elitlere özellikle referanslar yapılmakta, rakip siyasi partiler olumsuz sıfatlar yüklenerek seyirciye yansıtılmaktadır.

Kişiler ve kimliklerin yanı sıra olaylar da bu taraflı dil üzerinden kurgulanarak seyirciye yansıtılmakta, sonuç olarak bireylerin aynı olaylar üzerinde farklı bakış açıları ve dünya görüşleri geliştirmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, medya kanallarının neredeyse tamamının özel şirketlere ait olması sonucunda bu kanallar, ait oldukları şirketlerin çıkarlarıyla uyumlu bir haber dilini seçebilmektedir (Levendusky, 2013a).

Taraflı medyanın yanı sıra, özel ilgi alanlarına hitap eden eğlence, spor, belgesel kanalları, siyasetle ilgilenmeyen, daha ılımlı sayılabilecek kişilerin siyasi haberlerden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Prior, 2005, 2007, 2013). Sonuç olarak, çeşitlenen medya kanalları bir yandan parti taraftarlarının daha da radikalleşmesine yol açarken, siyasetle ilgilenmeyen kişilerin siyasi gündemden uzaklaşma imkânlarını arttırmaktadır.

“Seçerek Maruz Kalma” ve “Yankı Odaları”

Bireylerin kendi ideolojileri ve tutumları ile örtüşen haberleri ve yorumları okumayı seçmesi ve sosyal medyada bu kanalları takip etmesi durumu birebir çeviri ile “seçerek maruz kalma” (selective exposure) olarak adlandırılmaktadır. Bu seçim insanların sadece kendi görüşlerini duydukları “yankı odaları” (echo chambers) yaratarak farklı görüşlere maruz kalma imkânını ortadan kaldırmakta, bu durum ise siyasi yelpazedeki aşırı uçlardaki görüşlere yönelmeyi kolaylaştırarak toplumdaki kutuplaşmayı arttırabilmektedir (Iyengar ve Hahn, 2009; Pariser, 2011; Stroud, 2008, 2010; Sunstein, 2007). İnsanlar kendi siyasi görüşlerini yansıtan TV kanallarını izlemeyi tercih etmekte, bu durum ise seçmenlerin daha da uç görüşler benimsemesine katkı sağlamaktadır (Levendusky, 2013b; Stroud, 2008, 2010; Sunstein, 2001, 2007). Taraflı medya ve kutuplaşma arasındaki pozitif ilişki, ılımlı görüşlere sahip kişilerin daha uçlara doğru yönelmesi ile değil, zaten radikal görüşlere sahip kişilerin bu görüşlerini daha da benimsemesi yolu ile açıklanmaktadır (Levendusky, 2013b). Taraflı medyaya maruz kalan kişilerde radikalleşmenin artması zaten uçlara yakın olan kısıtlı bir kesimde görülmesine rağmen, bu kişilerin siyasette daha aktif olmaları ve çevrelerinin siyasi görüşlerini etkileme potansiyelleri nedeniyle bu kısıtlı kesimdeki radikalleşmenin etkisinin boyutu sanıldığından büyük olabilmektedir (Levendusky ve Malhotra, 2013).

Bireylerin sadece kendi siyasi görüşlerini yansıtan haber kaynaklarını izlemeyi tercih etmeleri daha önce tartışmış olduğumuz toplumsal ayrışmayla örtüştüğünde, sadece kendilerinin seslerinin duyulduğu “yankı odalarında” (Sunstein, 2001) yaşamalarına yol açmaktadır. Bu yankı odalarında fark-

lı sesler duyulmamakta, hemen herkes aynı konuda hemfikir olmaktadır. Bu tür bir yankı odası yanılışı, kişilerde gerçeklik algısında da bozulmaya yol açmaktadır. Farklı görüşlerin yokluğunda, ulaşılabilen gerçek –tarafli medyanın yansıttığı ya da aile içerisinde tartışılan gerçek de denilebilir– tek gerçek haline dönüşmektedir. Bu gerçeği kabul etmeyen farklı görüşlerdeki insanlarla karşılaşıldığındaysa, farklı görüş sahibi birey yaftalanmakta ve ahlaken aşağı görülmektedir (Iyengar ve Hahn, 2009; Pariser, 2011; Stroud, 2008, 2010; Sunstein, 2001, 2007).

Yankı odaları, farklı “gerçek”liklerin oluşmasına, aynı toplum içinde farklı dünyalarda yaşar hale gelmeye yol açabilir. Aynı olay ya da aynı veri farklı medya kanalları ve onların izleyicileri tarafından tamamen birbirinin zıddı olacak şekilde anlatılabilir ve anlaşılabilir. Bu da olgular hakkında dahi bir kutuplaşmanın oluşmasına yol açabilmektedir.

Medyanın Kutuplaşmayı Araçsallaştırması

Medya ile kutuplaşma arasındaki ilişki sadece yukarıda ele aldığımız yankı odaları çerçevesi üzerinden değil, medyanın kutuplaşma konusunu ele alış biçimi üzerinden de incelenmiştir (Fiorina ve Abrams, 2008; Fiorina vd., 2006; Levendusky ve Malhotra, 2013). Bu çalışmaların argümanlarına göre medya, izlenme ve tıklanma oranlarını arttırmak için toplumdaki kutuplaşma seviyesini olduğundan daha fazla ve daha derin olarak yansıtmaktadır. Medyanın toplumsal gerilimi arttırabilen bir şekilde yansıttığı kutuplaşma haberlerinin sonucu olarak toplumda sahte kutuplaşma algısı artmaktadır (Levendusky ve Malhotra, 2013). Sahte kutuplaşmanın yol açtığı, rakip partilerin destekçileri için olumsuz hisler besleme durumu, bu noktada medya tarafından yaratılmaktadır. Bu bağlamda medyanın kutuplaşmaya olan etkisi, taraflılık veya tarafsızlık noktasından öteye taşınarak, bir pazarlama stratejisinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Medyanın kutuplaşmayı arttırıcı etkisinin en önemli boyutlarından biri, duygusal kutuplaşma alanında ortaya çıkmaktadır (Levendusky, 2013a). Duygusal olarak kutuplaşmış olan bir seçmenin rakip parti iktidara geldiğinde hükümete ve devlete olan güven duygusunun sarsılması, toplumdaki muhtabakat imkânlarına zarar vermektedir. Medya yayın organlarında ve internetteki haber alma kanallarında kullanılan taraflı dil, hedef alınan parti ve partilere karşı olan güven duygusunu rakip parti seçmenlerinde azaltmaktadır. Bu kanallarda olumsuz olarak lanse edilen partilerin iktidara gelme durumlarında ise bu partilere karşı negatif duygularla dolmuş olan bireylerde

güvensizlik duygusu yaratmaktadır. Taraflı medyanın uzun vadede etkisi sonucunda hükümete ve devlete karşı güven duygusunu etkileyebilmektedir.

Yeni Medya ve Kutuplaşma

Yeni medya araçları olan internet ve sosyal medyanın kutuplaşma üzerindeki etkisi hakkında dikkate değer görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı akademik çalışmalar, sosyal medyada kişilerin istedikleri hesapları takip edebilmeleri ve ilgilenmediklerini engelleme, görmeme imkânı sonucunda yankı odalarının ortaya çıktığını, dolayısı ile kutuplaşmanın arttığını ileri sürmektedir (Conover, Ratkiewicz ve Francisco, 2011; Iyengar ve Hahn, 2009; Pariser, 2011; Stroud, 2008, 2010; Sunstein, 2007). Bu görüşün aksine, sosyal medyanın yankı odaları yaratmadığını, farklı görüşlere maruz kalmayı kolaylaştırarak kutuplaşmaya negatif bir etkisi olduğunu ileri süren çalışmalar da vardır (Barberá, 2014; Boxell, Gentzkow ve Shapiro, 2017). Bu çalışmalara göre sosyal medya kanalları gündelik hayattan daha geniş bir ideolojik yelpaze sunarak kişilerin normalde ilgilenmeyecekleri haberlerle ve görüşlerle tesadüfi şekilde karşılaşma şansını arttırmaktadır (Barberá, 2014). Bu tesadüfi karşılaşmalar sonucunda kişiler farklı fikirlerden haberdar olmakta, bu durum ise kişilerin siyasi görüşlerini ılımlı bir çizgiye çekerek kutuplaşmanın azalmasına katkıda bulunmaktadır. Boxell, Gentzkow ve Shapiro (2017), Almanya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki farklı yaş grupları ve bu grupların sosyal medya kullanımı üzerine yaptıkları çalışmalarında, kutuplaşmanın sosyal medyayı yaygın olarak kullanan genç nüfusta daha az görüldüğünü, sosyal medyadan uzak yaşlı nüfusta ise radikal ideolojilerin daha yaygın olduğunu göstermişlerdir.

Sonuç olarak, temelde ABD merkezli olan kutuplaşma yazını; tanımı, düzeyi ve sebepleri açısından zengin bir tartışmayı içermekte ve kutuplaşma ve farklı medya kanallarının ele alınması çerçevesinde değinilen konular ve kavramlar da bugün siyasal alanda deneyimlenen birçok sorunu anlama ve anlamlandırmada önemli açılımlar sağlamaktadır.

Türkiye’de Kutuplaşma Tartışmaları: Kısa Bir Değerlendirme

Ülkemizde yapılan kutuplaşma tartışmalarına baktığımızda ilginç bir durum ile karşı karşıya kalmaktayız. Öncelikle kutuplaşma, bunu siyasal, sosyal ve benzeri ön sıfatlarla genişletmek mümkün, gündelik yaşamda ve medyada yer alan ve kullanılan bir terimdir. Sıradan bir Google araması dahi çok büyük çoğunluğu 2010 yılından sonra olmak üzere “kutuplaşma araştırması”nı içeren 38 binden fazla gazete haberi/yazısı önümüze getirmektedir. Bu aramadan “araştırma” kelimesini çıkardığımızda ise sayı 30 bin 500’dür. Böyle bir tarama, kavramın içeriği üzerinde bir uzlaşma olmasa dahi kabul gördüğünü göstermektedir.

Kutuplaşma kavramının medyada sıklıkla kullanılmasına karşın bu konudaki akademik çalışmaların sayısı sınırlıdır. Çalışmamızın ilk kısmında tarif ettiğimiz farklı kutuplaşma tanımlarının Türkiye özelinde tartışıldığı az sayıda çalışmayı ilerleyen paragraflarda ele almaya çalışacağız. Bu konuda akademik çalışmaların sayısının az olmasının nedenleri üzerine spekülasyon yapmak mümkün olsa da muhtemelen ABD merkezli gelişen sosyal bilim kavramlarının mas edilmesinin zaman almasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bununla beraber, kutuplaşma kavramına değinen akademik çalışmaların, kavramın farklı tanımlamaları ve işlemleştirmeleriyle tam örtüşmese de Türkiye’deki kutuplaşmanın kadim bir mesele olduğuna dair bir gizil varsayımları olduğunu görmekteyiz. Türkiye siyasi tarihine dair çok bilinen bazı tartışmaların da kolaylıkla kutuplaşma başlığı altına koyulması önemli bir

durum olarak gözüme çarpmaktadır. Çalışmamızın amacı, birazdan detaylı olarak değineceğimiz kadim bölünmelerin ne kadar kutuplaşma tarifine uyduğunu tartışmak değildir. Ancak başka çalışmalarda özellikle siyasal kültür bağlamında kutuplaşmayla olan benzerlik ve farklılıkları değerlendirmek ufuk açıcı olabilir. Farklı bağlamlarda günümüzde var olan kutuplaşmayı anlamaya dair yöneltilen bunun devam eden bir durum olup olmadığı; artıp artmadığı gibi soruları anlamlandırmak için de önemli bir katkı sunar.

Özetleyecek olursak, Türkiye’de kutuplaşma kavramı medyada, günlük dilde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Buna karşılık ana akım tanımları kabul eden akademik çalışmaların sayısı oldukça azdır. İlgili yazında kadim tartışmalar bu çerçeveye taşınmakta ama bu iç içe geçişin detaylı bir değerlendirmesi için alınması gereken önemli bir mesafe bulunmaktadır.

KUTUPLAŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KADİM BÖLÜNMELELER

Türkiye özelinde kutuplaşmaya odaklanan ya da bu kavramı kullanan akademik çalışmaların kayda değer bir kısmı, Türkiye toplumunu analiz etmekte kullanılan kadim karşıtlıkları da bir tür kutuplaşma olarak sunmaktadır. Bu kadim açıklamaların en önemlisi de Şerif Mardin (1973) tarafından sunulmuş olan “Merkez-Çevre” çatışmasıdır.

Shils (1961) tarafından geliştirilen çerçeveyi Türkiye özeline taşıyan Mardin’in 1973 yılında yayınlanan çalışması, Türkiye siyasetini yorumlamakta yaygın biçimde kullanılan bir çerçeve sunmaktadır. Mardin, Türkiye’nin siyasal yaşamındaki gelişmeleri esas olarak batılılaşma ve modernleşme arzusu içindeki bir merkez ile buna direnen bir çevre arasındaki çatışma olarak yorumlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun karşı karşıya kaldığı krize çare olarak modernleşmeyi ve dolayısıyla batılılaşmayı gören bürokratik elitler –çoğunlukla yeni kurulmuş modern eğitim veren askeri okullardan mezun olmuş kişilerden bahsediyoruz– bu konuda bir dizi reformu uygulamaya koymuşlardır. Mardin’in bakış açısıyla merkezi ve “akılcı” devletin gücünü taşraya kabul ettirme çabası, sadece mali konularla sınırlı kalmamış, eğitim ve benzeri konulardaki reformlarla da kültürel hayata sirayet etmiştir. Çevre –bir kısmı eski güç sahiplerinden, bir kısmı da yerel eşraftan oluşan bir tür koalisyon– bu çabaya direnmeye çalışmış, bu direniş de siyasal sisteme içkin bir gerilime dönüşmüştür. Başta Kurtuluş Savaşı’ndaki isyanlar olmak üzere, Türkiye yakın tarihinin bütün kritik gelişmelerini bu merkez-çevre çatışmasıyla açıklamak, Türkiye siyaset biliminde yaygın bir gelenektir. Şeyh Said İsyanı, Serbest Fırka’nın kurulması ve kapanması, Demokrat Parti’nin

yükselişi ve düşüşü, 1960 sonrasında Anayasa yapım süreci ve Milli Nizam Partisi ve takipçilerinin kurulması; modernleşmeci/batılılaşmacı bürokrasi ve onun siyasal araçlarıyla; bu hızlı dönüşüme direnen çevre arasındaki gerilimin tezahürüdür (Mardin, 1973).

Her ne kadar Mardin’in merkez-çevre çatışması çerçevesi zaman içerisinde eleştirilse de (Turam, 2007), bu yaklaşım ana akım siyaset bilimi açısından kabul görmüştür. Türkiye’de siyasi partilerin gelişiminden (Ahmad, 1993; Özbudun, 1981, 2006); seçmen davranışlarına (Esmer, 2002; Kalaycıoğlu, 1994) kadar geniş bir yelpazede bu çerçeveye dayanan analizler geliştirilmiştir. İleride değineceğimiz “kültürçatışması” (Kulturkampf) yaklaşımını da bu çerçeveye ilişkilendirmek mümkündür.

Türkiye’de kutuplaşma konusuna doğrudan eğilen bazı çalışmalarda merkez-çevre çatışmasını bir kutuplaşma eksenini olarak konumlandırma eğilimi bulunmaktadır. Kurt (2015), kutuplaşmanın medya boyutunu incelediği çalışmasında toplumdaki ana kırılmayı merkez-çevre çelişkisi olarak tanımlamış ve Gezi Protestolarının ana sebebinin “tarih boyunca merkezde yer alan ve AKP iktidarıyla birlikte çevrenin merkeze yerleşmesiyle adaletsizlik algısını yaşayanların itirazı” olduğunu ifade etmiştir. Kasalak ve Uçar (2014) Türkiye siyasetinde kutuplaşmayı tarihsel bir perspektifte analiz ettikleri makalelerinde 1950’lerden 1980’e kadar yaşanan siyasal çatışmaların merkez-çevre arasındaki gerilimden kaynaklandığını öne sürmüşler ve Kürt-Türk, Sünni-Alevi, İşçi-Sermaye gibi yeni doğan kırılmaların da bu merkez-çevre çatışmasının gölgesinde kaldığını vurgulamışlardır. Yılmaz ve diğerleri (2012) merkez-çevre çatışmasının parti tercihi üzerindeki etkisinden yola çıkarak kutuplaşmayı açıklamayı hedeflemişlerdir.

Merkez-çevre çatışmasının açıkça bir kutuplaşma eksenini olarak çıktığı başka bir alan da, “kültürçatışması” (Kulturkampf) alanıdır. ABD özelinde kutuplaşma tartışmalarında iki ayrı kültür alanının oluştuğu ve kutuplaşmanın bu kültür alanları arasındaki gerilimden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Kalaycıoğlu (1994), oy verme davranışını açıklamayı hedeflediği çalışmasında Türkiye’de oy verme davranışının iki temel belirleyicisinden birincisinin seçmenin sol-sağ eksenindeki yeri, ikincisinin merkez-çevre çatışmasındaki konumu olduğunu belirtmiştir. Kalaycıoğlu ikinci değişkeni eğitim ile işlemleştirmiş ve dini eğitim veren İmam-Hatip okullarından mezuniyeti eğitim ölçeğinin bir kutbuna yerleştirmiştir (1994). Yazara göre (seküler) eğitim, merkezin değerlerini benimseten en önemli araçtır. Merkez-çevre çatışmasında sekülerliğin merkeze, dindarlığın çevreye ait olduğunu vurgulayan, hatta sağın

dindarlıkla, solun ise sekülerlikle ilişkili olduğunu öne süren çalışmalar da vardır (Esmer, 2002; Özbudun, 2006). Dolayısıyla başka bir bağlamda ideolojik ayrışmanın tezahürü olan sol-sağ yelpazesindeki ayrım merkez-çevre çatışmasının sekülerlik-dindarlık üzerinden bir yansıması olarak görülebilmektedir.

Ayrıca merkez-çevre ayrımı, bireylerin değerleri ve tercihleri arasındaki farklılaşmada görülmektedir. Kalaycıoğlu (2012) Türkiye toplumunun kültürel olarak iki büyük cemaatten oluştuğunu söylemektedir, “Bir tarafta hayat tarzlarını bilim ve insan aklını merkeze koyan bir ‘iyi toplum’ imgesi etrafında oluşturanlar, diğer taraftaysa din ve gelenek merkezli bir yaşam tarzını tercih edenler”. Bu iki kültür kampından birincisine “Seküler İyi Bir Toplum Algısı”, ikincisine ise “Muhafazakâr İyi Bir Toplum Algısı” adı verilmektedir. Bu ana ayrım etnik (Kürt-Türk) ve dinsel (Sünni-Alevi) ayrımlarla da kesişmektedir. Bu ayrım ülkenin geçirdiği çok sayıda seçim ve travmada insanların ne tarafta duracağını açıkça kestirmemizi sağladığı gibi, çok sayıda çalışmada siyasal kutuplaşmanın bir tezahürü olarak da görülmektedir.

Tarhan (2011) Türkiye ve Fransa’daki kutuplaşmaları karşılaştırdığı çalışmasında her iki ülkede de seküler-dindar çatışmasının önde gelen fay hattını ve kutuplaşma eksenini oluşturduğunu belirtmektedir. Yazara göre laiklik (kendi tercih ettiği tanımla), her iki ülkede de ulusal kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır, dolayısıyla Türklük ya da Fransızlık laiklik olmadan tanımlanamaz. Her iki ülkede de yaşanan “başörtüsü tartışmaları”ndan yola çıkan Tarhan, kamusal alanda başörtüye dair tepkilerin sadece laikliğe değil, ulusal kimliğe de bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Sonuç olarak ulusu homojen bir birim olarak gören laikliğin, bu yaklaşımında ısrar etmesi durumunda toplumsal kutuplaşmaların daha da artacağı öngörülmüştür.

Seküler-dindar çatışmasını bir kutuplaşma eksenini olarak gören başka bir çalışma da 2007 yılında Yıldız tarafından yayınlanmıştır. Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin yapılarına odaklanan Yıldız, özellikle AK Parti’nin iktidara gelişini takip eden süreçte toplumda cepheleşmenin/kutuplaşmanın arttığını, sivil toplum örgütlerinin de bu kutuplaşmanın bir parçası olduğunu söylemektedir. Yıldız için kutuplaşma “laik-anti laik” ekseninde gerçekleşmekte, bu kutuplaşmaya dâhil olan sivil toplum örgütleri özerkliklerini yitirmekte ve devlet karşısında zayıf hale düşmektedir.

Bahsettiğimiz “Kültür Savaşları” yaklaşımının Türkiye’deki kutuplaşmada ne kadar geçerli olduğunu göstermek isteyen Kaya ve Sunar (2015) çok kapsamlı Dünya Değerler Araştırması ve Avrupa Değerler Araştırması veri

setlerini kullanarak 1991 ve 2011 arasındaki değişimi ortaya koymayı amaçlamışlardır. Ülkedeki sayılı kutuplaşma eksenleri arasından seküler-dindar çatışmasına odaklanan yazarlar, “din yönelimli partiler” adı verdikleri Refah Partisi, Fazilet Partisi, Saadet Partisi ve AK Parti seçmenleriyle “seküler yönelimli partiler” adı verdikleri diğer parti seçmenlerini karşılaştırmışlardır. Bu iki parti bloğu arasındaki aile ve cinsellik, toplumsal cinsiyet rolleri, ekonomik ve sosyal adalet ve demokrasi alanlarındaki farklılıklar analiz edildiğinde sadece aile ve cinsellik ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Yazarlar bu bulgunun bloklar arasında artan kutuplaşmaya değil genel bir muhafazakârlaşmaya işaret ettiğini belirtmişlerdir.

Elit düzeyinde kutuplaşmayla ilgilenen Somer (2010, 2011) ise muhafazakâr ve seküler elitler arasındaki değerlerin farklarını vurgulamıştır. Her iki çalışmada da bu iki kesimi temsil ettiğini belirttiği gazetelerin belli konulardaki içerikleri analiz edilmiş ve “medya elitlerinin” kutuplaşmış olduğu sonucuna varılmıştır. 2011 çalışmasında iki grubun birbirine yaklaştığı öne sürülmüştür.

KONDA tarafından yürütülen bir saha araştırmasının sonuçları “Siya-sette ve Toplumda Kutuplaşma” adı altında raporlanmıştır (Ağırdır, 2010). Siyasi partiler arasındaki çatışmanın toplumu kutuplaştırdığı önermesiyle başlayan çalışma siyasal tartışmalarda, yaş, cinsiyet ve benzeri değişkenlerden çok siyasal parti aidiyetinin açıklayıcı olduğunu göstermiştir. 9 ayrı başlıktan oluşan bir endeks inşa edilmiş, bu endekse “Siyasi Endeks” adı verilmiştir. Bu endekste etnik (Türk-Kürt) ve mezhepsel (Alevi-Sünni) grupların farklı dağılımlara sahip olduğu ancak en vurgulayıcı dağılım farkının siyasi parti tabanları arasında görüldüğü belirtilmiştir. Verilen yanıtlardan yola çıkarak “gelenekselci muhafazakârlar”, “dini muhafazakârlar” ve “modernler” olmak üzere üç ayrı küme olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle ana kutuplaşmanın muhafazakârlık-modernlik ekseninde olduğu gösterilmiştir.

Sonuç olarak, kutuplaşma konusundaki sınırlı sayıdaki akademik çalışma, ağırlıklı olarak Türkiye toplumundaki kadim merkez-çevre çatışmasının ve onun seküler-dindar çatışması olarak tezahür eden kısmının bir kutuplaşma eksenine olduğu konusunda hemfikirdir. Bu çerçeve o kadar güçlüdür ki, daha önce bahsettiğimiz üzere sol-sağ ayrımının da merkez-çevre çatışmasının bir tür tezahürü olduğu söylenmiştir. Kalaycıoğlu’nun (2012) yukarıda referans verdiğimiz “kültürçatışması” (Kulturkampf) çerçevesinin ABD özelinde tartışılan “Kültür Savaşları” açıklamasına kısmen yakın durduğunu da vurgulamamız gerekmektedir.

TÜRKİYE’DE İDEOLOJİLER, PARTİLER VE KUTUPLAŞMA

Türkiye’de bireysel düzeyde kutuplaşmaya odaklanan çalışmaların sayısı az olsa da, kutuplaşmayı parti sisteminin bir özelliği olarak gören çalışmalar hem sayıca çoktur, hem de eski bir geleneğe dayanmaktadır. Özbudun 1981 yılında yayınladığı bir makalesinde Türkiye parti sistemini ideolojik olarak “kutuplaşmış çoğulculuk” olarak tanımlamıştır. Sayarı (1978, 2002) 1970’lerde siyasal parti sisteminin sol-sağ ekseninde ideolojik olarak kutuplaştığını, ancak 1994 sonrasında Refah Partisi ve takipçilerinin başarılarıyla seküler-dindar bir kutuplaşmanın ortaya çıktığını belirtmektedir. Kiriş (2011) parti sistemindeki kutuplaşmayı farklı endekslerle ölçmüş ve 2007’ye kadar parti sistemindeki kutuplaşmanın arttığını söylemiştir.

Bireysel ideolojik kutuplaşma konusunda Moral (2016), 2015 seçimleriyle ilgili yaptığı analiz ile farklı bir yer tutmaktadır. 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 seçimleri öncesinde yapılan panel çalışmalarını kullanan Moral, iki seçim arasında ideolojik kutuplaşmanın arttığını göstermiştir. Türkiye’de bireysel ideolojik kutuplaşmaya odaklanan tek çalışma olması nedeniyle bir başlangıç çalışması olduğunu söyleyebiliriz.

Elit düzeyindeki çalışmalara baktığımızda Esmer (2015) yedi ülkede 2007 ve 2013 yıllarında parlamenterlerle yapılan görüşmelerden yola çıkarak, finansal krizin elit düzeyindeki kutuplaşmayı ne yönde etkilediğine odaklanmıştır. Çalışmasının sonucunda 2007-2013 döneminde her yedi ülkede de parlamenter düzeyinde elit kutuplaşmasının arttığını göstermiştir. Ancak ölçtüğü diğer konularda böyle bir kutuplaşma artışı görülmemektedir.

Bilgiç ve arkadaşları (2014), Türkiye’deki siyasal kutuplaşmaya sosyal mesafe ölçeği üzerinden yaklaşmışlardır. Yürüttükleri saha çalışmasında sadece siyasal parti taraftarları arasında değil, etnik kimlikler (Türk-Kürt) ve mezhepsel kimlikler (Alevi-Sünni) özelinde de sosyal mesafeyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Yaptıkları analizlerde parti taraftarları arasındaki sosyal mesafenin en az etnik ve mezhepsel kimlikler arasındaki sosyal mesafe kadar yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışma sosyal mesafe, ayrımcılık ve ötekileştirme arasındaki ilişkinin olasılığına dikkat çekmesi açısından önem taşımaktadır. Aynı saha çalışmasından elde edilen verilerin analizine Akyürek ve diğerlerinin (2014) araştırma raporundan erişilebilir.

Türkiye’deki kutuplaşma çalışmalarında son dönemde ilgi çekmeye başlayan bir alan da, medyanın ve özellikle de sosyal medyanın kutuplaşma üzerindeki etkisidir. Kurt (2015) farklı gazetelerin Gezi Parkı Protestolarını sunma biçimlerinden yola çıkarak gazetelerdeki kutuplaşmayı ortaya koy-

muştur. Çarkoğlu ve diğerleri (2014) gazetelerin 2011 seçimlerinde siyasal partilere pozitif veya negatif yaklaşımlarından yola çıkarak medyada da siyasal kutuplaşmaya paralel bir kutuplaşma olduğunu göstermişlerdir.

Türkiye’de internetin ve dolayısıyla sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla, bu araçların siyasal kutuplaşmaya etkisi de tartışılmaya başlanmıştır. Bulut ve Yörük (2017) Twitter’da partiler tarafından desteklenen “trolller”in nasıl kutuplaşmaya yol açtığını göstermişlerdir. Yazıcı (2014) sosyal medyada asılsız bilgilerin nasıl hızla yayıldığını ve bunun da sosyal kutuplaşmayı arttırdığını ileri sürmüştür.

Türkiye’de Kutuplaşma: Karşılaştırmalı Bir Perspektif

Türkiye’de kutuplaşma tartışmalarının önemli eksenlerinden birini geçmişle kıyasla bugünkü durumun değerlendirilmesi meselesi oluşturmaktadır. Her ne kadar daha önce de belirttiğimiz üzere kutuplaşma hem bir süreç, hem de bir durum olduğundan; bir toplumdaki siyasal kutuplaşmanın normatif olarak yüksek olması, bu konunun sorunsallaştırılmasına yeterlidir. Yine de geçmişle karşılaştırma yapmak, gelinen durumun zaman içerisinde nasıl değiştiğine ışık tutacağından önemli bir katkı olacaktır. Öte yandan, sadece zaman içerisinde değil, diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak Türkiye’de kutuplaşmanın boyutlarını anlamak da yararlı olacaktır. Dördüncü bölümde ele alacağımız araştırma sonuçlarına geçmeden böylesi bir karşılaştırmalı perspektif çalışmamızı konumlandırma açısından da önemlidir. Hem bir durum, hem de bir süreç olarak Türkiye’de kutuplaşmanın diğer ülkelerle kıyaslandığında az ya da çok olduğu, zaman içerisinde benzer şekilde hareket edip etmediği de tartışılabilecektir. Doğal olarak, bahsettiğimiz şekilde zaman içerisinde ve coğrafi olarak karşılaştırma yapabilmek, eldeki verilerle sınırlıdır. Yapılacak analizler, zamansal ya da coğrafi olarak elde edilebilen verilere dayanacağından, tartışma da bu açıdan kısıtlılıklar taşıyacaktır. Ancak yine de 2017 Kutuplaşma Araştırması’nın bulgularını detaylı bir biçimde ele almadan önce karşılaştırmalı bir perspektif sunmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevede de eldeki sınırlı verilerden yararlanarak, Türkiye’deki parti sisteminin karşılaştırmalı olarak nerede durduğunu yansıtmaya çalışacağız.

Öncelikle siyaset bilimi literatüründe kutuplaşma tartışmalarının çok uzun süre siyasal parti sisteminin bir özelliği olarak görüldüğünü belirtmiştik. Sartori (1976) tarafından geliştirilen kavramsallaştırma “merkezkaç” ve “merkezcil” parti sistemleri olduğunu belirtmektedir. Merkezcil parti sistemlerinde partiler ortanca seçmene hitap etmek amacıyla merkeze doğru yönelirken, merkezkaç sisteminde partiler siyasal yelpazede birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar. Görüldüğü üzere buradaki tanım, siyasal kutuplaşmayı partilerin bir özelliği olarak görmektedir. Büyük ölçüde Downs’un (1957) geliştirdiği mekânsal oy verme davranışı yaklaşımına dayanan bu perspektifi kullanan Sartori (1976) Alman Weimar, İtalyan ve Fransız parti sistemlerini inceleyerek betimsel olarak “kutuplaşmış”, “kutuplaşmış çoğulculuk” ya da “iki parti sistemi” gibi tanımları geliştirmiştir. Bu tasnif daha sonra başka siyaset bilimciler tarafından, başka ülkeleri analiz etmek için kullanılmıştır. Daha önce değindiğimiz üzere Özbudun (1981), Türkiye’yi “kutuplaşmış çoğulcu parti sistemi” olarak tarif etmiştir.

Siyasal parti sistemlerini sadece betimsel olarak değil, niceliksel olarak analiz etmek isteyen araştırmacılar parti sisteminin kutuplaşma derecesini ölçmeyi amaçlayan birden fazla metrik geliştirmişlerdir. Bu metriklerin en önde gelenleri partilerin parlamentodaki sandalye sayılarından yola çıkan “parçalanmışlık endeksi” hesaplayan Herfindahl-Hirschman (Hirschman, 1964) ve partilerin parlamento sandalye oranlarından ve sandıkta aldıkları oylardan yola çıkarak “etkin parti sayısı” hesaplayan Laakso ve Taagepera (1979) endeksleridir. Ancak görüldüğü üzere bu iki yaygın metrik sadece sandalye ya da oy dağılımlarının “parçalanmışlıklarına” odaklanmakta, ideolojik dağılımı göz ardı etmektedir. Dalton (2008) bu sorunu çözmek ve siyasal kutuplaşmayı tam anlamıyla ölçebilmek için bir alternatif metrik geliştirmiştir. Dalton’ın endeksi, partilerin sol-sağ eksenindeki konumlanmalarından yola çıkmaktadır. Formül her bir parti için, parti sisteminin sol-sağ eksenindeki ortalamasından sapmasıyla aldığı oy oranını çarpmakta, bu rakamı normatif bir değer olan 5’e bölmektedir. Negatif sayıların etkisinden arındırmak için karesi alınan her parti rakamı toplanıp, karekökü alınmaktadır. Böylelikle istatistiksel yöntemlerden standart sapmaya çok benzeyen bu hesaplama sonucunda 0 ile sonsuz arasında değişen bir rakam elde edilmektedir. Eğer siyasal yelpazedeki bütün partiler tek bir noktada toplanırlarsa, bu rakam 0 olacak; ne kadar dağıldıklarına ve aldıkları oy oranına bağlı olarak da bu sayı büyüyecektir.

Dalton’un endeksinin önemli girdisinin partilerin sol-sağ yelpazesindeki konumu olduğu görülmektedir. Seçim sonuçları verili olduğuna göre, he-

saplanmanın yapılabilmesi için partilerin sol-sağ yelpazesindeki yerlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yerlerin hesaplanabilmesi için Dalton, Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Araştırmaları (Comparative Study of Election Systems, CSES) veri tabanını kullanmaktadır. Çok sayıda ülkede yürütülen bu çalışmada katılanlara sistemdeki önemli siyasi partileri sol-sağ ekseninde konumlandırmaları istenmektedir. Dolayısıyla her seçmenin bu konumlandırması elde edildiğinde, her bir parti için eksenindeki ortalamalarını hesaplamak mümkün olacaktır. Bu hesaplamanın algılanan konumlanma üzerinden yapıldığını hatırlamak gerekmektedir, bu nedenle eldeki endeks bir tür algılanan kutuplaşma endeksi işlevi görecektir. Dalton hesaplanmasındaki bu ayrıntıyı önemsememektedir.

Dalton’un hesaplama biçimine, sadece tek bir boyutu –sol-sağ eksenini– göz önünde tutması nedeniyle çeşitli eleştiriler gelmiş ve alternatif ölçme yöntemleri geliştirilmiştir. Ancak hiçbir alternatif metrik, Dalton’un önerisinden daha yaygın kullanılmamıştır (Schmitt, 2016). Bu nedenle de biz, Türkiye’de kutuplaşmanın zaman içerisinde ve diğer ülkelere kıyasla ne durumda olduğunu göstermek amacıyla Dalton’un yöntemini kullanacağız.

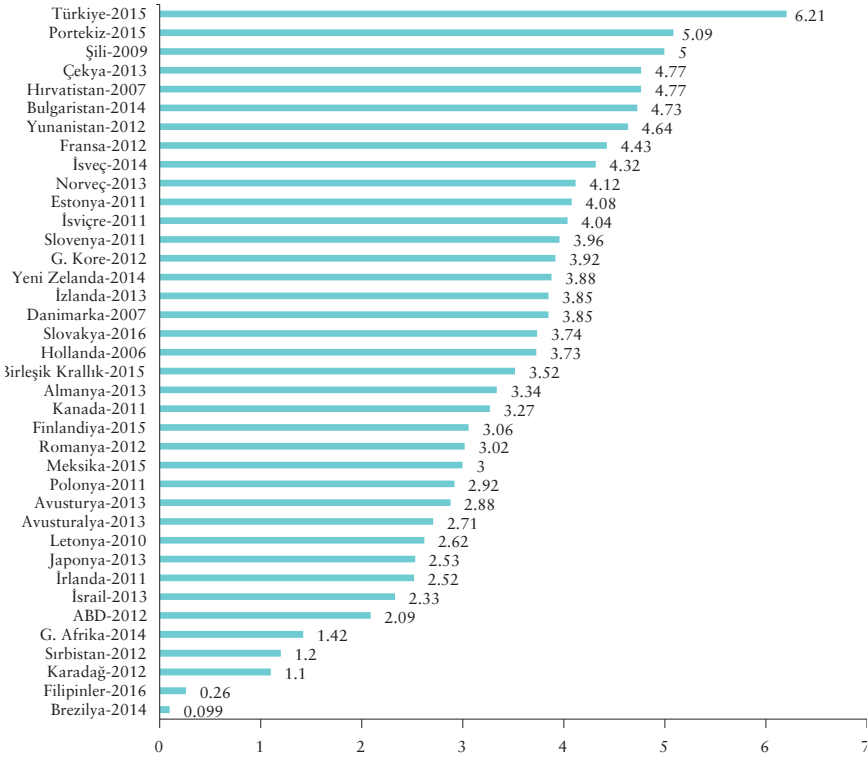
Dalton, CSES çalışmasından yola çıkarak her ülke için bir kutuplaşma skoru hesaplamıştır. Bu hesaplamada da CSES araştırmalarından yararlanmış, ancak ülkeleri analize dahil ederken Freedom House’un seçimlerin özgürlüğünü bir kriter olarak kullanmış, Freedom House’un “özgür” olarak nitelendirmediği ülkeleri analiz dışı bırakmıştır. 2017 yılında yayınladığı son veri setinde Türkiye de analiz dışı bırakılan ülkelerdendir, ancak biz CSES veri tabanından yararlanarak 2017 yılına dair Türkiye için de bu hesaplamayı yaptık.

Öncelikle Türkiye parti sisteminin diğer ülkelere kıyasla ne kadar kutuplaşmış olduğunu göstermek amacıyla en son hesaplamaların yapıldığı veri tabanı olan CSES-4 veri tabanını kullandık.

Şekil 1’de yer alan grafik Türkiye’nin siyasal parti sisteminin, diğer parti sistemleriyle karşılaştırmalı olarak ne derece kutuplaşmış olduğunu göstermektedir. Dalton tarafından hesaplanan endeks değerlerine göre Türkiye parti sisteminin kutuplaşma derecesi 6.21’dir ve hesaplamaya dâhil olan 38 ülke arasında birinci sırayı almaktadır. İkinci sırada 5.09 ile Portekiz, üçüncü sırada 5 ile Şili gelmektedir. En düşük kutuplaşma skoruna Brezilya ve Filipinler sahiptir. Görüldüğü üzere Türkiye, 2015 Haziran seçimlerine dayanan verilerle en fazla kutuplaşmış siyasal parti sistemine sahiptir.

Türkiye’de parti sistemindeki kutuplaşmanın zaman içerisinde değişimine bakmak amacıyla hem Dalton’un CSES veri tabanına dayanarak ha-

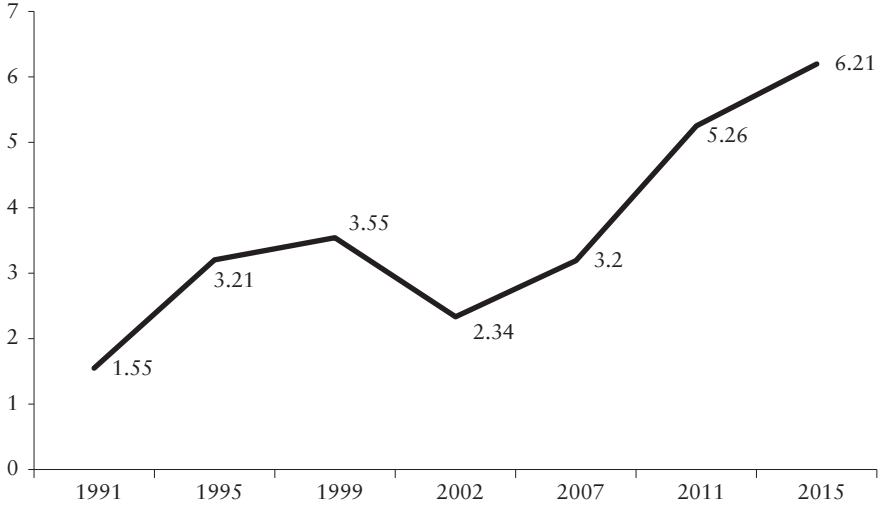
ŞEKİL 1
Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması
(Dalton Endeksi, CSES Verisi)

zırladığı değerleri, hem de Kiriş’in (2011) hesaplamalarını kullanarak Şekil 2 hazırlanmıştır. Görüldüğü üzere 1991 genel seçimlerinden itibaren siyasal parti sisteminde kutuplaşma yükselmiştir. 1995-2007 seçimleri arasında hemen hemen aynı kalan bu metrik, en düşük değerine 2002’de erişmiştir. Daha sonra düzenli olarak yükselmiş, 2011’de 5.26 ve 2015’de 6.21 skoruna erişmiştir. Bu rakamlar, Türkiye’de parti sistemi üzerinden değerlendirildiğinde kutuplaşmanın zaman içerisinde de yükseldiği öngörüsünü doğrulamaktadır.

Dalton’un parti sisteminde kutuplaşmayı ölçmeye yönelik çabasının en önemli katkısının partilerin siyasal yelpazedeki yerlerini de hesaplamaya dâhil etmek olduğunu belirtmiştik. Partilerin sol-sağ yelpazesindeki yerlerini hesaplamak amacıyla CSES veri tabanından yararlanılmış, bir deyişle partilerin

ŞEKİL 2
Türkiye’de Siyasal Parti Sisteminin Kutuplaşması-Zaman İçinde Değişim

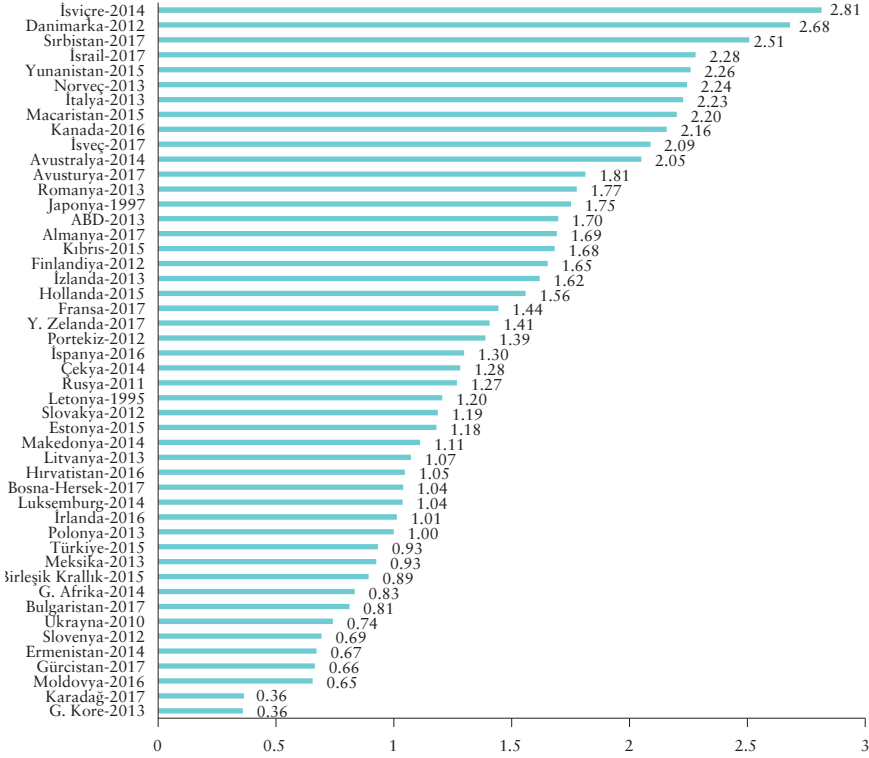

seçmen gözündeki pozisyonlarını hesaplamaya dâhil etmiştir. Öte yandan, bu metriğin seçmenlerin algıları kullanılarak hesaplanması nedeniyle itirazlar olmuş ve daha “objektif” bir hesaplama aracı aranmıştır.

Çok uzun zamandır partilerin siyasal yelpazedeki yerlerini ölçebilmek için partilerin seçim bildirgelerini analiz eden Karşılaştırmalı Bildirgeler Projesi (CMP), çok sayıda ülkedeki siyasal partilerin bildirgelerine odaklanarak ve bu bildirgeleri kodlayarak sol-sağ yelpazesindeki yerlerini ölçmeyi hedeflemektedir. Bu tür bir kodlama çabası, siyasal partilerin zaman içerisinde ve karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmesini sağlamaktadır. Veri setindeki kodlamalardan yola çıkılarak önce partilerin sol-sağ eksenindeki konumları, daha sonra da Dalton formülü kullanılarak siyasal kutuplaşma dereceleri hesaplanmıştır (Budge vd., 2001; Volkens vd., 2017).

Şekil 3, CMP verisi kullanılarak hesaplanmış Dalton Kutuplaşma Endeksi’ni göstermektedir. Bu endekste siyasal partilerin sol-sağ eksenindeki yeri parti bildirgelerinden hesaplanmıştır. Görüldüğü üzere, bu tür bir hesaplama göre Türkiye en fazla kutuplaşmış ülkelerden biri olarak gözükmektedir, kutuplaşma skoru 0.93’tür ve son sıralarda yer almaktadır. En yüksek kutuplaşma skoru İsviçre’de (2.81) ve Sırbistan’da (2.51) görülmüştür. Za-

ŞEKİL 3
Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması
(Dalton Endeksi, CMP Verisi)

man içerisindeki dalgalanmaya bakıldığında da Türkiye’nin görece düşük bir kutuplaşma skoruna sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasal parti sisteminin kutuplaşmasının bu iki farklı hesaplaması sonucunda Türkiye’nin durumunda gözlemlenen fark nereden kaynaklanmaktadır? Bu soruya öncelikle CSES verisinin algıya, CMP verisininse parti programlarına dayandığını söyleyerek yanıt verebiliriz. Dolayısıyla seçmenlerin algısında var olan siyasal partiler arası kutuplaşma, seçim bildirgelerine bakıldığında gözlemlenmeyebilir. Böyle bir durum, üzerinde tartışılması gereken bir duruma yol açmaktadır (Schmitt, 2016).

Türkiye’de kutuplaşmanın derecesini ölçmek için geliştirilen metriklerle odaklandığımız bu bölümde Dalton’un hesaplamasına dayanan iki farklı hesaplama yöntemini değerlendirdik. İki farklı sonuçla karşılaşılması bir ke-

nara bırakılırsa, her iki hesaplamanın da parti sistemi özelinde olduğunu, ancak seçmen düzeyinde herhangi bir fikir vermediğini söyleyebiliriz. Oysa kutuplaşma tartışmaları bölümünde detaylı olarak tartıştığımız üzere, özellikle duygusal kutuplaşma bireysel düzeyde gerçekleşen bir olgudur. Bu nedenle, yapılacak karşılaştırmaların bu bireysel boyutu da göz önünde tutması gerekmektedir.

Duygusal kutuplaşmayı ölçmeyi hedefleyen yazarlar, Amerikan Ulusal Seçim Araştırmaları (ANES) veri tabanını kullanarak bireysel düzeyde ölçülebilecek bir metrik geliştirmişlerdir. ANES çalışmaları katılımcıların diğer partilere yönelik duygularını 0-100 arasında değişen bir termometre sorusuyla ölçmektedir. 0 “çok soğuk hissediyorum”, 100 ise “çok sıcak hissediyorum” anlamına gelmektedir. Katılımcıların kendi partileri için verdikleri yanıt ile diğer parti için verdikleri yanıt arasındaki fark duygusal kutuplaşmanın bir endikatörü olarak hesaplanmıştır (Iyengar vd., 2012; Iyengar ve Westwood, 2015; Abramowitz, 2014; Mason, 2015; Webster ve Abramowitz, 2017).

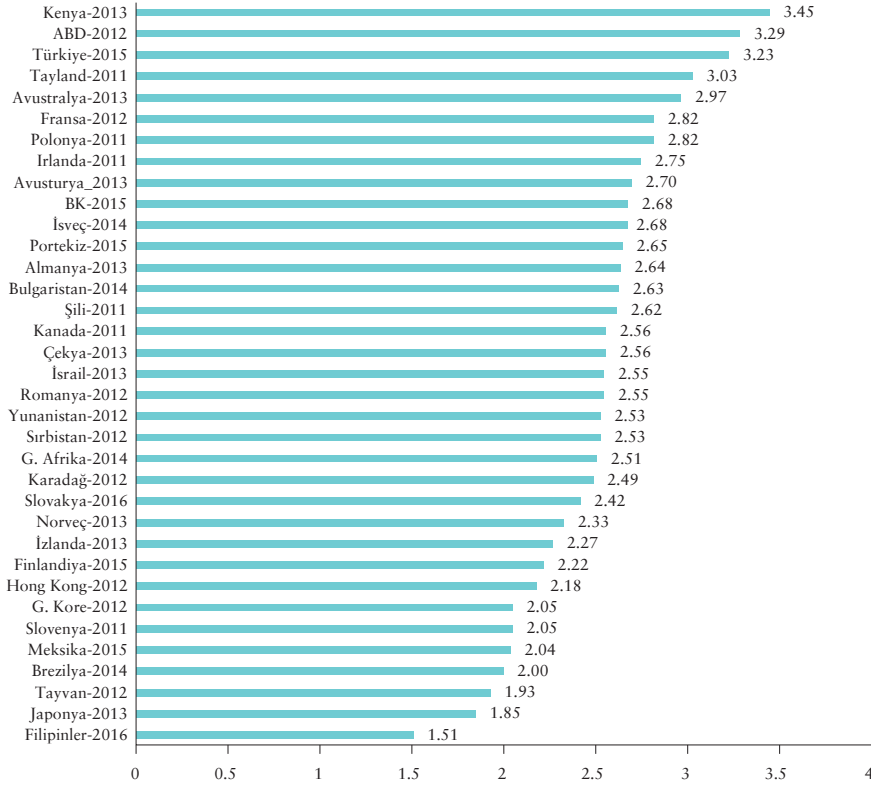
ABD özelinde iki partili bir sistem geçerli olduğu için, endeksin hesaplanmasında basit bir çıkarma işlemi yeterli olmaktadır. Ancak çok partili sistemlerde bu kadar basit bir hesaplama yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle alternatif ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir. Enyedi ve Todosijević (2009) tarafından geliştirilen yöntem, basitliği nedeniyle uygulamada tercih edilmektedir. Daha önce bahsetmiş olduğumuz CSES veri setinde her bir bireyin sayılan siyasi partilere karşı hissettikleri, 0 “hiç beğenmiyorum”-10 “çok beğeniyorum” cetvelinde sorulmaktadır. Enyedi ve Todosijević, her bir katılımcının verdiği yanıtların basitçe standart sapmasını alarak bir endeks hesaplamaktadır. Eğer bir birey bütün partilere eşit uzaklıktaysa bu endeks değeri 0 olacak, ne kadar farklı yanıtlar veriyorsa bu endeksin değeri yükselecektir.

Duygusal kutuplaşmanın bu ölçümüyle elde edilen ülke ortalamaları Şekil 4’te gösterilmektedir. Bu grafiğe göre Kenya en yüksek ortalamaya (3.45) sahipken, ABD’nin (3.29) ardından Türkiye 3.23’lük bir skorla üçüncü sırada gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye duygusal kutuplaşmanın en yüksek olduğu ülkelerden biridir. En düşük olduğu ülkeler Filipinler, Japonya ve Tayvan’dır.

BİREYSEL KUTUPLAŞMA: DUYGUSAL KUTUPLAŞMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Elimizdeki tüm ülke verilerinden yola çıkarak bireylerin duygusal kutuplaşmalarını belirleyen faktörleri analiz etmeyi amaçladık. CSES verisinde bulu-

ŞEKİL 4
Ülkelerde Parti Sisteminin Kutuplaşması
(CSES Verisi)

nan değişkenlerden analizde kullanılacak bağımsız değişkenler inşa edilmiş ve verinin yapısı gereği hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. CSES verisi ülke bazında derlendiğinden, analizlerde de ülkeler arası farklılıkların kontrol edilmesi gerekmektedir. Hiyerarşik regresyon analizi bu farklılıkları sabit ve rastsal etkileri göz önünde bulundurarak her bir bağımsız değişkenin diğer değişkenlerden bağımsız olarak etkisini hesaplamaktadır.

Analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler aşağıdaki gibidir. Yöntemin gerektirdiği üzere nihai analizler kategorik olmayan değişkenlerin merkezileştirilmesi (ortalama ile farkları alınması) yöntemiyle yapılmıştır. Öncelikle cinsiyet, eğitim düzeyi, yaşanan yerin kent olup olmaması ve yaş gibi demografik değişkenlerin duygusal kutuplaşma üzerindeki etkisi hesap-

TABLO 1
Duyusal Kutuplaşmanın Boyutları

	(1) Duyusal kutuplaşma	(2) Duyusal kutuplaşma	(3) Duyusal kutuplaşma	(4) Duyusal kutuplaşma	(5) Duyusal kutuplaşma	(6) Duyusal kutuplaşma	(7) Duyusal kutuplaşma
Cinsiyet=Erkek	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)
Cinsiyet=Kadın	0.000222 (0.01)	0.0424* (2.93)	0.0324 (1.57)	0.0397* (2.56)	0.0239 (1.15)	0.0397* (2.56)	0.0239 (1.15)
Eğitim	-0.0122 (-1.76)	-0.0216** (-3.82)	-0.0275*** (-4.94)	-0.0220*** (-3.54)	-0.0284*** (-4.61)	-0.0220*** (-3.54)	-0.0285*** (-4.62)
Köy	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)	0 (.)
Kasaba	-0.0316 (-1.18)	-0.0277 (-0.94)	-0.0183 (-0.68)	-0.0281 (-0.87)	-0.0177 (-0.60)	-0.0280 (-0.87)	-0.0174 (-0.58)
Kentin çeperleri	-0.0530 (-1.58)	-0.0380 (-1.12)	-0.0447 (-1.23)	-0.0333 (-0.91)	-0.0399 (-1.00)	-0.0337 (-0.92)	-0.0407 (-1.03)
Kent merkezi	-0.0608 (-1.38)	-0.0270 (-0.64)	-0.0263 (-0.55)	-0.0278 (-0.63)	-0.0273 (-0.53)	-0.0278 (-0.63)	-0.0270 (-0.52)
Yaşın karesi	0.0000398 (0.72)	0.0000666 (1.38)	0.0000612 (1.47)	0.0000739 (1.48)	0.0000661 (1.48)	0.0000739 (1.48)	0.0000660 (1.48)
Sol-Sağ	0.0132 (1.36)	0.00590 (0.64)	0.00590 (0.64)	0.0159 (1.61)	0.00918 (1.00)	0.0159 (1.61)	0.00921 (1.00)
Siyasal mobilizasyon	0.0234*** (4.45)	0.0128* (2.11)	0.0128* (2.11)	0.0279*** (3.79)	0.0137 (1.76)	0.0280*** (3.81)	0.0138 (1.78)
Siyasal bilgi	0.0529* (2.56)	0.0324 (1.84)	0.0324 (1.84)	0.0603** (2.92)	0.0365 (1.95)	0.0603** (2.92)	0.0361 (1.93)
Herhangi bir siyasal partiye yakınlık	0.649*** (12.31)	0.646*** (11.08)	0.646*** (11.08)	0.646*** (11.08)	0.646*** (11.08)	0.646*** (11.08)	0.646*** (11.08)
Siyasal partiye yakınlık derecesi		0.441*** (5.33)	0.441*** (5.33)	0.435*** (4.86)	0.435*** (4.86)	0.435*** (4.86)	0.435*** (4.86)

TABLO 1 (devamı)

	(1) Duygusal kutuplaşma	(2) Duygusal kutuplaşma	(3) Duygusal kutuplaşma	(4) Duygusal kutuplaşma	(5) Duygusal kutuplaşma	(6) Duygusal kutuplaşma	(7) Duygusal kutuplaşma
Erkin parti sayısı				-0.283*** (-5.98)	-0.131*** (-3.39)	-0.286*** (-6.04)	-0.121** (-2.97)
Ortalama seçim bölgesi büyüklüğü				0.00331 (-0.91)	0.00177 (-1.00)	0.00238 (1.71)	0.000361 (0.43)
Rejimin yaşı				-0.000278 (-0.11)	0.000599 (0.43)	0.000541 (0.26)	-0.000244 (-0.20)
Rejimin tipi=Parlamentar						0 (.)	0 (.)
Rejimin tipi=Karma						0.0178 (0.13)	-0.119 (-0.85)
Rejimin tipi=Başkanlık						0.226 (0.42)	-0.400 (-1.51)
Seçim sistemi=Çoğulcu						0 (.)	0 (.)
Seçim sistemi=Çoğunlukçu						0.0181 (0.09)	0.396* (1.99)
Seçim sistemi=Nisbi temsil						0.486* (2.22)	0.322 (1.52)
Sabit	2.578*** (32.46)	2.255*** (32.26)	2.811*** (35.86)	2.175*** (20.66)	2.772*** (32.48)	1.847*** (9.42)	2.593*** (13.46)
lns1_1_cons	-0.987*** (-6.01)	-1.103*** (-7.50)	-1.046*** (-7.77)	-0.596*** (-3.43)	-0.967*** (-7.05)	-0.654** (-3.04)	-1.197*** (-7.29)
lnsig_e_cons	0.164*** (4.09)	0.0538 (1.21)	-0.0231 (-0.41)	0.0619 (1.34)	-0.0131 (-0.22)	0.0619 (1.34)	-0.0131 (-0.22)
N	45736	37483	22124	34417	20027	34417	20027

t istatistikleri parantez içinde verilmiştir, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

lanmıştır. Model 1’de de görüldüğü üzere bu değişkenlerin hiçbirinin duygusal kutuplaşma üzerinde istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi yoktur.

Model 2’de bu bireysel değişkenlere ek olarak sol-sağ ekseninde konumlanma, siyasal mobilizasyon, siyasal bilgi, siyasal partiye yakınlık duy-mak ve siyasal partiye yakınlığın derecesi analiz edilmiştir. Siyasal mobilizasyon en son seçim döneminde görüşülen kişinin ne kadar etkin olduğunu ölç-meyi amaçlayan bir değişkendir, CSES veri tabanındaki ilgili sorular kullanı-larak hesaplanmıştır. Siyasal bilgi, görüşülen kişinin objektif bilgi düzeyini ölçmek amacıyla sorulan “ülkenizin başbakanı kimdir?” benzeri dört soruya verilen doğru yanıt sayısı kullanılarak inşa edilmiştir. Görüşülen kişi herhan-gi bir siyasal partiye yakınlık duyuyorsa 1, duymuyorsa 0 alan bir değer de analize alınırken; analize dâhil olan vaka sayısını azaltmayı göze alarak her-hangi bir siyasal partiye yakınlık derecesi de bağımsız değişken olarak kulla-nılmıştır.

Daha önce yapılan çalışmalar siyasal aidiyeti daha yüksek bireylerin daha yüksek duygusal kutuplaşma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Keza, bir bireyin siyaset ile ilgisi daha yüksekse, onun daha fazla duygusal kutup-laşma hissedeceği de öngörülmektedir. Bireylerin bir siyasal partiye aidiyet hissetmeleri ve o partiye duydukları aidiyetin derecesi de kutuplaşma derece-leri üzerinde etkin olması beklenen bir değişkendir. Parti tercihinin siyasal kimlik olarak önemi arttıkça bireylerin diğer parti taraftarlarına karşı olum-suz duyguları da artacaktır. Analizlerimizde hem bir siyasal partiye yakınlık duyup duymamayı, hem de siyasal partiye yakınlık derecesini kullandık.

Siyasal değişkenleri eklediğimiz ikinci ve üçüncü modellerde, yeni de-ğişkenlerin eklenmesiyle beraber daha önce anlamsız olan bazı demografik değişkenlerin de duygusal kutuplaşma üzerindeki etkilerinin anlamlı hale gel-diğini gördük. Herhangi bir siyasal partiye yakınlık duyup duymamayı ekle-diğimiz modelde kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek kutuplaşma skor-larına sahip olduğu ortaya çıkmıştır ($b=0.04$), keza eğitim düzeyi arttıkça ku-tuplaşma derecesi de azalmaktadır ($b=-0.02$). Eğitimin kutuplaşma üzerinde-ki negatif etkisi her iki modelde de geçerlidir. Daha önce yapılan bazı çalış-malarda (Inglehart ve Welzel, 2005, 2009) eğitimin bilişsel hareketliliğin bir göstergesi olduğu hatırlanırsa, daha yüksek bilişsel hareketliliğe açık bireyle-rin daha düşük kutuplaşma skorlarına sahip olması beklenebilir.

Siyasal değişkenlerimiz arasından öncelikle siyasal mobilizasyonun her iki modelde de pozitif ve istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi olduğunu görmekteyiz (sırasıyla $b=0.02$ ve $b=0.012$). Daha yüksek siyasal mobilizas-

yon, daha fazla kutuplaşma anlamına gelmektedir. Siyasal bilgi derecesi de ikinci modelimizde anlamlı bir etkiye sahiptir ($b=0.05$), siyasal konularda daha bilgili kişiler daha fazla duygusal kutuplaşma hissetmektedir. Bu değişken, üçüncü modelde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Bunun sebebinin üçüncü modelde herhangi bir siyasal partiye yakınlık hissetmeyen kişilerin bulunmaması olduğunu düşünüyoruz. Siyasal partiye yakınlık derecesi de göz önünde tutulduğunda, siyasal bilgi derecesinin etkisi kaybolmaktadır. Siyasal değişkenlerimiz arasından en etkili olanın herhangi bir siyasal partiye yakın hissetmek olduğunu söyleyebiliriz. Bir siyasal partiye yakınlık hissedenler, hissetmeyenlere kıyasla daha fazla duygusal kutuplaşma skoruna sahiptir ($b=0.65$) ve siyasal partiye yakınlık hissedenlerin arasında da siyasal partiye duyulan yakınlığın üçlü ölçekte bir puan artması, duygusal kutuplaşma skorlarını 0.44 puan arttırmaktadır.

Dördüncü ve beşinci modellerimizde araştırma kapsamındaki ülkelerdeki siyasal parti sisteminin bazı özelliklerinin de etkisini gözlemlemeye çalıştık. İlk eklediğimiz değişken siyasal parti sistemindeki etkin parti sayısıdır, bu değişkenin siyasal kutuplaşma üzerinde negatif bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, seçimde rekabet eden parti sayısı arttıkça, muhtemelen seçenek sayısının artması ve ara seçeneklerin doğmasıyla seçmenler arası duygusal kutuplaşma azalmaktadır. Bu değişken her iki modelde de istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkiye sahiptir ($b=-0.28$ ve $b=-0.13$). Bütün seçmenlerin dâhil edildiği dördüncü modelde cinsiyet, eğitim derecesi, siyasal mobilizasyon, siyasal bilgi derecesi ve herhangi bir siyasal partiye yakınlık duyup duymamanın istatistiksel anlamlılık taşıyan etkileri bulunmaktayken, bir siyasal partiye yakınlık duyan seçmenlerin bulunduğu ikinci modelde, eğitim derecesi ve siyasal partiye yakınlık derecesi anlamlıdır. Eklediğimiz diğer yapısal değişkenlerden ortalama seçim çevresi büyüklüğü –ki etkin baraj olarak da adlandırılabilir– ve siyasal rejimin yaşının istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkileri yoktur.

Son iki modelimizde, demografik, siyasal ve siyasal parti sistemi özelliklerine dair değişkenlerin yanı sıra bazı kurumsal düzenlemeleri de ekledik. Siyasal rejimin tipi, yani parlamenter, karma ya da başkanlık sistemi olması bu değişkenlerden biridir. Seçim sisteminin çoğulcu (plüralist), çoğunlukçu ya da nisbi temsil olması da eklediğimiz ikinci değişkendir. Bu değişkenlerin eklenmesi daha önce anlamlı etkiye sahip değişkenlerin etkilerinde bir değişime yol açmamıştır, duygusal kutuplaşmanın en önemli belirleyicileri bir siyasal partiye yakınlık duyup duymama ve siyasal partiye duyulan yakınlığın derecesidir. Siyasal parti sisteminin parçalanmışlık derecesinin negatif etkisi değişen

büyükliklerle de olsa her iki modelde görülmektedir. Eklediğimiz kurumsal düzenlemelere dair değişkenlere baktığımızda diğer bütün değişkenler kontrol edildiğinde rejimin tipinin bir etkisi olmadığını görmekteyiz. Rejim tipleri arasında anlamlılık taşıyan bir fark yoktur. Öte yandan, seçim sisteminin farklı bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Herkesi kapsayan modelde nisbi temsil seçim sistemlerine sahip ülkelerde yaşayanların çoğulcu sistemdeki seçmenlere kıyasla daha yüksek kutuplaşma skorlarına sahip olduklarını görmekteyiz. Herhangi bir siyasal partiye yakınlık hissedendenler arasındaysa çoğunlukçu sistemde yaşayanlar çoğulcu sistemde yaşayanlara kıyasla daha fazla duygusal kutuplaşma yaşamaktadır. Her iki modelde, diğer değişkenler kontrol edildikten sonra çoğulcu seçim sistemlerinde duygusal kutuplaşmanın daha düşük olduğu görülmektedir. Bütün kurumsal değişkenler olmasa da, seçim sistemlerinin duygusal kutuplaşma üzerindeki etkisi üzerinde düşünölmeye değerdir. Nisbi temsil sistemlerinin seçimdeki etkin parti sayısını arttırdığını bilmekteyiz, bu iki değişken için kurduğumuz model bunu doğrulamaktadır. Çoğulcu sistemlerle karşılaştırıldığında seçimde etkin parti sayısı çoğunlukçu sistemlerde daha az ($b=-0.88$), nisbi temsil sistemlerinde daha çoktur ($b=2.09$). Öte yandan seçimde etkin parti sayısının artması, seçeneklerin çoğalması ve ara seçeneklerin doğması nedeniyle duygusal kutuplaşmayı azaltmaktadır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiye baktığımızda, seçim sisteminin nisbi sistem olmasının duygusal kutuplaşma üzerinde doğrudan bir pozitif etkisi olmasına karşın, etkin parti sayısını arttırması, etkin parti sayısının artmasının duygusal kutuplaşmayı azaltması nedeniyle; duygusal kutuplaşma üzerindeki toplam etkisi negatiftir, başka bir deyişle son tahlilde azaltmaktadır.

Yaptığımız karşılaştırmalı analiz öncelikle Türkiye’nin diğer ölkelere kıyasla daha yüksek bir duygusal kutuplaşma derecesine sahip olduğunu göstermiştir, bu bulgu Dalton’un ideolojik kutuplaşmasındaki hesaplamasına paraleldir. Seçmen düzeyinde baktığımızda öncelikle demografik değişkenlerden cinsiyet (+) ve eğitim derecesinin (-) duygusal kutuplaşma üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Siyasal değişkenler arasından ise, en büyük etkiye sahip olanlar, siyasal partiye yakınlık hissetmek/hissetmemek ve yakınlığın derecesidir. Siyasal mobilizasyon ve siyasal bilgi derecesi de daha düşük de olsa anlamlı etkilere sahiptir. Son olarak siyasal parti sistemindeki rekabet (etkin parti sayısı) arttıkça duygusal kutuplaşma azalmaktadır; keza çoğulcu (plüralist) seçim sistemlerinde duygusal kutuplaşma daha azdır. Nisbi temsil sisteminin etkisi ise daha karmaşıktır, doğrudan etkisi çoğulcu sistemlere kıyasla duygusal kutuplaşmayı artırırken, toplam etkisi azaltıcıdır.

Kutuplaşmanın Boyutları: 2017 Araştırma Bulguları

Ele aldığımız kutuplaşma yazını ve Türkiye’yi karşılaştırmalı olarak analiz ettiğimiz CSES verilerinin çizdiği çerçeve sonrasında Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları 2017 Araştırması’nın bulgularını detaylı tartışmak istiyoruz. Türkiye temsili 18 yaş üstü 2004 kişiyle 16 ilde yüz yüze görüşmelerle yapılan anket çalışması ile gerçekleştirilmiş olan araştırma İstanbul’da dört

TABLO 2
Katılımcıların Demografik Profilleri
(n=2004)

Cinsiyet	Erkek	% 48.9
	Kadın	% 51.1
Yaş grubu	18-29 yaş	% 29.3
	30-45 yaş	% 37.0
	46-87 yaş	% 33.7
Yerleşim	Kent	% 87.0
	Kır	% 13.0
Eğitim düzeyi	İlkokul ve altı	% 33.3
	Ortaöğretim	% 51.4
	Yükseköğretim	% 15.2
Çalışma durumu	Çalışıyor	% 54.9
	Ev kadını	% 27.0
	Emekli	% 6.3
	Öğrenci	% 7.5
	İş arıyor	% 4.3

farklı parti taraftarlarının katılımıyla –AK Parti, CHP, HDP ve MHP– dört odak grup tartışmasını da içermektedir. Araştırmada hedef Türkiye’de bireysel düzeyde kutuplaşmanın boyutlarını anlamak, hem ilgili yazında hem de 2015 Kutuplaşma Araştırması başta olmak üzere daha önce yaptığımız araştırmalar çerçevesinde sahadaki durumu farklı değişkenlerle de ilişkilendirecek şekilde kapsamlı bir biçimde yansıtmaktır. Nicel araştırmanın sonuçları odaklardan yaptığımız alıntılarla da desteklenerek aktarılacaktır.

PARTİLER VE TERCİHLER

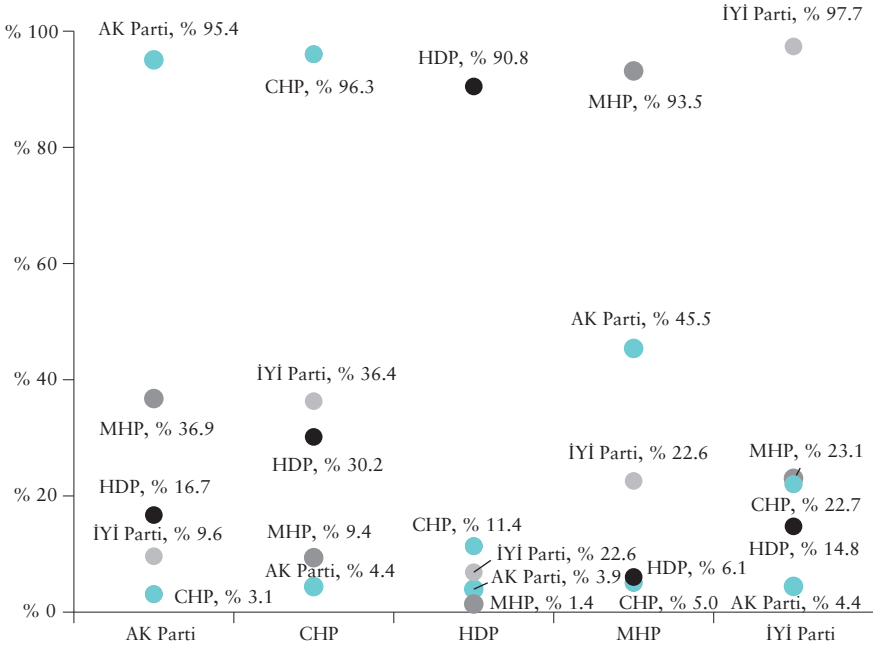
Daha önce siyasal kutuplaşmanın, özellikle de duygusal kutuplaşma biçiminin siyasal parti tercihlerinin birer grup kimliğine dönüşmesi, bireyin bu kimliği üzerinden diğerlerini, başka bir deyişle diğer parti taraftarlarını tanımlaması ve bir şekilde ötekileştirmesi süreçleriyle gerçekleştiğini belirtmiştik. Bu nedenle, bireyin kendisini hangi parti taraftarı olarak tanımladığı ve bu parti taraftarlarının karşısında hangi partinin taraftarlarını konumlandığını anlamak önem taşımaktadır.

Bireylerin kendilerine hangi partiyi yakın gördüklerini anlamak amacıyla başlıca siyasal partiler olan AK Parti, CHP, HDP, MHP ve İYİ Parti¹ taraftarlarının her birine ne kadar yakın oldukları sorulmuştur. Daha sonra bu partiler arasından hangisinin taraftarlarına kendilerini en yakın hissettikleri öğrenilmiştir.

Aşağıda yer alan **Şekil 5**, her parti tabanının kendisini hangi partilere daha yakın bulduğunu göstermektedir. Grafiğe göre AK Parti tabanının yüzde 37’si kendini MHP taraftarlarına, yüzde 17’si HDP taraftarlarına yakın hissetmektedir, bu açıdan CHP tabanı AK Parti taraftarları arasında en az sevilen siyasal parti tabanıdır. CHP tabanına baktığımızda bu parti taraftarlarının İYİ Parti (yüzde 36) ve HDP (yüzde 30) taraftarlarına kendilerini yakın hissettiklerini görüyoruz. CHP tabanı için MHP ve AK Parti sevilmeyen parti tabanlarıdır. HDP için diğer parti taraftarlarının hemen hepsi uzak hissedilen gruplardır diyebiliriz, en yüksek orana sahip CHP tabanı bile sadece yüzde 11 oranındaki parti taraftarı tarafından yakın bulunmuştur. MHP tabanının kendisine yakın bulunduğu ikinci parti tabanı AK Parti’dir (yüzde 46), bu partiyi yüzde 23 ile İYİ Parti izlemektedir. CHP ve HDP taraftarları MHP tabanı tarafından pek sevilmemektedir. Son olarak İYİ Parti taraftarlarının diğer partilere mesafeli olduğunu söyleyebiliriz. Bu parti taraftarları arasında CHP ve MHP taraf-

1 Kasım ve Aralık 2017 tarihlerinde saha araştırması gerçekleştirilirken, İYİ Parti’nin bir ay önce (Ekim 2017) kurulmuş olduğu bilgisi not edilmelidir.

ŞEKİL 5
Partilere Yakınlık ve Parti Tercihleri
("Çok Yakınım" ve "Yakınım" Yanıtları)

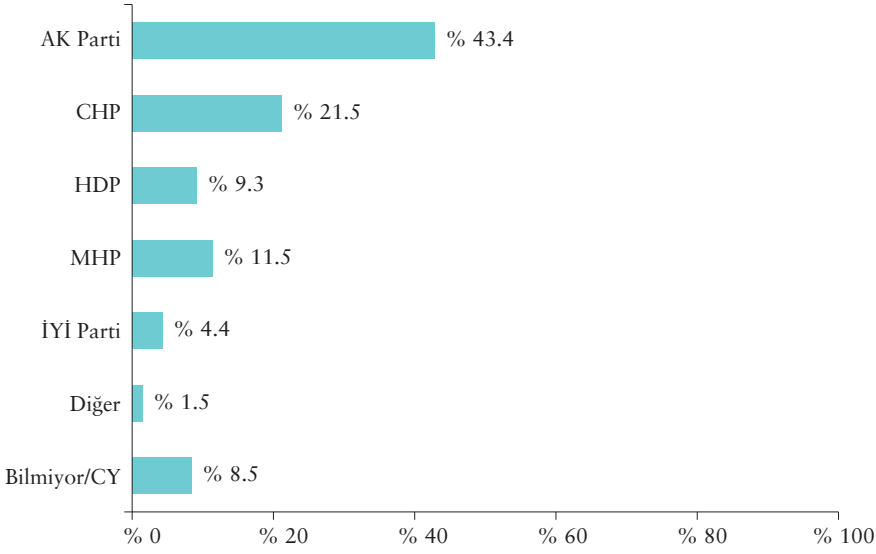

tarlarına kendisini yakın hissedenlerin oranı yüzde 23'te kalırken, AK Parti tabanı yüzde 4 oranıyla bu taraftar kitlesi için uzakta olan bir gruptur.

Her katılımcıya, sayılan partiler arasından en yakın hangisine hissettikleri de sorulduğunda birinci sırada yüzde 43 ile AK Parti, ikinci sırada CHP (yüzde 22) gelmektedir (bkz. Şekil 6). HDP (yüzde 9), MHP (yüzde 11) ve İYİ Parti (yüzde 4) bu iki partiyi izlemektedir. Katılımcılara kendilerine en yakın hissettikleri siyasal parti taraftarları sorulduktan sonra, bu parti taraftarlarına hangi partinin taraftarlarının en uzak olduğu sorulmuş ve tek yanıt istenmiştir.

Kendisini herhangi bir siyasal partiye yakın hisseden katılımcılara, bu parti taraftarlarıyla ne kadar ortak yönleri olduğu sorulmuş, 0'ın "hiçbir ortak yanım yok", 10'unsa "tamamen aynıyız" olduğu bir cetvelde göstermeleri istenmiştir (bkz. Şekil 7). Tahmin edileceği üzere bütün partilerin taraftarları kendileriyle, kendi partilerinin taraftarları arasında ortalamanın üzerinde bir ortaklık hissetmektedirler. En yüksek ortalamalar AK Parti (8.32) ve CHP

ŞEKİL 6
En Yakın Hissedilen Parti
(Tek Tercih)

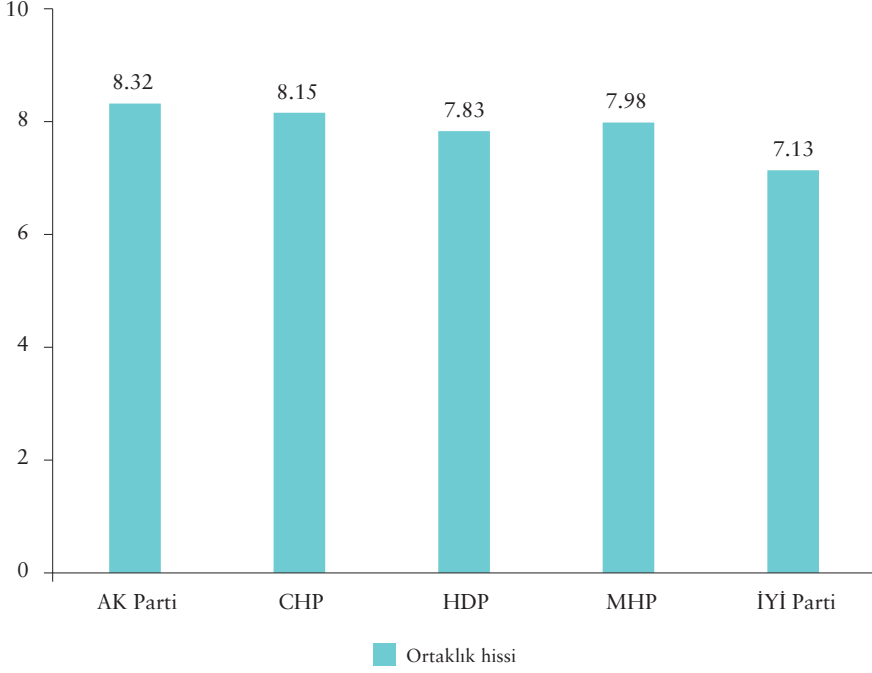

(8.15) taraftarlarında görülürken, İYİ Parti taraftarlarının ortalaması sadece 7.13’tür. İkili karşılaştırmalar yapıldığında bütün parti taraftarlarının ortalamalarının İYİ Parti taraftarlarının ortalamasından daha yüksek olduğu, ayrıca AK Parti ve HDP taraftarları arasındaki farkın da istatistiksel anlamlılık taşıdığını görmekteyiz.

Ortaklık hissinin hangi değişkenlerden etkilendiğini anlamak için çok değişkenli analizlerden doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. **Tablo 3**’te sergilenen katsayıların her biri, bağımsız değişkendeki bir puanlık artışın, partililerle ortaklık hissinin ne kadar arttırdığını göstermektedir. Modelde demografik ve sosyoekonomik değişkenler, siyasal görüş değişkenleri ve hangi siyasal partiye yakınlık hissedildiği değişkeni yer almaktadır.

Elde ettiğimiz sonuçlara göre, görüşülen kişinin cinsiyeti, eğitim düzeyi ve kırsalda yaşayıp yaşamadığı; ortaklık hissinin istatistiksel olarak etkilememektedir. Bu değişkenler arasında sadece yaş değişkeni, 46 yaş ve üstündekilerin daha fazla ortaklık hissettiklerini ($b=0.36$) gösterirken, ayrıca daha fazla maddi olanaklara sahip olanlar, daha fazla aidiyet hissetmektedirler ($b=0.045$).

ŞEKİL 7
Yakın Hissedilen Parti Taraftarlarıyla Ortaklık Derecesi (0-10)

Siyasal değişkenlere geldiğimizde hem kendisini siyasal yelpazede sağa daha yakın konumlandırıanların ($b=0.088$) hem de daha milliyetçilerin ($b=0.082$), daha yüksek ortaklık skorlarına sahip olduklarını görmekteyiz. İlgili yazında sağ kanatta yer alan milliyetçilik gibi ideolojilerin grup sadakatiyle daha yüksek oranda ilişkili oldukları bilinmektedir, dolayısıyla grup içi bağlılığın yüksek olduğu durumlarda, ortaklık hissini de yüksek olması şaşırtıcı değildir.

Diğer değişkenler için kontrol ettiğimizde de, siyasal parti tercihinin ortaklık hissi üzerindeki etkisi görülmektedir. İYİ Parti taraftarları, AK Parti taraftarlarına kıyasla daha düşük bir ortaklık hissi skoruna sahiptir ($b=-0.953$). Partinin yeni kurulmuş olması nedeniyle, seçmenlerinin daha düşük duygusal yatırım yapmış olmaları bu durumu açıklayabilir.

Araştırmamızın nitel kısmını oluşturan çalışmada ise AK Parti; CHP; HDP ve MHP'ye yakınlık duyduklarını ifade eden katılımcılarla dört ayrı

TABLO 3
Partililerle Ortaklığın Belirleyicileri
(Doğrusal Regresyon Çıktıları)

Partililerle ortaklık b/t		Partililerle ortaklık b/t	
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	Milliyetçilik	0.082*** (3.97)
Cinsiyet=Kadın	0.131 (1.21)	Sol-Sağ	0.088** (3.25)
18-29	0.000 (.)	Dindarlık	0.053 (1.89)
30-45	0.220 (1.83)	Parti=AK Parti	0.000 (.)
46+	0.363** (2.97)	Parti=CHP	0.402 (1.79)
Eğitim Derecesi	-0.034 (-0.77)	Parti=HDP	0.181 (0.87)
Mülkiyet	0.045* (2.24)	Parti=MHP	-0.275 (-1.73)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	Parti=İYİ Parti	-0.953*** (-4.24)
Yerleşim=Kır	0.266* (2.15)	Sabit	6.127*** (17.05)
		Düz. R-Kare	0.082
		N	1674

*b katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$*

odak grup yapılmıştır. Burada özellikle katılımcıların rahatça duygularını ve düşüncelerini ifade etmesine olanak sağlamak için aynı parti taraftarları bir arada olacak şekilde ayrı ayrı odaklar düzenlenmiştir. Her parti taraftarı grup için kadın/erkek; genç/yaşlı; medeni durumu, eğitim ve iş koşullarının farklılık göstermesine özen gösterilmiştir. Metin içindeki alıntıların sonunda hangi odaktan olduğu bilgisi paylaşılmıştır.

Duygusal kutuplaşmayı bireysel düzeyde ölçebilmek amacıyla, dördüncü bölümde bahsettiğimiz üzere her bir katılımcının ne kadar duygusal kutuplaşma hissettiğini ölçmeyi hedefleyen bir endeks geliştirilmiştir. Bu endeks, basitçe her katılımcının sayılan beş parti taraftarlarına kendini ne kadar yakın hissettiğini sorduğumuz 1 ile 4 arasında değişen, 1’in “hiç yakın değil”, 4’ün “çok yakın” olduğu cetvelde verdikleri yanıtların standart sapmasından oluş-

maktadır. Bu rakam 0'a yaklaştıkça bireysel düzeyde duygusal kutuplaşmanın olmadığını, arttıkça da yüksek olduğunu göstermektedir. Hesapladığımız endeksin en düşük rakamı 0, ortalaması 1.5 ve standart sapması da 0.63'tür.

Kimlerin daha fazla duygusal kutuplaşma hissettiği, kimlerinse daha az hissettiği anlaşılması gereken bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Başlangıçta yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hanede bulunan eşyalardan yola çıkarak hesapladığımız mülkiyet skorunun duygusal kutuplaşma üzerinde anlamlı herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Gerek çift değişkenli gerekse de çok değişkenli analizlerimiz duygusal kutuplaşmanın bu demografik ve sosyoekonomik değişkenlerden etkilenmediğini göstermektedir. Bu bulgular Türkiye'de var olan duygusal kutuplaşmayı anlama açısından önemlidir.

Tablo 4, bireysel düzeyde ölçülen duygusal kutuplaşmanın belirleyicilerini göstermektedir, bu amaçla önce demografik ve sosyoekonomik, daha sonra siyasal ve en son da partizan ilişkilerin etkisini göstermeye çalıştığımız doğrusal regresyon modelleri tabloda yer almaktadır.

Birinci modelin gösterdiği gibi cinsiyet, yaş, eğitim derecesi, mülkiyet durumu ya da yaşanan yerleşim yerinin duygusal kutuplaşma üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi bulunmamaktadır. İkinci modelimizdeyse bireylerin kendi tanımlamalarıyla milliyetçilik, sol-sağ ve dindarlık cetvellerindeki yerleri modele dâhil edilmiştir, her üç değişken de 0-10 arasında değişmektedir. Bu değişkenler arasında sadece milliyetçiliğin istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi bulunmaktadır. Milliyetçilik ekseninde bir puanlık artış, duygusal kutuplaşma değerini 0.4 puan arttırmaktadır. Sol-sağ eksenindeki konum ya da dindarlık istatistiksel anlamlılık taşıyan etkilere sahip değildir.

Üçüncü modelde hem hangi siyasal partiye yakın hissedildiği, hem de siyasal parti taraftarlarıyla ortaklık derecesi daha önceki değişkenlere eklenmiştir. Bu değişkenleri eklediğimizde daha önce anlamlılık taşımayan bazı değişkenlerin etkileri anlamlı hale gelmiştir. 30-45 yaş dilimindekiler, gençlere göre daha az duygusal kutuplaşma hissetmektedir ($b=-0.077$). Keza, yine diğer değişkenler için kontrol edildiğinde kırsal olarak tanımlanan bölgelerde yaşayanlar, kentsel bölgelerde yaşayanlara kıyasla daha az duygusal kutuplaşma yaşamaktadır ($b=-0.11$). Parti ve partizanlık değişkenlerinin eklenmesiyle, hem milliyetçilik derecesi etkisini korumuş ($b=0.03$) hem de siyasal yelpazede daha sağda konumlananların daha az duygusal kutuplaşma yaşadıkları ($b=-0.022$) görülmüştür. Ancak bu modelde en fazla anlamlılık taşıyan değişken ortaklık hissini gücüdür. Kendisini, kendi parti taraftarıyla daha çok ortak yön sahibi olarak görenler, daha fazla duygusal kutuplaşma yaşa-

TABLO 4
Duygusal Kutuplaşmanın Belirleyicileri

	Model 1 b/t	Model 2 b/t	Model 3 b/t
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	-0.015 (-0.44)	-0.004 (-0.10)	-0.000 (-0.01)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	-0.003 (-0.08)	-0.037 (-0.93)	-0.077* (-2.25)
46+	0.040 (0.96)	0.025 (0.60)	-0.026 (-0.75)
Eğitim derecesi	-0.020 (-1.37)	-0.020 (-1.36)	-0.011 (-0.89)
Mülkiyet	0.000 (0.01)	0.000 (0.06)	0.002 (0.31)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	-0.040 (-0.83)	-0.085 (-1.77)	-0.110* (-2.50)
Milliyetçilik		0.040*** (5.79)	0.031*** (4.98)
Sol-Sağ		-0.004 (-0.57)	-0.022** (-3.03)
Dindarlık		0.011 (1.22)	-0.006 (-0.79)
Ortaklık hissi			0.109*** (10.99)
Parti=AK Parti			0.000 (.)
Parti=CHP			-0.157** (-3.12)
Parti=HDP			-0.119 (-1.85)
Parti=MHP			-0.052 (-1.04)
Parti=İYİ Parti			0.044 (0.64)
Sabit	1.617*** (19.73)	1.314*** (12.39)	0.827*** (7.05)
Düz. R-Kare	0.004	0.040	0.163
N	1917	1788	1669

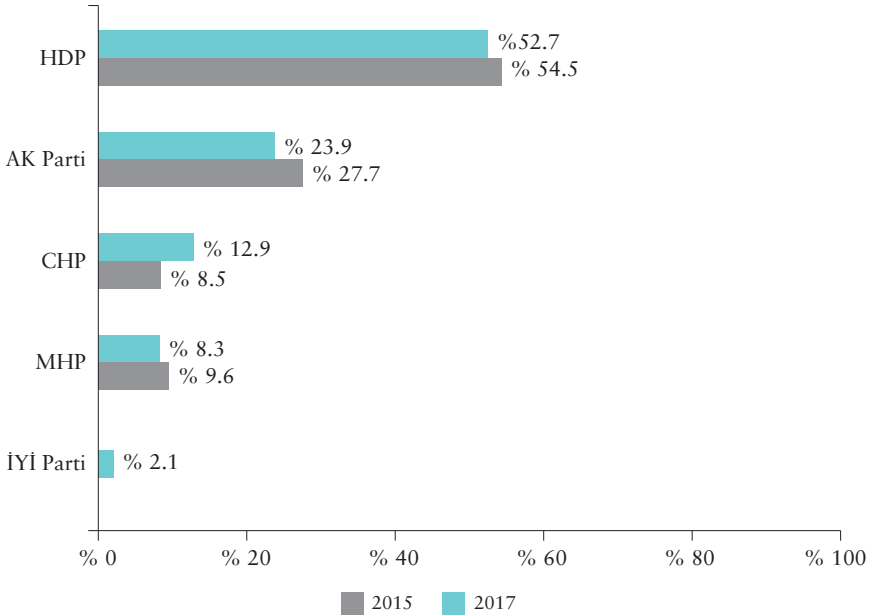
*b katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.*

maktadır ($b=0.11$). Bu bulgu, daha önce yaptığımız kuramsal tartışmalarla ve CSES verisinden elde ettiğimiz sonuçlarla da aynı yöndedir. Ortaklık hissi daha yüksek olanlar, daha fazla duygusal kutuplaşma yaşamaktadır. Bu bulgu, kimliğin gücü ile ötekileştirme arasında bulduğumuz kuvvetli ilişkinin burada da gözlemlendiğini göstermektedir (Uyan Semerci, Erdoğan ve Sandal Önal, 2017). Daha önceki analizlerimiz yaşlıların ve daha yüksek mülkiyet skorlarına sahip olanların daha fazla ortaklık hissine sahip olduğunu göstermekteydi, son modelde bu değişkenlerin etkisinin olmamasını, ortaklık hissini oynadığı önemli rolle açıklayabiliriz.

Son modelimizde etkisini test ettiğimiz bir değişken de parti tercihidir. Diğer değişkenler aynı kalmak üzere, baz olarak alınan AK Parti taraftarlarıyla kıyaslandığında CHP taraftarları daha az duygusal kutuplaşma hissetmektedirler ($b=-0.157$). Diğer parti taraftarlarıyla, AK Parti taraftarları arasında bu açıdan bir fark bulunmamaktadır.

Şekil 8, her bir parti taraftarının kendilerine en uzak hissettikleri parti taraftarlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere 2015'ten bu yana çok büyük

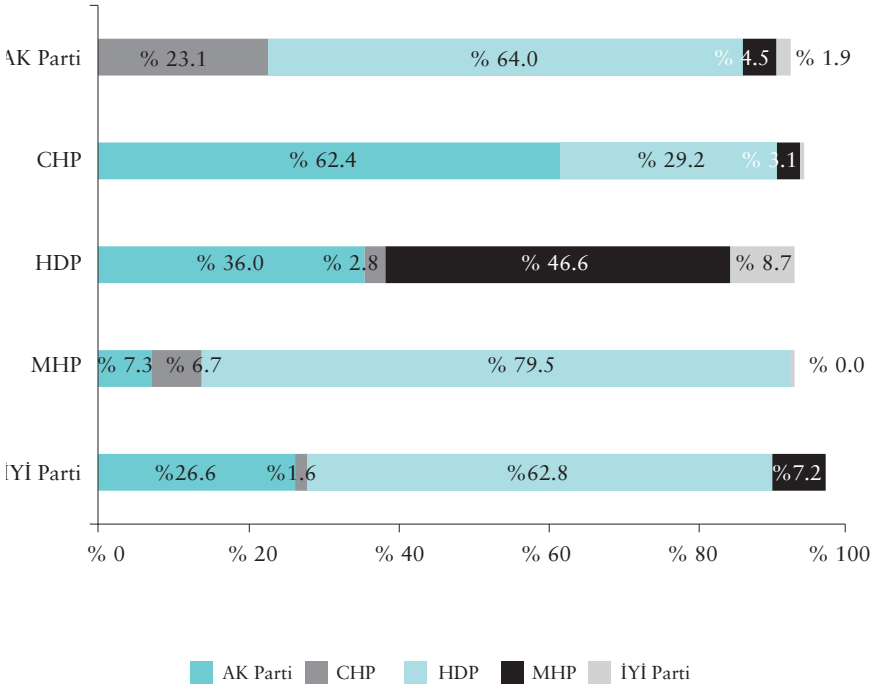
ŞEKİL 8
En Uzak Hissedilen Parti Taraftarları
(2015-2017)

bir değişim gözlemlenmemiştir. HDP taraftarları yine en uzak görülen parti taraftarlarıdır, her iki kişiden biri bu parti taraftarlarını kendisine en uzak gördüğünü söylemektedir ve bu oran son iki yılda istatistiksel olarak değişmemiştir. İkinci sırada AK Parti gelmektedir, ancak 2017 yılında yüzde 28 olan oran 2015’te yüzde 24’e düşmüştür. Buna karşılık CHP tabanını kendisine en uzak bulan partililerin oranı yaklaşık dört puan artarak yüzde 13’e çıkmıştır. MHP söz konusu olduğundaysa anlamlı bir değişiklik gözlemlenmemiştir.

Şekil 9’da yer alan grafik parti tabanlarına göre en uzak hissedilen parti tabanlarını göstermektedir. AK Parti için en uzak hissedilen siyasal parti tabanı HDP taraftarlarıdır (yüzde 64), CHP taraftarları yüzde 23’lük bir oranla ikinci sırada gelmektedir. CHP tabanına baktığımızda, neredeyse üçte ikilik bir kesimin AK Parti taraftarlarını kendisine uzakta gördüğü öğrenilmektedir (yüzde 62), ikinci sırada yüzde 29’luk bir oranla HDP taraftarları gel-

ŞEKİL 9
Parti Tabanlarına Göre En Uzak Hissedilen Parti Taraftarları
(2017)

mektedir. HDP taraftarları için en uzak görülen parti taraftarları yüzde 47 oranında belirtilmiş olan MHP ve yüzde 36 oranında belirtilmiş olan AK Parti taraftarlarıdır. MHP'lilerin kendilerini en uzak hissettiği siyasal parti tabanını yüzde 80 ile HDP'dir, diğer partiler görece az belirtilmiştir. İYİ Parti tabanını için de en uzak hissedilen siyasal parti taraftarları HDP'dir, AK Parti taraftarları yanıtını verenlerin oranıysa yüzde 27'dir.

2015 araştırması sonuçlarıyla karşılaştırdığımızda, kayda değer bazı değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. AK Parti taraftarlarının HDP taraftarlarıyla olan uzaklığında küçük de olsa bir azalma gözlemlenmiştir, en uzak parti tabanı olarak HDP'yi işaret edenlerin oranı yüzde 78'den yüzde 64'e düşerken; CHP taraftarları yanıtı veren AK Partililerin oranı yüzde 14'ten yüzde 23'e yükselmiştir. Bir anlamda HDP "öteki" olarak yerini CHP'ye bırakmıştır. CHP tabanı için 2015'te yüzde 72 oranında belirtilen AK Parti'de yaklaşık 10 puanlık bir düşüş görülmektedir, HDP taraftarlarını en uzak grup olarak belirtenlerde istatistiksel anlamlılık taşımayan 6 puanlık bir artış vardır. HDP tabanı için en uzak hissedilen parti tabanlarında da oranlarda da bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Bununla birlikte, MHP taraftarları arasında AK Parti tabanını en uzak grup olarak görenlerin oranı yüzde 21'den yüzde 7'ye düşmüş, öte yandan HDP'yi işaret edenlerin oranındaysa 10 puanlık artış görülmüştür.

Saydığımız değişimlerin bir kısmı istatistiksel hata payından kaynaklansa da, değişen konjonktürün etkisi de yok sayılmamalıdır. 2015 araştırması Kasım-Aralık aylarında, ikinci genel seçimin hemen ertesinde ve yoğun bir şiddet ortamında gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla bu ortamdan kaynaklanan gerilimler çok tazeydi. 2017 araştırmasıysa yine Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirildi ancak referandumun üzerinden altı aydan fazla geçmişti ve terör gündemdeki yerini kaybetmişti. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi sonrasındaki siyasal saflaşmalar da oturmak üzereydi. Böyle bir ortamda HDP taraftarlarının "öteki" olarak yeri değişmese de, AK Parti tabanında CHP taraftarlarına karşı uzaklık artarken, AK Parti - MHP yakınlaşmasının sonuçları da MHP'lilerin gözünde AK Parti taraftarlarının "öteki" olma sıfatını azaltmıştır. Bu nedenle genel olarak kutuplaşmaların aynı kaldığını ancak konjonktürel ve siyasal nedenlerle yeniden saflaşmaların ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Çalışmamızın nitel kısmını oluşturan odak gruplarında da nicel bulguları destekleyen aktarımlar yapılmıştır. Odak gruplarında da yukarıda aktardığımız sayısal durumun detaylı bir biçimde farklı parti taraftarları tarafın-

dan dillendirildiğini gördük. Aslında tüm parti taraftarları Türkiye’de şu anda partiler ve parti taraftarları arasında en azından bazı partiler için oldukça mesafe olduğunu ve uzlaşıdan çok çatışmanın olması sebebi ile uzaklaşmanın arttığını farklı örneklerle aktarmışlardır. HDP ve CHP taraftarlarıyla odak görüşmelerinde birer katılımcı Türkiye’de var olan partiler ve parti taraftarları arasındaki mesafenin olduğu durumu aslında ilgili yazında ifade edilen bir cümleyle birebir uygun şekilde özetlemiştir:

“Parti tutma kısmında biraz takım tutma mevzusuna dönmüş durumda. Tartışmaya girdiğiniz zaman da çok ciddi tartışmalar oluyor.” (HDP ODAK)

“Yani hangi konuya bakarsak bakalım yani sağlık, eğitim, güvenlik, asayiş ne olursa olsun bakalım yani aşırı bir bölünme var bence. Yani benim kanaatim o. Yani bir taraf, taraf tutar gibi yani futbol takımı tutar gibi. Bir taraf bir yeri tutuyor öbür bir kesim de o tutulan kesime karşı direnmeye çalışıyor. Yani benim düşüncem o, nasıl ifade edebildim bilmiyorum.” (CHP ODAK)

HDP’ye olan mesafeli duruş üç odakta da ifade edilirken, HDP taraftarlarının odağında da bu mesafenin yansımaları gözlenmiştir:

“HDP çok apayrı bir şey, ben HDP’yi tamamen parti olarak düşünmeyip...” (CHP ODAK)

“Böyle bir şey yok ki yani bu kadar mesela bir HDP’li arkadaşım benim karşıma gelip sizden de gidiyor bizden de derse eğer ben onunla aynı ülkede yaşamak istemiyorum. Türk de olsa gitsin yani gitsin. Neden çünkü bildiğiniz o statüde işte, o safta. Neden aynı ülkede yaşayalım ki yani, benim karşıtım. Yalan mı?” (AK Parti ODAK)

“Zaten yani MHP için onlar o tanımadığımız bir şey o öyle bir parti bilmiyoruz, tanımıyoruz, umurumuzda bile değiller. Onu konuşmamıza bile, dilimizi yormamıza bile gerek yok.” (MHP ODAK)

HDP odak görüşmesinde de benzer biçimde diğer partilere olan mesafe ifade edilmiştir. Özellikle MHP’lilerle ilgili olarak HDP odağında aşağıdaki ifadeler yer almıştır:

“1: Hiçbir şey.

7: En güzel yorum bu oldu gerçekten, hiçbir şey. Bir şey, dönüşecek, düşünecek bir şey vermiyor MHP bize.

3: Dönek.

4: Muhalefet etmiyor ki şu anda.

6: Şeyi söyledim ya insanın iradi kararıyla bulunmadığı bir konumdan dolayı övünmesi. Yani böyle boş bir şey. Temelleri bu yani, eksenleri bu. Bunun neresini tartışabilirsiniz ki.

6: Tartışmıyorum.

4: Muhalefet denilemez ki artık kalmadı zaten.” (HDP ODAK)

Nicel araştırmada gördüğümüz AK Parti ve MHP tabanının ortaklığı, iki parti taraftarlarının görece birbirleriyle ilgili daha olumlu ifadeleri şeklinde odaklarda gözlemlenirken, aşağıdaki ifade parti tabanları arasındaki geçişliliği özetlemesi açısından anlamlıdır:

“Ben çocukluğumda MHP, halen daha gençlik kollarında üyeyim MHP’ye, ama bir kez oy vermek nasip oldu. Hatalarından dolayı kafamda bitirdim o partiyi. Yine de ülkemize bayağı bir destek veriyor, ayrı konu. 15 yıl oldu sanırım Tayyip Bey ve başkanlığı. Hatta bir kardeşimin ismi Tayyip’tir, onun döneminde doğdu.” (AK Parti ODAK)

“Ben MHP’yi seviyorum ya var olsun. Niye çünkü biz zorda kaldığımız zaman bize gelecek olan MHP, CHP bize gelmez yani MHP gelir.” (AK Parti ODAK)

CHP ve AK Parti taraftarları arasındaki mesafeyi ise iki odakta birçok farklı şekilde dinledik. Özellikle bireysel kutuplaşmanın duygusal boyutunu güçlü bir biçimde gösteren ve ahlaki üstünlük algısını örneklendiren ifadeler sıklıkla yer aldı. Her iki parti taraftarlarından örnekler aşağıda yer almaktadır:

“Bir HDP yürüyüşü oluyor mutlaka CHP destekliyor. Ya neden destekliyorsun ki bunu sen? Niye yapıyorsun? Neden bu kadar ayırtıyorsun ki? Kendini niye ötekileştiriyorsun? Sen normal şartlarda, normalde ülkemizi yönetenin safında olman gerekirken.” (AK Parti ODAK)

“Biraz önce dedim ya sırf muhalefet yapmak için yapıyor. Onları tutanlar da liderimiz muhalefet yapıyor biz de arkasından muhalefete devam edelim, o zihniyette devam ediyorlar.” (AK Parti ODAK)

“Şimdi CHP’lilerle AK Partililer arasındaki farkı söyleyeyim size. Bakış açısı farkı var. CHP’liler AK Partililere cahiller diyor. Bir cahiller, iki düşün-

miyorlar beyinleri çalışmıyor diyor. Eğitimsizler diyor, CHP’lilerin AK Partililere bakış açısı bu. Yani bunlar eğitimsiz, cahil, kültürsüz, modern değil-ler, aşırı muhafazakârlar... Yani şöyle, böyle bir Çingeneymiş gibi. Yani AK Parti zihniyetindeyseniz onlar için uçan kuşu havada tutsanız para etmez. Niye, bunun sebebini söyleyeyim, önyargı. Niye önyargılı, çünkü diyorlar ki, biz okumuşuz diyor. Okuyan bir insan, siz de okumuşsunuz, ben de okudum, ama okuyan bir insan özellikle üniversite mezunuysa, eğer iyi bir hayatı varsa, maddi bir hayatı varsa iyi geçinen bir hayatı varsa bu insan AK Partili olamaz diyor. Ya sen modern bir insansın, halin vaktin yerinde, çünkü onlar istiyorlar ki birileriyle aralarında uçurum olsun. Kendilerini ayrıcalıklı görüyorlar. Biz Türkiye’de yaşıyoruz, doğru. Solculuğun ne anlama geldiğini biliyorlar mı? Solculuk ne demek? Bütün vatandaşların eşit şekilde yaşaması demek değil mi? Ama bunlar solculuğu ayrımcılık olarak görüyorlar. Ayrımcılık. Diyor ki, ben bir yere gideyim yemek yiyeyim gezeyim edeyim diyor, ama birileri devamlı benim hizmetimde olsun. O hizmeti kendine ev almasın, araba almasın. Öyle olsun ki ben bir yerde olabileyim. Onlar aşağıda olsun ki ben yukarıda olayım. Ben şimdi öyle bir şey söyleyeceğim ki inanmayacaksınız. Birisinin ağzından ben şunu duydum. Referandumda evet verirse, işte atıyorum Tekirdağ’da arsalarını hükümet ellerinden alacakmış. Daha ileri gidiyorum, referandumda evet çıkarsa AK Parti milletin karılarını ellerinden alacakmış. Böyle bir şeyler söyleyen, bir de kendisini modern diye tanıtan birisinden duydum. Dedim yuh dedim, defol git ya. İnanın öyle saçma sapan şeylere inanıyorlar ki. AK Partinin çoğu muhafazakâr. AK Parti tamam dini olarak muhafazakâr bir parti. Ona oy verenler de öyle gözükyor. Zaten olay, kopuş noktası orada. Yani CHP’ye oy verenlerin çoğu dine çok bağlı insanlar değil. Aşırı bağlı insanları da sevmiyorlar...” (AK Parti ODAK)

“Cahil kesim, kesinlikle at gözlüklerini takmışlar etrafta ne olup bittiğini görmüyorlar. Sabit, körü körüne ilahlaştırmışlar bir de, sadece o.” (CHP ODAK)

“CHP olarak söyleyeyim, biz aydın kesimiz. Öyle söyleyeyim yani.” (CHP ODAK)

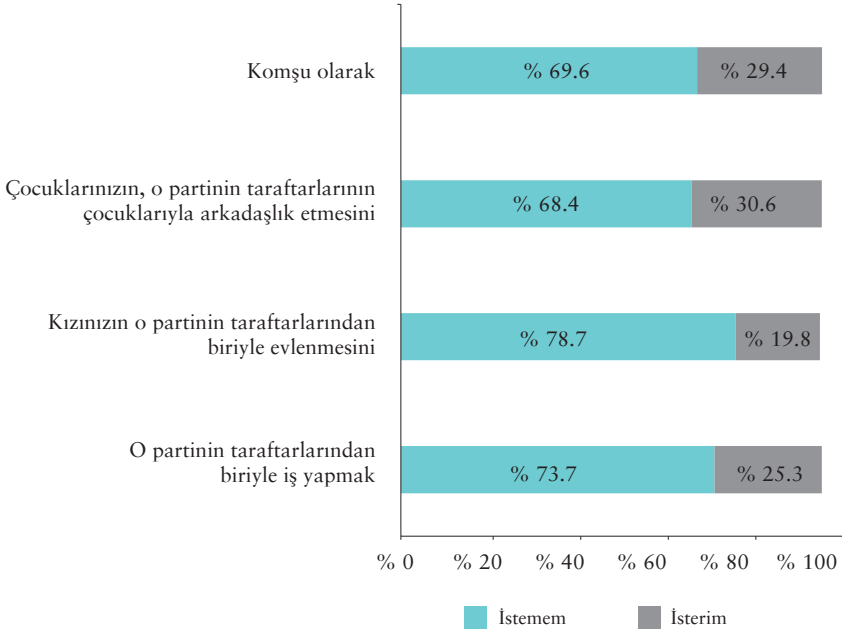
“Ben de bütün partilere oy verenlere saygı duyuyorum, mutlaka bir şeye inanıyorlar. Ama AK Partili, çevremde gözlemlediğim kadarıyla ya çok cahil bir kesim. İçlerinde ikiye ayrılmış gruplaşma olarak. Körü körüne inanıyor. Adamı sadece yol yaptığı için, eğitimi bedava yaptığı için, atıyorum harcı kaldırdı üniversitede. Harç olayı çok büyük gündemdeydi biliyorsunuz. Bununla bile AK Parti oy alabiliyor o kesimden. Sadece bununla oy alabiliyor. Bir böyle bir kesimi var. Bir de inanılmaz rant alan, AK Partiye üye olma sayesinde ihalelere katılabilen, ihale alabilen, vergiyi daha az ödeyen, her yerde bir selamla işi yürüten, işleri yürüdüğü için AK Partiye hala oy veren bir kesim var. Bunun dışında ben neden AK Partili, biz hepimiz si-

raladık şundan şundan şundan dolayı diye. Bugüne kadar ben bir tane AK Partili görmedim karşımda ciddi anlamda ona inanarak, savunarak kendini ifade edebilen, inanın ciddi söylüyorum bir tane göremedim. Ve bana göre yok. Ya maddi anlamda çıkarları var, ya da gerçekten çok cahil bir zihniyet. Eğitim parasız, randevu sistemiyle artık hastaneye rahat gidiyoruz, evime gelebiliyor... Sırf bundan dolayı bile destekleyen bir kesim var. Ciddi anlamda inandığı, güvendiği, bildiğinden dolayı değil.” (CHP ODAK)

Odaklardan buraya kısaca aktarmaya çalıştığımız üzere parti taraftarları yaşanan kutuplaşmayı oldukça güçlü bir biçimde kendi perspektifleriyle aktarırken şu anki siyasal sistemde ayrımların ve tartışmaların çok sert olduğu belirtildi. MHP odağında ifade edildiği üzere: “Eskiden güzelcene tartışır-dılar ama resmen şimdi kavga var.”

Nicel araştırmada da bu sebeple parti taraftarları arasındaki mesafeyi ölçmek hedeflenmiştir. Siyasal parti taraftarları arasındaki sosyal mesafeyi ölçmek amacıyla bir dizi durum sayılmış ve kendilerine en uzak hissettikleri partinin taraftarları söz konusu olduğunda bu durumu isteyip istemedikleri sorul-

ŞEKİL 10
En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarıyla Sosyal Mesafe

muştur. Bogardus (1925) tarafından geliştirilen bu sosyal mesafe ölçeği, bireylerin diğerlerine karşı tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu grafiğe göre görüştüğümüz kişilerin yüzde 79’u kızlarının en uzak hissettikleri partinin taraftarlarından biriyle evlenmesini istememektedir. Diğer partinin taraftarlarıyla iş yapmak istemeyenlerin oranı yüzde 74 iken, yaklaşık yüzde 70’lik bir kesim komşu olarak istemediğini, yüzde 68’lik bir kesim de çocuklarının o partinin taraftarlarının çocuklarıyla arkadaşlık etmesini istemediğini söylemiştir.

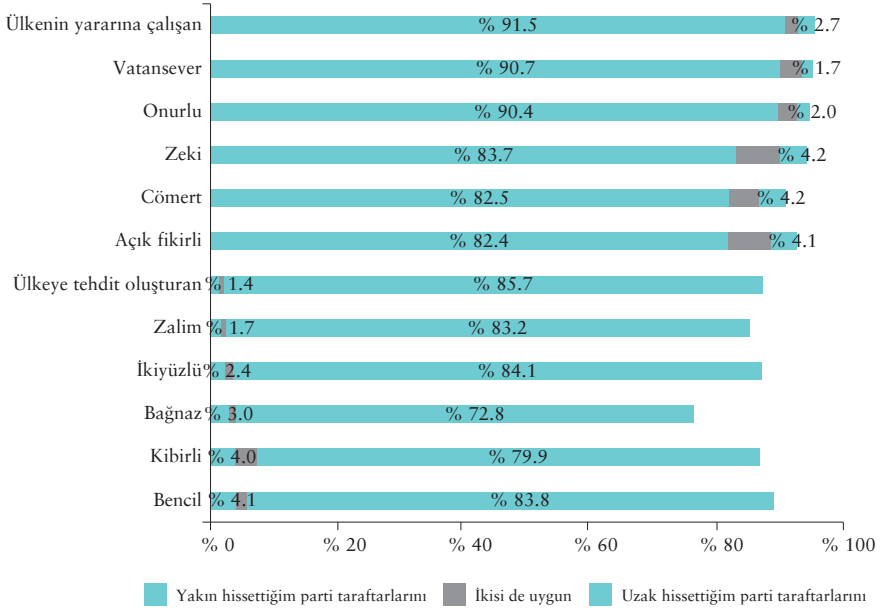
Bireylerin bu sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak 1 ile 4 arasında değişken bir sosyal mesafe endeksi (ortalama=3.12, standart sapma=0.85) hesaplanmıştır, endeksin iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alpha katsayısı 0.91’dir. Bu noktada belirtilmesi gerekir ki katılımcılar yapmayacaklarını ifade etseler de sosyal mesafeyi ölçen bu ifadeler hayatın içinde eylem olarak gerçekleştirilebilir. Örneğin en uzak hissedilen parti taraftarlarının çocukları ile kendi çocukları oyun oynamaktadır ama burada ölçülen tutum açısından bunun tercih edilmediğinin ifadesi yansıtılmaktadır.

Yine odaklarda da güçlü bir biçimde ifade edildiği üzere parti taraftarları arasında ahlaki üstünlük algısı bireysel kutuplaşmanın önemli bir ayağıdır. Araştırma çalışmasına katılanlara bir dizi sıfat sayılmış ve bu sıfatların kendilerini yakın hissettikleri parti taraftarlarına mı yoksa uzak hissettikleri parti taraftarlarına mı uygun olduğu sorulmuştur. **Şekil 11**’de de görüldüğü üzere görüşülenlerin büyük bir kısmı olumlu sıfatları kendi parti taraftarlarına, olumsuz sıfatlarıysa diğer parti taraftarlarına uygun görmüştür. Ötekileştirme sürecinde ahlaki üstünlük iddiası kaçınılmaz olarak yer almaktadır (Uyan Semerci vd., 2017), dolayısıyla Türkiye’de parti tabanları arasındaki kutuplaşmanın göstergelerinden biri de bu ahlaki üstünlük iddiasının yaygınlığıdır.

Görüşülen kişilerin bu soruya verdikleri yanıtlardan yola çıkarak bir ahlaki üstünlük endeksi hesaplanmıştır. Endeksin hesaplanmasında iyi sıfatların kendi partisine, kötü sıfatların diğer parti taraftarlarına atfedilmesinden yola çıkılmıştır. 0 ile 12 arasında değişen bu endeksin ortalaması 10.1, standart sapması 2.86’dır.

Siyasal yaşamın en önemli temellerinden biri de farklı görüşteki insanlara karşı gösterilen siyasal hoşgördür. Diğerini kendisiyle aynı seviyede görmemeye başlayan ötekileştirme süreci, bireyin kendisinin yararlandığı haklardan –siyasal, ekonomik ve sosyal–, kendisinden görmediğinin yararlanmasını kabullenmemesiyle devam eder. Bu nedenle, bizim bağlamımızda kendisine uzak gördüğü parti taraftarlarının siyasal haklardan mahrum bira-

ŞEKİL 11
En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Ahlaki Üstünlük

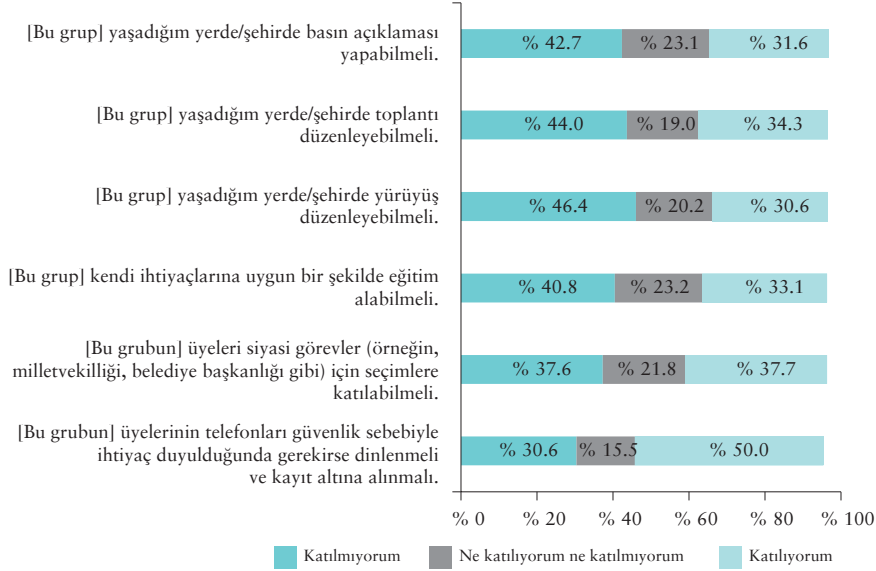

kılmasını savunmak, yani siyasal hoşgörüsüzlük kutuplaşmanın en önemli tezahürlerinden biridir.

Araştırma katılımcılarına bir dizi hak sayılıp, kendilerine en uzak gördükleri siyasal parti taraftarlarının bu haklardan yararlanıp yararlanmaması sorulduğunda alınan yanıtlar Şekil 12’de sergilenmektedir. Görüşülen kişilerin yüzde 43’ü kendilerine en uzak gördükleri siyasal parti taraftarlarının basın açıklaması yapabilmesine, yüzde 44’ü toplantı düzenleyebilmesine, yüzde 46’sı yürüyüş yapabilmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Yüzde 38’lik bir kesim bu parti taraftarlarının siyasal görevlere aday olabilmesine, yüzde 31’lik bir kesim de kendi ihtiyaçlarına uygun bir eğitim almasına karşıdır. Ayrıca bu parti taraftarlarının güvenlik sebebiyle ihtiyaç duyulduğunda gerekirse telefonlarının dinlenebilmesini onaylayanların oranı yüzde 50’ye ulaşmaktadır. Yasadışı telefon dinlemeleri konusunda olumsuz deneyimlere sahip ülkemizde bu oranın yüksekliği kaygı vericidir.

Görüşülen kişilerin bu sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak bir siyasal hoşgörüsüzlük endeksi inşa edilmiştir. Faktör analiziyle inşa edilen bu

ŞEKİL 12
En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Siyasal Hoşgörü

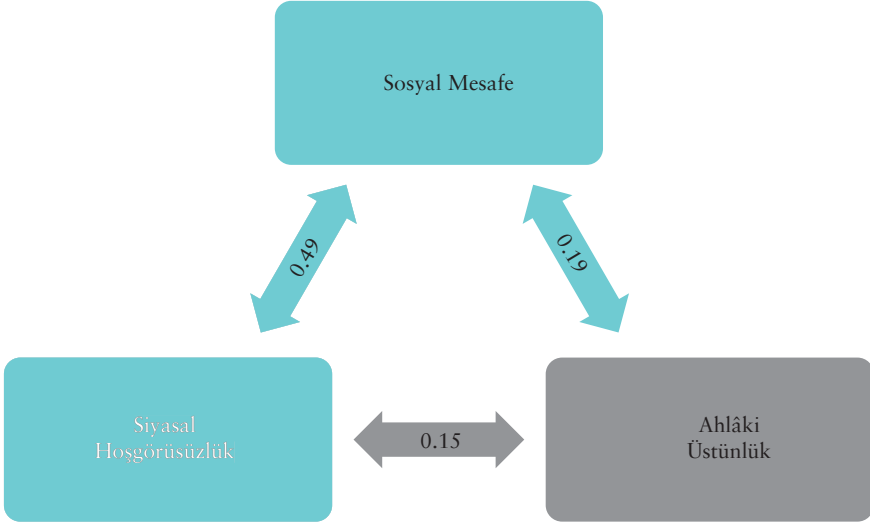
endeksin ortalaması 0, standart sapması 1’dir (Açıklanan varyans=0.68, Cronbach Alpha=0.82).

Sosyal mesafe, ahlaki üstünlük ve siyasal hoşgörü-süz-lük olarak ölçtüğümüz siyasal kutuplaşmanın bu üç boyutu birbirleriyle ilişkilidir. Şekil 13 boyutlar arasındaki ilişkileri korelasyon katsayılarıyla göstermektedir. Sosyal mesafe ile siyasal hoşgörü-süz-lük arasında 0.49 büyüklüğünde bir korelasyon bulunmaktadır, başka bir deyişle bir bireyin diğer parti taraftarına karşı duyduğu sosyal mesafe arttıkça siyasal hoşgörü-süz-lük düzeyi de artmaktadır. Korelasyon katsayısı ilişkinin yönünü göstermediğinden bu ilişkinin tam tersi yönde de olduğu, siyasal hoşgörü-süz-lük arttıkça sosyal mesafenin arttığı da söylenebilir.

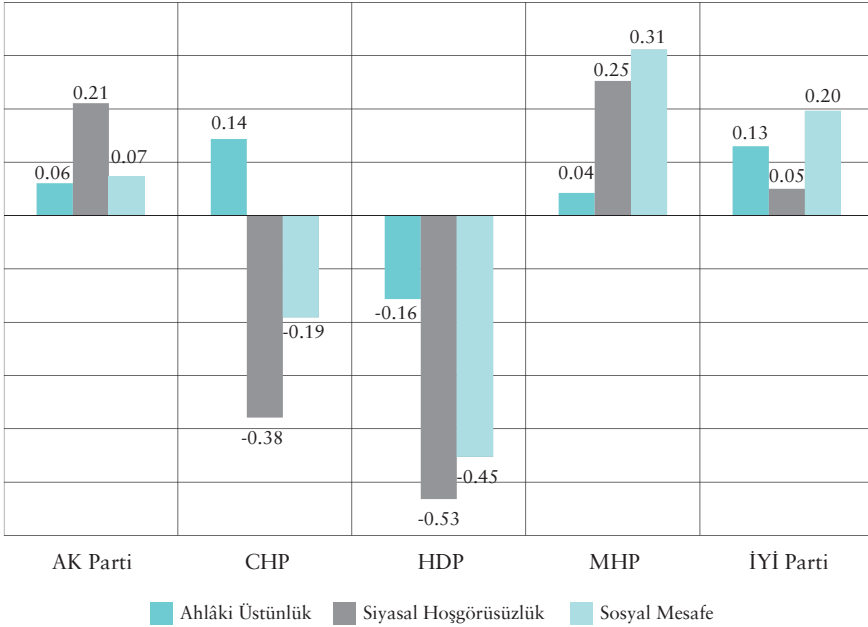
Şekil 13’te görüldüğü üzere siyasal hoşgörü-süz-lük ile ahlaki üstünlük (0.14), ahlaki üstünlük ile sosyal mesafe arasında (0.19) pozitif korelasyon katsayıları görülmektedir, bu olguların daha az düzeyde ama yine de birbirleriyle ilişkili olduğu ortadadır.

Siyasal kutuplaşma boyutlarında parti tabanları arasındaki farklar Şekil 14’te sergilenmektedir. Karşılaştırmaları kolaylaştırmak amacıyla her boyut ortalaması 0, standart sapması 1 olacak şekilde standardize edilmiştir.

ŞEKİL 13
Karşılıklı İlişkiler (Pearson Korelasyon Katsayıları)

ŞEKİL 14
Siyasal Kutuplaşma Boyutları ve Parti Tabanları (Ortalamalar)

Görüldüğü üzere ahlaki üstünlük boyutunda en düşük ortalama HDP taraftarlarında görülmektedir, özellikle CHP taraftarlarıyla HDP taraftarları arasındaki fark kayda değer büyüklüktedir. Diğer parti taraftarları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir, bu da ahlaki üstünlük iddiasının genel geçer bir olgu olduğunu göstermektedir.

Siyasal hoşgörüsüzlük boyutundaysa MHP ve AK Parti en yüksek, HDP ve CHP ise en düşük skorlara sahiptir. Yaptığımız analizler MHP, İYİ Parti ve AK Parti arasında bu boyutta anlamlı farklılıklar olmadığını göstermektedir. Keza HDP ve CHP tabanları arasındaki fark da istatistiksel anlamlılık taşımamaktadır. Öte yandan bu iki blok arasındaki farklara kayda değer oranda yüksektir.

Söz konusu sosyal mesafe olduğunda benzer bir durum görülmektedir. En yüksek skor MHP taraftarlarında, daha sonra da İYİ Parti ve AK Parti taraftarlarında gözlemlenmiştir. HDP ve CHP taraftarları bu boyutta da düşük ortalamalara sahiptir. Siyasal hoşgörüsüzlük boyutunda olduğu gibi, MHP, İYİ Parti ve AK Parti taraftarları bir blok; HDP ve CHP taraftarları bir ikinci blok oluşturmaktadır. Blok içi partiler arasında fark bulunmazken, bloklar arası farklar istatistiksel anlamlılık taşımaktadır.

Siyasal kutuplaşmanın üç farklı göstergesinin belirleyicilerini anlamak için yaptığımız çok değişkenli doğrusal regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır. Raporlanan katsayılar standartlaştırılmış beta katsayılarıdır, bağımlı değişkenlerimizin ölçekleri farklı olduğundan, bağımsız değişkenlerin her bir bağımlı değişken üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla beta katsayılarını kullanmak tercih edilmiştir.

Öncelikle her bir bağımlı değişkeni analiz ederek başlarsak, diğer parti taraftarlarıyla sosyal mesafeyi belirleyen farklı etkenler olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle mülkiyet skoru daha yüksek olanlar, daha fazla sosyal mesafeye sahiptirler ($\beta=0.12$). Siyasal değişkenlere geldiğimizde milliyetçilik skorunun da sosyal mesafe üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu yani arttırdığını görmekteyiz ($\beta=0.08$). Yakın hissedilen partinin taraftarlarıyla ortaklık hissi arttıkça, öteki parti taraftarlarına karşı duyulan sosyal mesafe artmaktadır ($\beta=0.14$).

Yukarıdaki analizlerimizde görülen siyasi parti taraftarları arasındaki farklar, diğer değişkenlerin de kontrol edildiği çok değişkenli analizde de görülmektedir. Diğer değişkenler sabitken, CHP taraftarları ($\beta=-0.13$) ve HDP taraftarları ($\beta=-0.13$) AK Parti taraftarlarına kıyasla daha az; MHP taraftarlarıysa daha fazla ($\beta=0.08$) sosyal mesafe skoruna sahiptir. Duygu-

TABLO 5
Siyasal Kutuplaşmanın Belirleyicileri

	(1) Sosyal mesafe	(2) Ahlaki üstünlük	(3) Siyasi hoşgörüsüzlük
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	0.020 (0.69)	0.001 (0.05)	0.025 (0.92)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	-0.054 (-1.78)	0.044 (1.36)	0.003 (0.12)
46+	-0.042 (-1.31)	0.033 (0.96)	-0.031 (-0.95)
Eğitim Derecesi	-0.047 (-1.32)	0.007 (0.20)	-0.160*** (-4.53)
Mülkiyet	0.116*** (3.34)	-0.037 (-0.98)	0.111*** (3.57)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	0.014 (0.50)	0.019 (0.72)	0.083** (3.29)
Milliyetçilik	0.084* (2.29)	-0.056 (-1.62)	0.085** (2.61)
Sol-Sağ	-0.028 (-0.67)	0.043 (1.02)	-0.020 (-0.49)
Dindarlık	-0.009 (-0.25)	0.082* (1.98)	0.104** (2.97)
Ortaklık Hissi	0.135*** (4.07)	0.158*** (3.38)	0.024 (0.79)
Parti=AK Parti	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Parti=CHP	-0.129** (-3.14)	0.086 (1.89)	-0.183*** (-4.88)
Parti=HDP	-0.134*** (-3.40)	-0.036 (-0.92)	-0.181*** (-5.47)
Parti=MHP	0.082** (3.07)	0.022 (0.72)	0.049 (1.67)
Parti=İYİ Parti	0.019 (0.70)	0.039 (1.46)	-0.025 (-0.85)
Duygusal Kutuplaşma	0.045 (1.37)	0.098** (2.59)	0.048 (1.62)
Düz. R-Kare	0.100	0.062	0.152
N	1632.000	1641.000	1608.000

Standartlaştırılmış beta katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

sal kutuplaşma derecesinin sosyal mesafe algısı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

İkinci modelde bağımlı değişken olarak kullandığımız ahlaki üstünlük söz konusu olduğunda demografik ve sosyoekonomik değişkenlerin bir etkisi olmadığını görmektedir. Dindarlık derecesi arttıkça, ahlaki üstünlük algısı da artmaktadır ($\beta=0.08$). Ortaklık hissi, tıpkı bir önceki modelde olduğu gibi, ahlaki üstünlük algısı üzerinde de anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir ($\beta=0.16$). Hangi partinin taraftarı olduğunun ahlaki üstünlük algısı üzerinde bir etkisi yokken, duygusal kutuplaşma dereceleri daha yüksek olanlar daha fazla ahlaki üstünlük algısına sahiptir ($\beta=0.10$).

Son modelimizde bağımlı değişken olarak siyasal hoşgörüsüzlük kullanılmıştır. Cinsiyet ya da yaşın diğer parti taraftarlarına karşı hissedilen siyasal hoşgörüsüzlük üzerinde bir etkisi yokken, eğitim düzeyi arttıkça siyasal hoşgörüsüzlük azalmaktadır ($\beta=-0.16$). Mülkiyet düzeyi yükseldikçe siyasal hoşgörüsüzlük artarken ($\beta=0.11$), kırsal kesimde yaşayanlar da bu boyutta daha yüksek ortalamalara sahiptir ($\beta=0.08$).

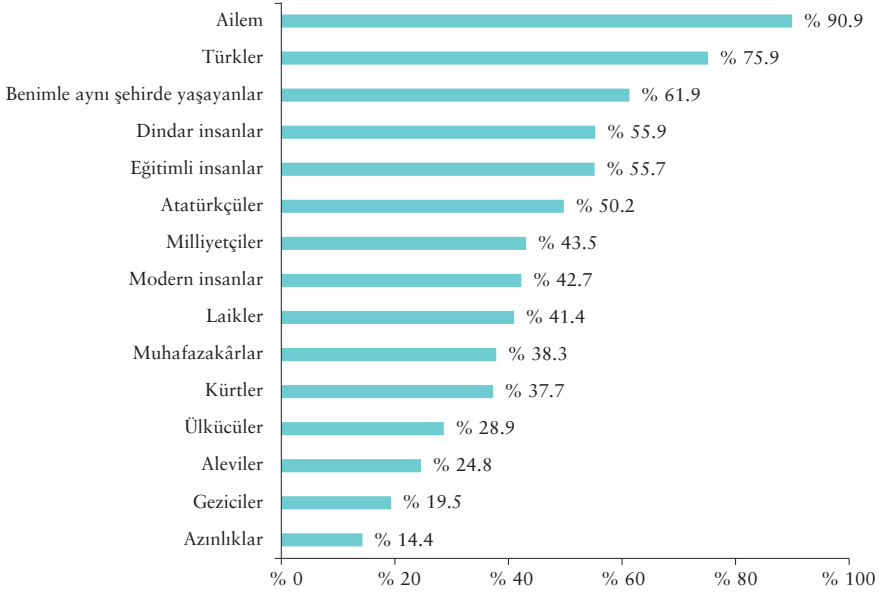
Siyasal değişkenlerimizden milliyetçilik ($\beta=0.09$) ve dindarlık ($\beta=0.10$) siyasal hoşgörüsüzlük üzerinde pozitif etkisi olan değişkenlerken; parti tabanları arasında istatistiksel anlamlılık taşıyan farklar bulunmaktadır. CHP ($\beta=-0.18$) ve HDP ($\beta=-0.18$) taraftarlarının diğer partiye karşı duydukları siyasal hoşgörüsüzlük, AK Parti taraftarlarına kıyasla daha düşüktür. Öte yandan ortaklık hissini ya da duygusal kutuplaşmanın bu boyutta anlamlı bir etkisi yoktur.

KİMLİKLER VE PARTİ TARAFTARLARI

Daha önce de tartıştığımız üzere kimlikler, özellikle de siyasal kimlikler bireyin siyasetteki duruşu açısından çok önemli bir yer teşkil eder. “Ben kimim” sorusundan “biz kimiz” sorusuna geçiş, bireyin kendisine dünyada bir yer seçmesine yardımcı olur. Bizim bağlamımızda, siyasal/duygusal kutuplaşmanın en önemli belirleyenlerinden biri de bireyin parti aidiyetini bir kimliğe dönüştürmesi, buna uygun olarak bu kimliği diğerlerini dışlayan bir duvar olarak algılamasıdır. Bu nedenle, bireylerin hangi kimlikleri ön plana çıkardıkları ve kendilerini hangi kimliklerle özdeşleştirdikleri üzerinde durulması gereken bir tartışmayı oluşturmaktadır. Kimliklerle parti aidiyetleri arasındaki bu sıkı bağ aslında var olan kutuplaşmanın da anlaşılması açısından önemlidir.

Bireylerin kendilerini özdeşleştirdikleri kimlikleri sormanın birçok farklı yöntemi bulunmaktadır. Bizim daha önceki çalışmalarda da kullandığı-

ŞEKİL 15
En Sık “Biz” Kelimesi Kullanılan Kimlikler
 (“Sürekli” ve “Sık” Yanıtı Verenlerin Toplamı)

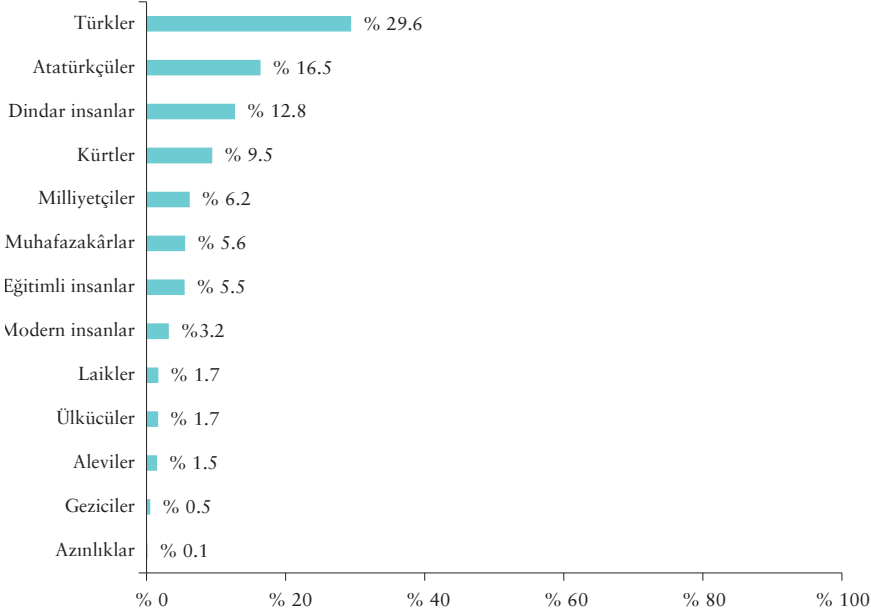

mız yöntem, kimliği öğrenmek için çok aşamalı bir sorgulamadır (Erdoğan ve Uyan Semerci, 2017; Uyan Semerci vd., 2017). Öncelikle, bir dizi grup sayılmakta ve görüşülen kişilerin bu sayılan gruplardan bahsederken ne sıklıkta “biz” kelimesini kullandıkları sorulmaktadır. Şekil 15’te de görüldüğü üzere, bu listede birinci sırayı “ailem” (yüzde 91), ikinci sırayı “Türkler” (yüzde 76) almaktadır. Üçüncü sıradaysa hemşehriler, yani “benimle aynı şehirde yaşayanlar” (yüzde 62) bulunmaktadır. Bu kimliklerin yüksek kabul gören ortak kimlikler olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer kimlikler ise ayrılmaya işaret etmektedir. “Dindar insanlar” ve “eğitimli insanlar” yüzde 56’lık oranlarda belirtilmiştir. “Atatürkçüler” (yüzde 50), “Milliyetçiler” (yüzde 44), “modern insanlar” (yüzde 43) ve “laikler” (yüzde 41) yüksek oranda benimsenen kimliklerdir.

En az benimsenen kimliklere baktığımızdaysa yüzde 14 ile “azınlıklar”, yüzde 20 ile bir siyasal kimlik olduğunu düşündüğümüz “Geziciler” ve yüzde 25 ile “Aleviler”in bu kimlikler arasında yer aldığını görmekteyiz. “Ülkücüler” yüzde 29 ve “Kürtler” yüzde 38 oranında belirtilmiştir.

ŞEKİL 16
En Yakın Hissedilen Kimlik (%)

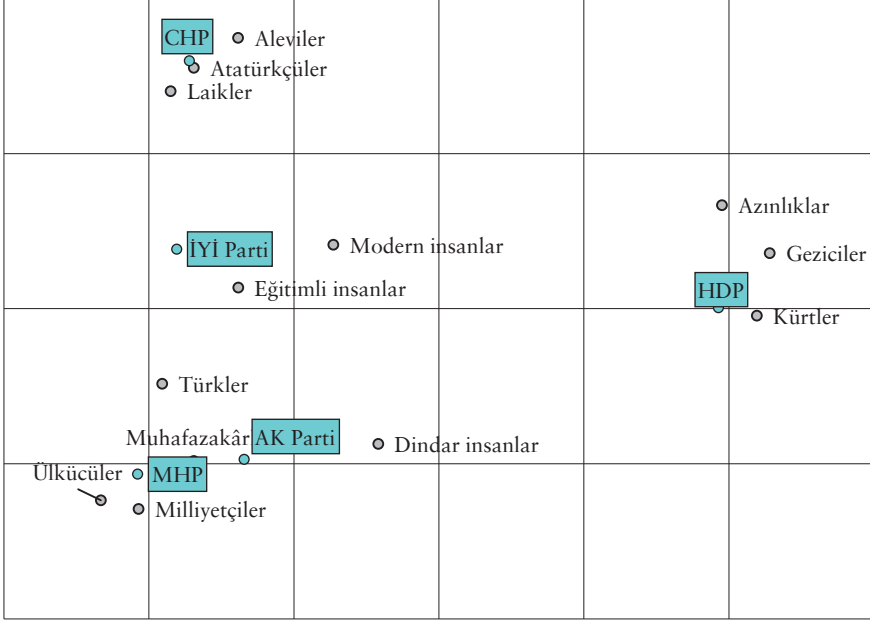

Katılımcılar bu kimliklerin her birini 1-5 arasında değişen bir ölçekte değerlendirdikten sonra ikinci aşamaya geçilmektedir. Görüşülen kişinin 4 veya 5 verdiği kimlikler okunmakta, ancak “ailem” ve “benimle aynı şehirde yaşayanlar” liste dışı bırakılmaktadır. Bu liste sayıldıktan sonra bu kimlikler arasından en fazla hangisinin görüşülen kişinin dâhil olduğu kimliği gösterdiği sorulmaktadır. Böylelikle birinci aşamada daraltılan listeden ikinci aşamada tek bir tercih yapılması istenmektedir.

Şekil 16’da da görüldüğü üzere, görüştüğümüz kişilerin kendileri için seçtikleri tek kimlik sıralamasında “Türkler” yüzde 30 ile birinci sırayı almaktadır. İkinci sırada yüzde 17 ile “Atatürkçüler” ve üçüncü sırada da yüzde 13 ile “dindar insanlar” gelmektedir. “Kürtler” yanıtı verenlerin oranı yüzde 10, “milliyetçiler” yanıtı verenlerin oranıysa yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer kimlikler ise görece düşük oranlarda belirtilmiştir.

Parti tabanlarıyla kimlikler arasındaki kesişmeler Şekil 17’de Mütekabiliyet Haritasında gösterilmektedir. Pierre Bourdieu (1979) tarafından geliştirilen Mütekabiliyet Haritası yöntemiyle partilere yakın yer alan kimlikler, o

ŞEKİL 17
Parti Tabanları ve Birincil Kimlikler
(Mütekabiliyet Haritası)

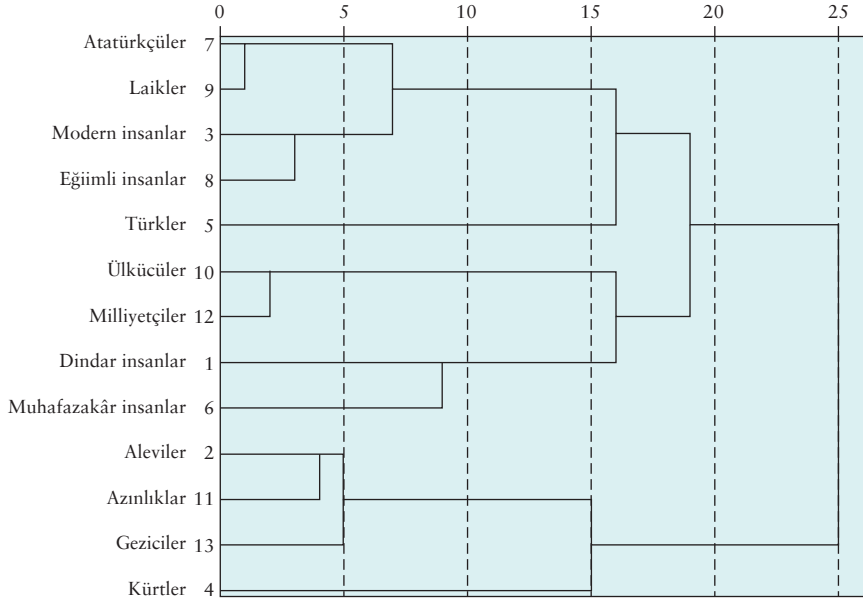
parti taraftarlarının diğer kimliklerden ve diğer partilerden daha yüksek oranda belirttikleri kimlikleri, başka bir deyişle öne çıkan kimlikleri göstermektedir. Sol alt köşede MHP ve AK Parti taraftarlarını görmekteyiz. MHP tabanı “ülkücüler” ve “milliyetçiler” kimlikleriyle yakın dururken, AK Parti tabanı “muhafazakârlar” ve “dindar insanlar” kimliklerini öne çıkarmıştır. Bu iki partinin de birbirine olan yakın konumu da önemlidir.

Haritanın merkezine doğru İYİ Parti yer almaktadır. İYİ parti taraftarları “eğitilmiş insanlar” ve “modern insanlar” kimliklerini diğer parti taraftarlarına kıyasla daha fazla vurgulamışlardır.

CHP taraftarları, “Aleviler”, “Atatürkçüler” ve “laikler” kimlikleriyle haritada kendilerine özgü bir alanı korumaktadırlar. Öte yandan HDP taraftarlarının “azınlıklar”, “Geziciler” ve “Kürtler” kimliklerini daha fazla benimsedikleri görülmektedir.

Kimlikler çok boyutludur. Başka bir deyişle, bir kişi kendisini birden fazla kimlikle tanımlayabilir, bu kimlikler diğer kimliklerle ortaklık taşıyabilir. Do-

ŞEKİL 18
Kimlik Kümeleri
(Dendogram)

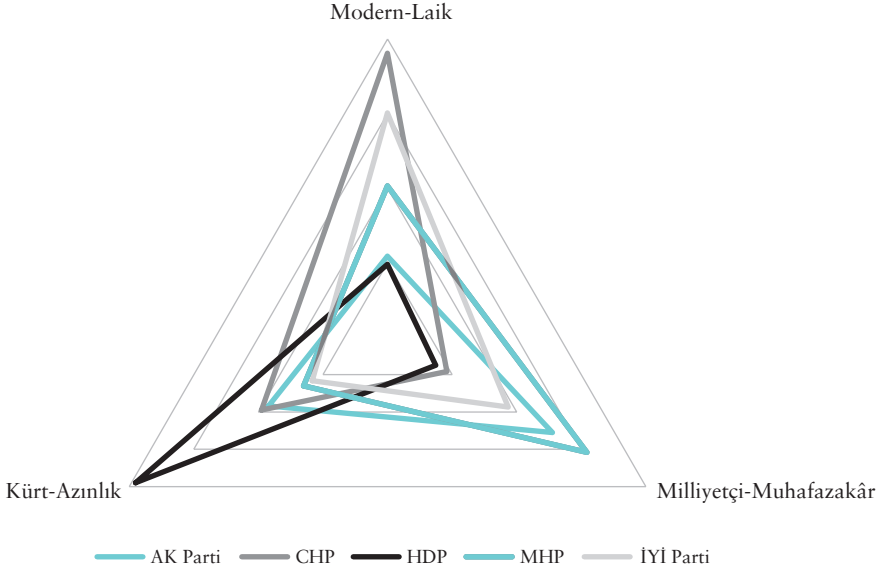
layısıyla kimlikler dünyasını birbirinden soyutlanmış adacıklar olarak değil, geçişlilik ve ortaklıkları bulunan renkler olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Kimliklerin çok boyutluluğu, kimlikleri bir ağacın dalları olarak sergileyen Şekil 18’deki dendogramda görülmektedir. Ağacın iki ana dalından birini “Aleviler”, “azınlıklar”, “Geziciler” ve “Kürtler” oluşturmaktadır, “Kürtler” kimliğinin bu ağaç içerisinde de ayrı konumlandığını söyleyebiliriz.

Diğer ana dal ise biraz daha karmaşıktır. Öncelikle ikiye ayrılmaktadır, birinci dal “Atatürkçüler” ve “laikler”, “modern insanlar” ve “eğitilmiş insanlar” ve “Türkler” alt kümelerinden oluşmaktadır. İkinci dal ise “ülkücüler” ve “miliyetçiler” ile “dindar insanlar” ve “muhafazakâr insanlar” kümelerinden oluşmaktadır.

Yukarıda yer alan Şekil 18’in gösterdiği üzere önce “Kürtler/azınlıklar” ve diğerleri, daha sonraysa “laikler/modern insanlar”, “ülkücüler/miliyetçiler” ve “dindar insanlar” olmak üzere bir kümelenmenin olduğu söylenebilir.

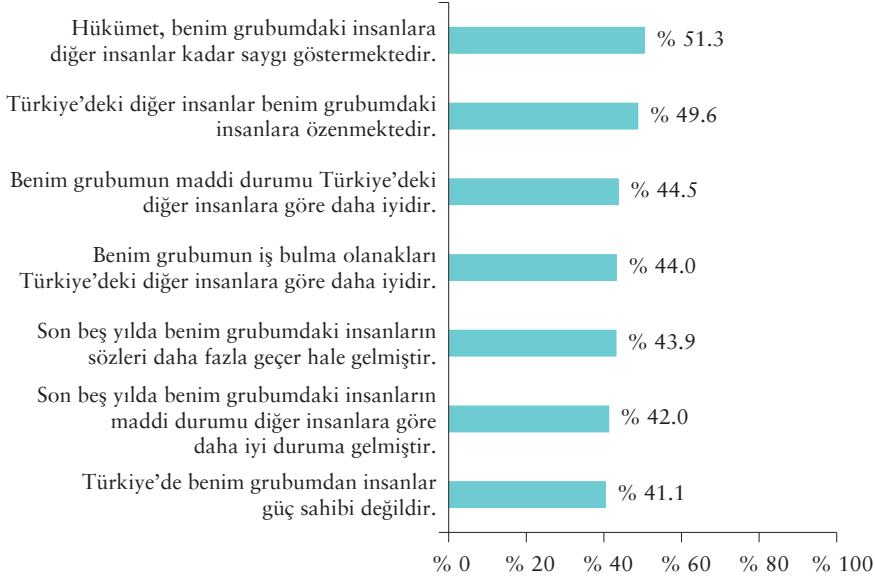
ŞEKİL 19
Partiler ve Kimlik Boyutları
(Ortalamalar)

Şekil 19, siyasi parti tabanlarının kimliklerin üç boyutundaki konumlanmasını göstermektedir. AK Parti tabanı Milliyetçi-Muhafazakâr boyutunda görece yüksek bir skora sahipken, MHP'nin de aynı boyutta yer aldığını ama bunun yanı sıra Modern-Laik boyutunda da görece yüksek ortalaması olduğunu görmekteyiz. CHP, Modern-Laik boyutunda çok yüksek bir ortalamaya sahiptir, bu boyutta yüksek ortalamaya sahip bir diğer parti de İYİ Parti'dir. İYİ Parti'yle CHP arasındaki en önemli fark, İYİ Parti'nin Milliyetçi-Muhafazakâr boyutunun CHP'den daha yüksek olmasıdır. HDP'ye neredeyse tamamen Kürt-Azınlık boyutunda yer almaktadır. Böylelikle, siyasi parti tabanlarının sadece kimliğin tekil ifadesinde değil, farklı kimlik boyutlarında da ayrıştığını görmekteyiz.

Araştırma çalışmasına katılanlara bir dizi önerme sayıp, söz konusu kendilerini özdeşleştirdikleri gruplar olduğunda bu görüşe katılıp katılmadıkları sorulmuştur (bkz. Şekil 20). Önergeler, bireyin kendi grubunu diğer gruplara kıyasla ne kadar daha avantajlı ya da daha üstün gördüğünü ölçmek amacıyla geliştirilmiştir, başka bir deyişle grup üstünlüğü algısını ölçmekte-

ŞEKİL 20
Kimlik Grupları Hakkındaki Algılamalar
(Katılanların Oranı)

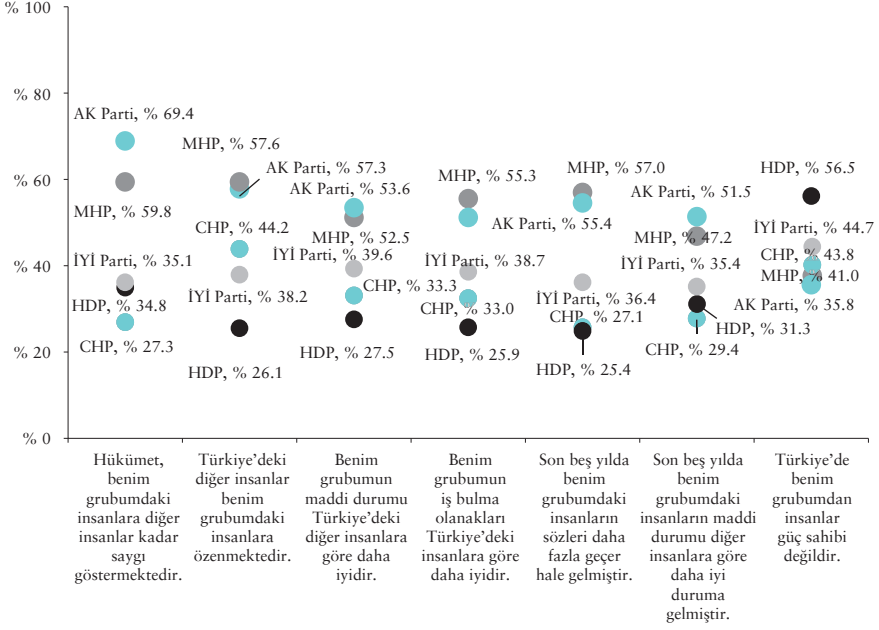

dir. Görüldüğü üzere katılanların yüzde 40 ile 51’i bu görüşlere katıldığını belirtmiştir. Yüzde 41’lik bir kesim kendi grubundan insanların güç sahibi olmadığını belirtmiştir.

Parti tabanlarının grup üstünlüğü konusundaki algılarına baktığımızda genel olarak AK Parti ve MHP tabanlarının kendi gruplarının üstünlüğü konusunda daha yüksek oranlara sahip olduklarını görmekteyiz (bkz. Şekil 21). AK Parti taraftarlarının yüzde 52’siyle yüzde 70’i arasında değişen oranlarda kendi gruplarını daha üstün gördükleri ortaya çıkmıştır. Özellikle söz konusu hükümetin kendi grubuna saygı gösterdiği yönündeki algı olduğunda, AK Parti taraftarlarının yüzde 70’i bu görüşe katılmaktadır. MHP tabanında bu oran yüzde 60’ken, diğer üç siyasal parti tabanında yüzde 35’in altında inmektedir.

Grup bazlı algılara geldiğimizde de AK Parti tabanı kendi grubunu diğer gruplara kıyasla daha avantajlı görmektedir. Buna karşılık HDP taraftarları ise kendi gruplarını her konuda en dezavantajlı grup olarak tanımlamaktadır. CHP ve İYİ Parti tabanlarıysa birbirlerine yakın oranda an-

ŞEKİL 21
Partiler ve Grup Üstünlüğü Algısı
(Katılanların Oranı)

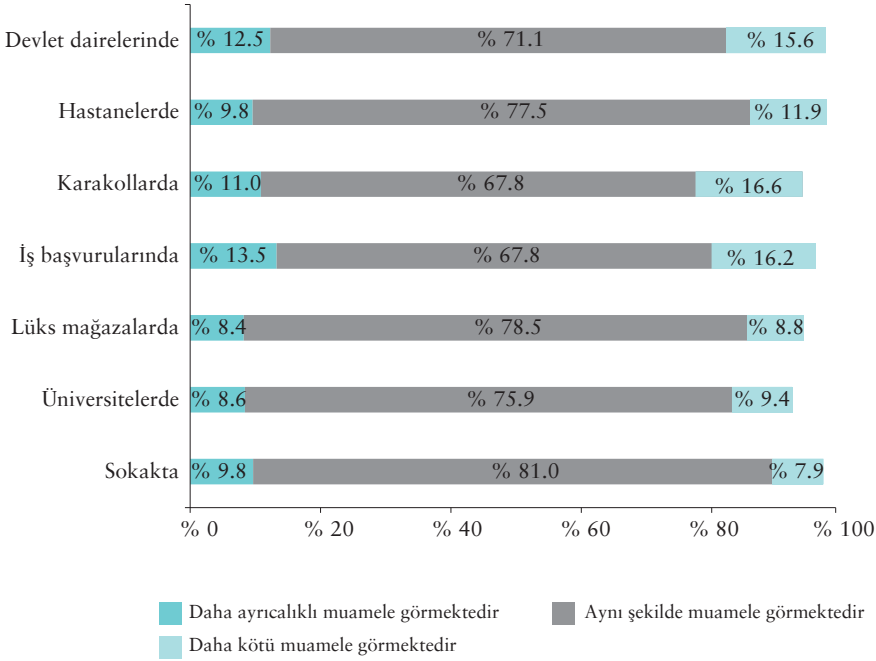

cak AK Parti ve MHP tabanlarından daha düşük oranlarda konumlanmaktadır.

Şekil 22'de görüldüğü gibi araştırma çalışmamıza katılanlara kendi gruplarının ne kadar dışlandığını algıladıklarını anlamak amacıyla bir dizi ortam/durum sayılmış ve buralarda o gruptakilerin nasıl muamele gördükleri sorulmuştur. Görüştiğimiz kişilerin yüzde 17'si karakollarda, yüzde 16'sı iş başvurularında, yüzde 9'u lüks mağazalar ve üniversitelerde ve yüzde 8'i de sokakta kendi gruplarından kişilerin diğer gruplara kıyasla daha kötü muamele gördüklerini söylemiştir. Bu noktada yüzde 68'le yüzde 80 oranında değişen bir grubun da "aynı şekilde muamele görmektedir" algısında olduğunu belirtmek gerekir. Yüzde 9 ile 17'lik bir kesimin grup kimliği üzerinden düşündüğünde dışlandığını hissettiğini söylemek mümkündür.

Grup dışlanması algısına parti tabanları bazında baktığımızda, genel olarak en az dışlanmışlık hissini AK Parti ve MHP tabanlarında olduğunu görmekteyiz (bkz. Şekil 23). Söz konusu karakollar olduğu zaman AK Parti

ŞEKİL 22
Grup Dışlanması Algısı ve Parti Tabanları
("Kötü Davranıyorlar" Yanıtı Verenlerin Oranı)

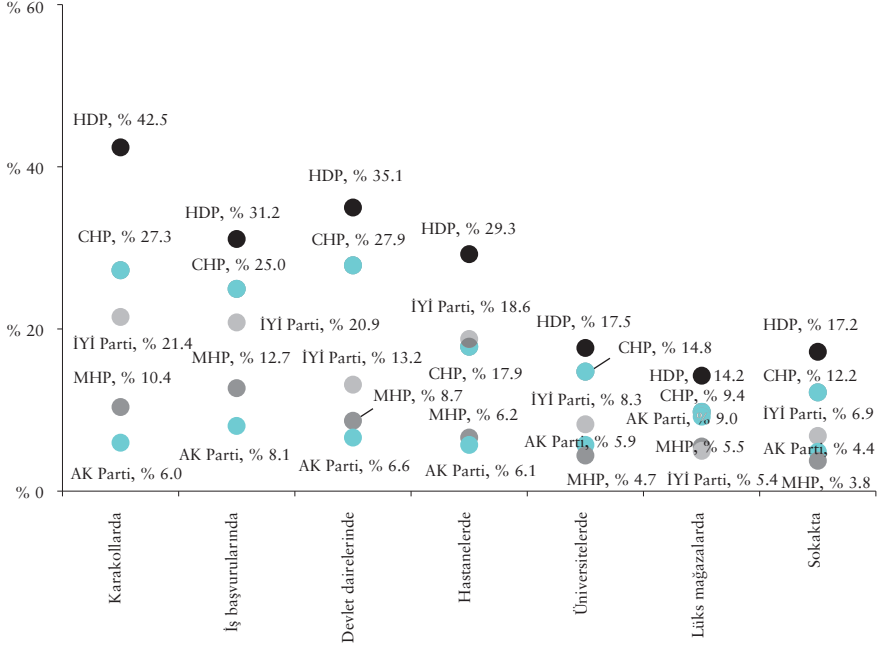

tabanında kendini dışlanmış hissedenenlerin oranı yüzde 6, MHP’de yüzde 10’dur. Bu oran İYİ Parti’de yüzde 21, CHP’de yüzde 27 ve HDP’de yüzde 43’e yükselmektedir.

Parti taraftarlığıyla kimlikler arasındaki kesişmeyi ve bu kesişmenin parti taraftarları arasındaki duvarları nasıl yükselttiğini gösterebilmek amacıyla hem Grup Üstünlüğü Algısı, hem de Grup Dışlanması Algısı başlığı altında sorulan sorulara aldığımız yanıtlardan iki endeks inşa ettik. Her iki endeks de -3 ile 3 arasında değişmektedir, ortalaması 0, standart sapması 1’dir.

Şekil 24’te de görüldüğü üzere grup üstünlüğü ve grup dışlanması boyutları arasında bir korelasyon bulunmaktadır ($r=-0.23$). AK Parti ve MHP haritada birbirlerine çok yakın konumlanmaktadır, her iki parti tabanında da grup üstünlüğü duygusu ortalamanın üzerindedir ve grup dışlanması duygusu pek yaşanmamaktadır. Buna karşılık, HDP tabanı en düşük grup üstünlüğü ortalamasına sahiptir, buna karşılık grup dışlanması ortalamaları

ŞEKİL 23
Grup Üstünlüğü Algısı, Grup Dışlanması Algısı ve Parti Taraftarlığı

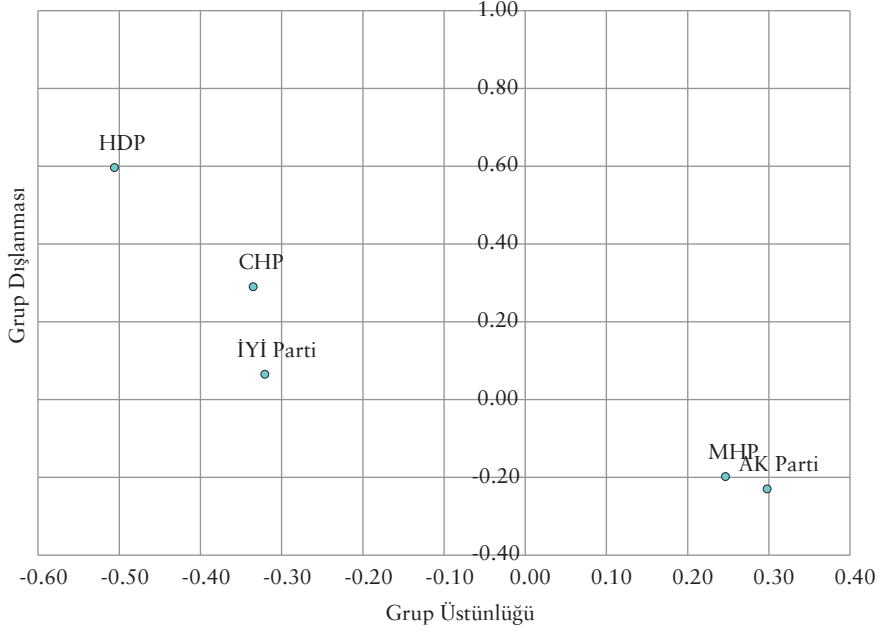

da diğer partilere kıyasla yüksektir. CHP ve İYİ Parti tabanları da grup üstünlüğü söz konusu olduğunda ortalamanın altında oranlara sahiptir. Bununla birlikte her iki partinin, özellikle CHP tabanının grup dışlanması algısı daha yüksektir.

Tablo 6'da hesapladığımız grup üstünlüğü ve grup dışlanması endekslerinin belirleyicilerine baktığımızda ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız. Kadınlar ($\beta=-0.07$) erkeklere ve 30-45 yaş aralığındakiler ($\beta=-0.12$) gençlere kıyasla daha az grup üstünlüğü hissetmektedir. Bununla birlikte eğitim derecesinin, mülkiyetin ya da yaşanan yerin bu değişken üzerinde bir etkisi yoktur.

Siyasal değişkenlere baktığımızda milliyetçilik skoru arttıkça grup dışlanması hissinin azaldığını görmekteyiz ($\beta=-0.09$), siyasal partiler arasında HDP'liler ($\beta=0.13$) AK Partililere kıyasla daha fazla grup dışlanması skoruna sahiptir. Modelimizde kimlik boyutları arasında anlamlı farklar olduğu da ortaya çıkmıştır. Laik-Modern ($\beta=0.14$) ve Kürt-Azınlık ($\beta=0.18$) boyutlarında daha yüksek konumlanan bireylerin grup dışlanması hisleri daha yüksek-

ŞEKİL 24
Grup Üstünlüğü Algısı, Grup Dışlanması Algısı ve Parti Taraftarlığı

tir. Ait olunan gruba dair kimliğin gücünün, grup dışlanması algısı üzerindeki etkisi istatistiksel anlamlılık taşımamaktadır.

Grup üstünlüğü algısı boyutuna odaklandığımızda, orta yaş grubundakilerin gençlere kıyasla daha az grup üstünlüğü hissettikleri görülmektedir ($\beta=-0.07$), bununla birlikte eğitim düzeyi arttıkça grup üstünlüğü hissi de artmaktadır ($\beta=0.09$). Cinsiyetin, mülkiyetin ya da yaşanan yerin bu değişken üzerinde anlamlılık taşıyan bir etkisi bulunmamaktadır. Milliyetçilik skoru yükseldikçe grup üstünlüğü skoru azalmakta ($\beta=-0.10$) ancak siyasi yelpazede sağa doğru harekete geçtikçe ($\beta=0.14$) bu skor artmaktadır.

Siyasal parti taraftarlarını karşılaştırdığımızda, diğer değişkenler için kontrol edildikten sonra dahi anlamlı farklılıklar görülmektedir. Muhalefet bloğu olarak adlandırdığımız CHP ($\beta=-0.12$), HDP ($\beta=-0.15$) ve İYİ Parti ($\beta=-0.15$) taraftarları, AK Parti taraftarlarına kıyasla daha düşük grup üstünlüğü skorlarına sahiptir.

Benzer bir farklılık kimlikler söz konusu olduğunda da görülmektedir. Modern-Laik ($\beta=-0.10$) ve Kürt-Azınlık ($\beta=-0.10$) kimlik boyutlarının nega-

TABLO 6
Grup Dışlanması Algısının ve Grup Üstünlüğü Algısının Belirleyenleri
(Doğrusal Regresyon Çıktıları)

	(1) Grup Dışlanması	(2) Grup Üstünlüğü
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	-0.065* (-2.37)	0.034 (1.20)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	-0.123*** (-4.27)	-0.071* (-2.42)
46+	-0.059 (-1.65)	-0.038 (-1.17)
Eğitim derecesi	0.043 (1.26)	0.091* (2.45)
Mülkiyet	0.012 (0.38)	0.082* (2.15)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	0.018 (0.54)	-0.042 (-1.45)
Milliyetçilik	-0.087* (-2.43)	-0.100** (-2.74)
Sol-Sağ	-0.040 (-0.89)	0.142** (3.03)
Dindarlık	-0.016 (-0.42)	0.022 (0.50)
Ortaklık hissi	0.003 (0.08)	0.015 (0.50)
Parti=AK Parti	0.000 (.)	0.000 (.)
Parti=CHP	0.073 (1.45)	-0.121** (-2.96)
Parti=HDP	0.126** (3.05)	-0.148*** (-4.02)
Parti=MHP	0.021 (1.06)	-0.027 (-0.91)
Parti=İYİ Parti	0.041 (1.54)	-0.153*** (-5.00)
Modern Laik	0.137*** (3.37)	-0.096* (-2.31)
Dindar-Muhafazakâr	-0.082** (-2.61)	0.110** (3.01)
Kürt-Azınlık	0.182*** (5.68)	-0.098** (-2.96)
Kimliğin gücü	0.057 (1.78)	-0.127*** (-4.25)
Düz. R-Kare	0.177	0.205
N	1537.000	1465.000

Standartlaştırılmış beta katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

tif, Dindar-Muhafazakâr ($\beta=0.11$) kimlik boyutunun pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca kimliğin gücü arttıkça ($\beta=-0.13$), grup üstünlüğü algısı da azalmaktadır.

Bu bulgular, hem grup dışlanması, hem de grup üstünlüğü algılarının siyasal parti tabanları bazında farklılaştığını göstermektedir. Grup dışlanması algısı söz konusu olduğunda siyasal değişkenlerin gücü daha düşükken, kimlikler arasında da kayda değer farklar bulunmaktadır. Grup üstünlüğü algısında da parti tabanları arasında farklar olduğu gibi, kimlik boyutları arasında da farklar vardır.

DUYGUSAL KUTUPLAŞMA VE SİYASAL KUTUPLAŞMA BOYUTLARI

Daha önce tartışmış olduğumuz duygusal siyasal kutuplaşma ve siyasal kutuplaşmanın diğer boyutları arasındaki ilişkiyi tartışmak için bir dizi çok değişkenli analiz yapılmıştır. Bu analizlerde duygusal kutuplaşma, sosyal mesafe, ahlaki üstünlük ve siyasal hoşgörüsüzlük değişkenleri bağımlı değişken; demografik, sosyoekonomik, siyasal, parti tercihleri ve kimlik ile ilgili değişkenler ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Diğer değişkenlerin etkisini daha önce tartıştığımızdan, bu aşamada kimlik ile ilgili değişkenlerin etkilerine odaklanacağız.

Tablo 7’de duygusal kutuplaşmanın bağımlı değişken olduğu modelimizde ortaklık hissi ($\beta=0.31$) en kuvvetli etkiye sahip değişken olarak ön plana çıkmaktadır. Parti tabanları arasındaki farklar varlığını sürdürmektedir. Kimlik değişkenlerine baktığımızda, grup dışlanması arttıkça duygusal kutuplaşmanın arttığını görmekteyiz ($\beta=0.05$). Kimlik boyutları arasında bir farklılık görülmezken, kimlik gücü duygusal kutuplaşmanın önemli bir belirleyenisidir ($\beta=0.16$).

Diğer parti taraftarına duyulan sosyal mesafeye odaklandığımızda, ortaklık hissinin ($\beta=0.11$) önemli bir etkisi olduğunu görüyoruz. Parti tabanları arasında bir tek MHP taraftarları daha yüksek bir sosyal mesafe skoruna sahiptir. Kürt-Azınlık kimlik boyutundaki skor ($\beta=-0.18$) sosyal mesafe skoru üzerinde negatif bir etki göstermektedir. Kimlik gücü arttıkça ($\beta=0.09$), sosyal mesafe de artmaktadır.

Ortaklık hissi ($\beta=0.11$) ahlaki üstünlük algısı üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, CHP taraftarlarının da bu boyutta daha yüksek ortalamaları olduğu görülmektedir. Kimlik boyutları arasında bir fark gözlemlenmemişken, grup üstünlüğü algısı arttıkça, ahlaki üstünlük algısı da azalmaktadır. Kimlik

TABLO 7
Duygusal Kutuplaşma, Siyasal Kutuplaşmanın Boyutları ve Kimlikler Arasındaki İlişkiler
(Doğrusal Regresyon Çıktıları)

	(1) Duygusal Kutuplaşma	(2) Sosyal Mesafe	(3) Ahlaki Üstünlük	(4) Siyasal Hoşgörüsüzlük
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	0.016 (0.57)	0.012 (0.39)	-0.005 (-0.19)	0.010 (0.35)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	-0.064* (-2.03)	-0.074* (-2.24)	0.063 (1.83)	-0.036 (-1.17)
46+	-0.019 (-0.61)	-0.067 (-1.94)	0.030 (0.76)	-0.031 (-0.92)
Eğitim Derecesi	-0.004 (-0.12)	-0.021 (-0.53)	0.018 (0.44)	-0.122** (-3.26)
Mülkiyet	0.006 (0.16)	0.100** (2.61)	-0.019 (-0.45)	0.121*** (3.58)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	-0.054 (-1.88)	0.005 (0.20)	0.012 (0.40)	0.080** (3.17)
Milliyetçilik	0.161*** (4.52)	0.058 (1.39)	-0.051 (-1.32)	0.042 (1.17)
Sol-Sağ	-0.140** (-3.14)	0.012 (0.25)	0.069 (1.45)	-0.026 (-0.62)
Dindarlık	-0.053 (-1.30)	-0.074 (-1.70)	0.074 (1.76)	-0.007 (-0.18)
Ortaklık Hissi	0.314*** (8.51)	0.106** (2.82)	0.109** (2.62)	0.010 (0.31)
Parti=AK Parti	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Parti=CHP	-0.122** (-2.79)	-0.092 (-1.83)	0.110* (2.06)	-0.119** (-2.81)
Parti=HDP	-0.090* (-2.20)	-0.075 (-1.62)	-0.040 (-0.97)	-0.119** (-3.25)
Parti=MHP	-0.038 (-1.23)	0.064* (2.27)	0.032 (1.00)	0.033 (1.11)
Parti=İYİ Parti	0.027 (0.93)	0.016 (0.52)	0.026 (0.84)	-0.027 (-0.80)
Modern Laik	-0.069 (-1.62)	-0.055 (-1.14)	-0.017 (-0.35)	-0.117** (-2.72)
Dindar-Muhafazakâr	0.012 (0.32)	0.010 (0.26)	0.018 (0.48)	0.160*** (4.40)
Kürt-Azınlık	0.059 (1.84)	-0.179*** (-5.04)	0.029 (0.78)	-0.169*** (-5.12)
Grup Dışlanması	0.054* (2.10)	-0.025 (-0.76)	-0.062 (-1.86)	-0.081** (-2.74)
Grup Üstünlüğü	0.011 (0.32)	-0.060 (-1.52)	-0.085* (-2.43)	-0.066 (-1.95)
Kimlik Gücü	0.159*** (4.66)	0.086* (2.47)	0.046 (1.25)	0.071* (2.18)
Duygusal Kutuplaşma		0.047 (1.31)	0.094* (2.20)	0.053 (1.68)
Düz. R-Kare	0.203	0.129	0.070	0.213
N	1461	1437	1442	1423

Standartlaştırılmış beta katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

gücünün istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi yokken, duygusal kutuplaşma arttıkça, ahlaki üstünlük algısı da artmaktadır ($\beta=0.09$).

Son olarak siyasal hoşgörüsüzlük boyutuna baktığımızda, diğer üç göstergede anlamlı bir etkisi bulunan ortaklık hissinin istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi olmadığı görülmektedir. CHP ve HDP tabanlarının AK Parti tabanına kıyasla daha düşük ortalaması vardır (her iki parti tabanı için $\beta=-0.12$). Kimlik boyutlarının bu değişken üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır: Modern-Laik ($\beta=-0.12$) ve Kürt-Azınlık ($\beta=-0.17$) kimlik boyutlarında yüksek skorlar, siyasal hoşgörüsüzlüğü azaltmaktayken, Dindar-Muhafazakâr boyutunun pozitif bir etkisi vardır ($\beta=0.16$). Grup dışlanmasının da siyasal hoşgörüsüzlüğü azalttığını öğrenmekteyiz ($\beta=-0.08$). Kimlik gücünün de siyasal hoşgörüsüzlüğü arttıran bir etkisi bulunmaktadır ($\beta=0.07$).

İLETİŞİM VE KUTUPLAŞMA

Siyasal kutuplaşmayı tetikleyen en önemli unsurlardan birinin, bireyin gerçek dünya hakkındaki algısını oluşturan kaynakların zaman içinde ayrışması ve türdeşleşmesi olduğunu söylemiştik. Kendine benzeyen kişilerle bir arada olan, kendi görüşünü yansıtan iletişim araçlarını takip eden ve böylelikle kendisinin dünya hakkındaki görüşlerini sürekli doğrulayan birey; kendisiyle aynı görüşte olmayanlarla temas etmemektedir. Dolayısıyla da karşılaşma fırsatları bu kadar azken, başka bir görüş sahibiyle temas onun farklılığının kabul edilmesine değil, dışlanmasına ve reddedilmesine yol açmaktadır.

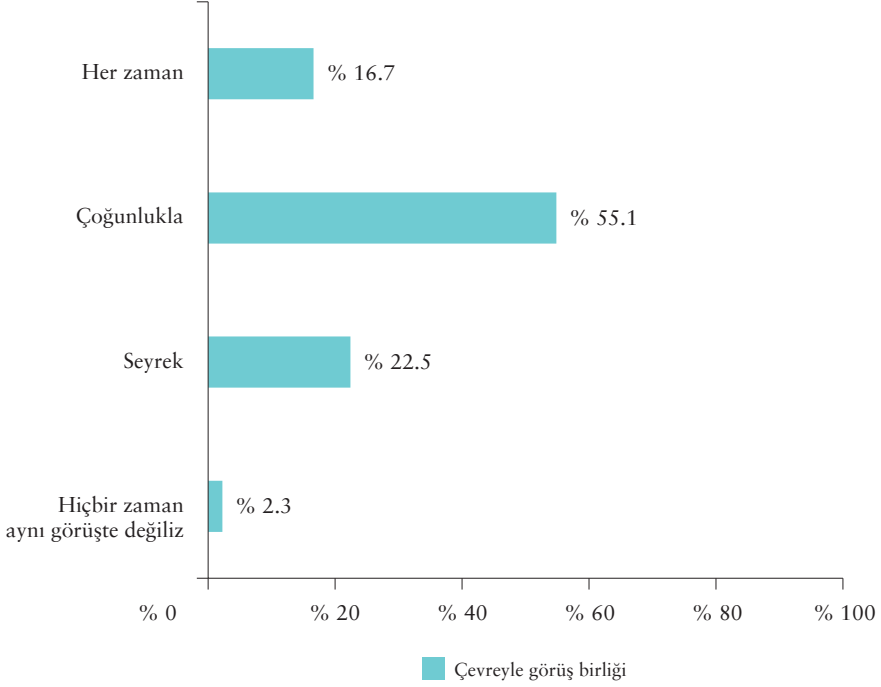
Siyasal Görüşleri Tartışmak: Aile, Yakın Çevre ve Kamusal Alan

Hem nicel araştırmada hem de nitel araştırmada bulgular oldukça net bir biçimde hem yakın çevrenin hem de medyanın nasıl “yankı odaları”nı oluşturduğunu göstermiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 25, görüştüğümüz kişilerin siyasal konularda yakın çevreleriyle ne kadar görüş birliği içerisinde oldukları konusundaki algılarını göstermektedir. Görüldüğü üzere yüzde 17’lik bir kesim “her zaman”, yüzde 55’lik bir kesim de “çoğunlukla” yanıtını vermiştir. Bu açıdan yaklaşık yüzde 71’lik bir kesimin siyasal konularda yakın çevresiyle aynı fikirleri paylaştığını söylememiz mümkün olabilir. Parti taraftarları arasında bu konuda kayda değer bir fark görülmemektedir.

Siyasal kutuplaşmanın önemli göstergelerinden biri de, kişilerin yakın çevreleriyle siyasal konularda görüş ayrılığına düşmeleri ve ilişkilerinin bozulmasıdır (Şekil 26). Görüştüğümüz kişilerin yüzde 3’ü bu durumun her za-

ŞEKİL 25
“Yakın Çevrenizle Ne Kadar Görüş Birliğindesiniz?”

man, yüzde 13'üye çoğunlukla başına geldiğini söylemiştir. Bu konuda da parti tabanları arasında kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır.

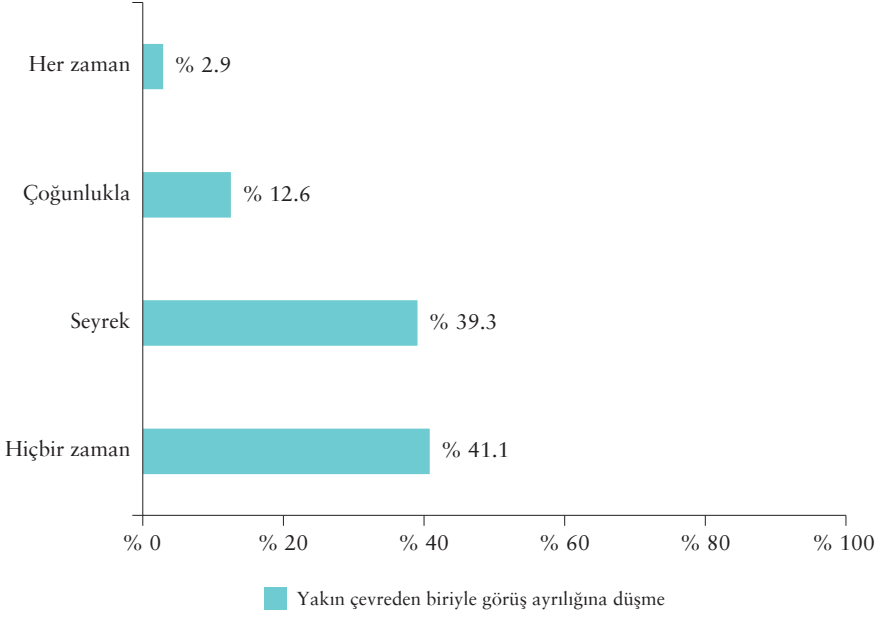
Odaklarda da aile içinde benzer düşüncenin olduğu sıklıkla dile getirilmiştir:

“Farklı düşünce yok. Çevrede yok şu anda yeğenlerde, kardeşlerde filan. Herkes babasının izinden gidiyor. Ama şey olarak da Tayyip gerçekten çok iyi şu anda yani.” (AK Parti ODAK)

“O benim çocukluktan geliyor, çocukluktan eskiden ocaklar vardı, ülkü ocakları oralara giderdik biz, benim amcamın oğlu da ülkü ocak başkanıydı. Öyle bir sempati duydum bir de benim ailemin hepsi...” (MHP ODAK)

“Biz de aileden MHP. Yani milliyetçi oldukları için, milliyetçi ülkesini düşünen yani ülke çıkarlarını düşünen kişidir yani kendisi yani bilmiyorum aslında şu an baktığımızda çok daha farklı her şey ama MHP milliyetçiliğiyle önde olan bir parti.” (MHP ODAK)

ŞEKİL 26
“Yakın Çevrenizdeki Herhangi Bir Kişiyle Siyasal Konularda Görüş Ayrılığına Düşüp İlişkilerinizin Bozulduğu Oldu mu?”

Aile içinde farklı düşünceler olduğunda bunun çatışmaya ve kavgaya vardığı da odaklarda dillendirilmiştir:

“Ben kardeşimle tartışıyorum, kardeşim MHP’li. Çok tartışıyoruz, küstüğü günler oldu, benim küstüğüm günler oldu. Sonra anlaştık dedik aramızda siyaset konuşmayalım yoksa kardeşlik elden gidecek.” (CHP ODAK)

“Ben babamla kavga ettim. Sülalede herkesle kavga ettim de insanın baba-sıyla kavga etmesi güzel bir duygu değil, tavsiye etmiyorum.” (CHP ODAK)

Aile dışında yakın çevre ve arkadaşlarla siyasal konuları ne sıklıkta ve ne düzeyde konuştukları sorusuna aldığımız yanıtlarda en azından odak katılımcılarından birçoğu için farklı parti taraftarlarıyla konuşmakta zorlandıkları ve ilişkilerinin neredeyse artık hiç devam etmediği bir süreç içinde olduklarını öğrendik:

“Eskisi gibi olmadığı için artık sohbet edemiyoruz, konuşmıyoruz. Eskiden sağcısı, solcusu, herkesin ne olduğu belliydi, herkesin kendi partisi vardı. Şu anda AK Parti’yi tutanların, işte iki sebepten, ya körü körüne, ya da çıkarı doğrultusunda tutanlar olduğu için bununla ne konuşabilirsin ki... Bununla ne konuşulabilir? Bana para kazandırıyor ben de onu tutuyorum mu diyecek, yoksa ben ona tapıyorum, her şeyini onaylıyorum mı? Zaten bu insanla sohbet edilmez, tartışılmaz. O yüzden de, ben de öyle bir karar aldım, din de siyaset de kimseyle tartışmam.” (CHP ODAK)

“Ben tartıştığım için şu anda ev sahibim beni şu an evden atıyor... Az önce arkadaşlara bahsettiğim gibi, resmen çık evimden diyor. Versin mahkemeye bir buçuk sene daha bedavaya oturuyorum.” (HDP ODAK)

“AKP taraftarıyla hiç zaten konuşmıyorum. Bu seçimlerde ben zaten bir sürü arkadaşım vardı bayağı bir kaybettim. Artık silmek zorunda kaldım, görüşmüyoruz artık.” (HDP ODAK)

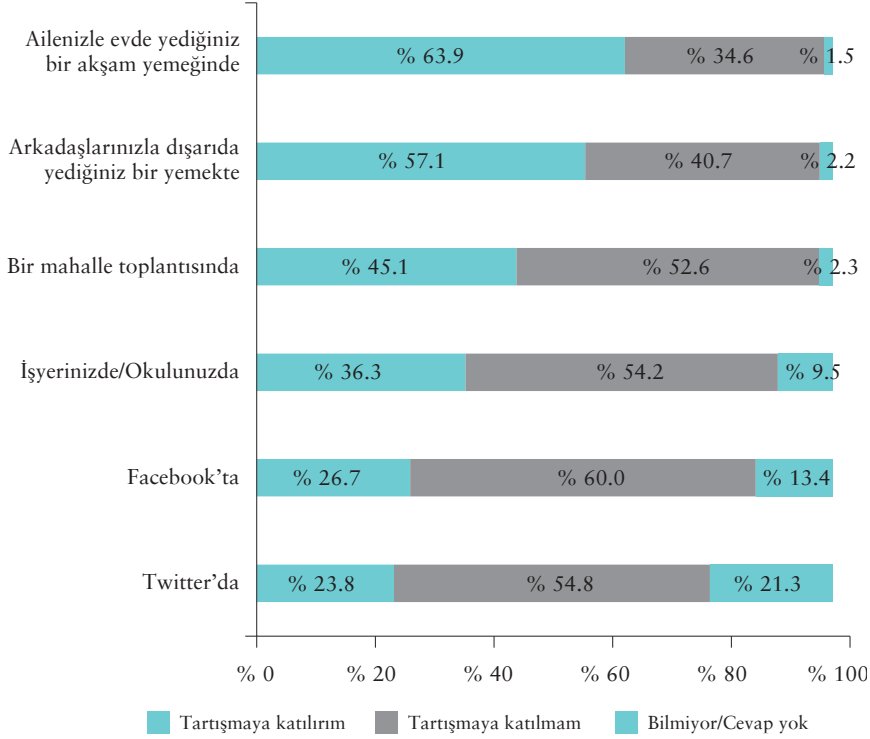
İnsanların hem ailelerinde hem de yakın çevrelerinde, hem geleneksel medyada, hem de sosyal medyada sadece kendi görüşlerini paylaşanlarla bir arada oluşlarından dolayı, sadece benzer görüşlerin var olduğu yanılışına varmaları “yankı odaları” kavramı ile açıklanmaktadır. Ayrıca Elisabeth Noelle-Neumann’ın “Suskunluk Sarmalı” hipotezi de bireylerin kendi siyasal görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündükleri zaman görüşlerini kamusal alanlarda paylaşmaktan çekindiklerinin altını çizmektedir.

Bireylerin siyasal konular hakkında tartışmaya katılmaya isteklilikleri de kamusal alanın durumu hakkında önemli bir fikir vermektedir. “Suskunluk Sarmalı” hipotezi, kendi görüşlerini azınlıkta gören kişilerin susmaya eğilimli olması, dolayısıyla da tartışmalara katılmamasıyla bir sarmalın tetiklendiğini öne sürer. Bu süreçte azınlıkta kalan görüşler daha da az duyulacak, sonuçta bütün bir kamuoyu tek bir görüşe sahipmiş algısı oluşacaktır.

Bu durumun ülkemizde ne derece geçerli olduğunu anlamak amacıyla bir kritik konu –Hükümetin Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamaları– seçilmiş ve katılanlara bu konuda bir tartışma çıkacak olsa, sayılan ortamlarda tartışmalara katılıp katılmayacakları sorulmuştur. Sonuçlar **Şekil 27’de** sergilenmektedir.

Görüldüğü üzere görüşülen kişilerin yaklaşık üçte ikisi aileleriyle evde yedikleri bir akşam yemeğinde bu konuda yapılacak bir tartışmaya katılacaklarını belirtmiştir. Üçte birlik bir kesim bu ortamda dahi tartışmaya katılmaktan çekinmektedir. Arkadaşlarıyla dışarıda yedikleri bir yemekte

ŞEKİL 27
“OHAL Uygulaması Hakkında Bir Tartışmaya Katılır mısınız?”

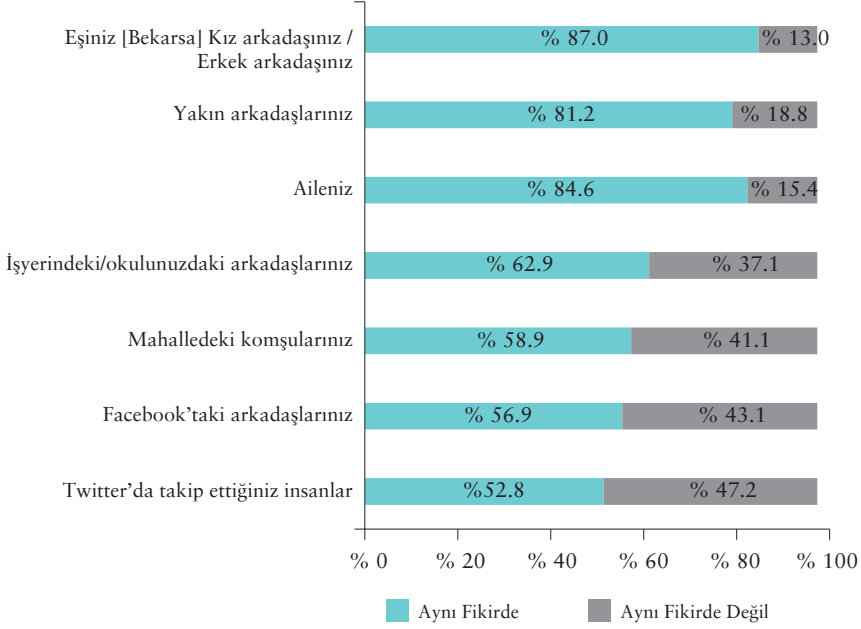

bu tartışmaya katılacakların oranı yüzde 57’yken, bu oran bir mahalle toplantısında yüzde 46’ya ve işyerinde/okulda yüzde 36’ya düşmüştür. Facebook ve Twitter’da bu konuyu tartışmaya istekli olanların oranı dörtte bire yakındır.

Dolayısıyla siyaseten hassas bir konudan bahsettiğimizde, bireylerin kamusal alanda tartışmalara katılma eğiliminin azaldığını açıkça görmekteyiz. Özellikle sosyal medya araçları, ileride daha detaylı değineceğimiz üzere, insanların tartışmaya katılmaya çekindikleri ortamlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Daha sonra kullanmak üzere, bu soru setindeki ilk dört soruya verilen yanıtlardan yola çıkarak bir kamusal alanda tartışmaya katılım endeksi hesaplanmıştır. Twitter ve Facebook sorularına verilen yanıtlar bir ölçüde kullanım ile ilişkili olduğundan, bu iki soruyu dışarıda bırakmak daha gerçekçi

ŞEKİL 28
“OHAL Uygulamaları Konusunda Bu Kişiler Sizinle Ne Kadar Aynı Fikirde?”

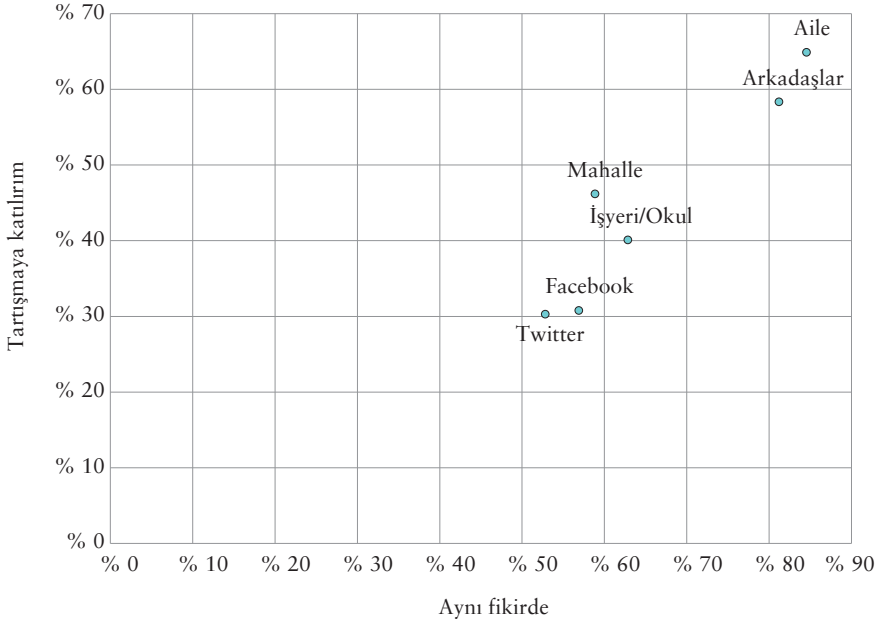

gözükmektedir. Verilen yanıtların ortalaması alınarak hesaplanan bu endeksin iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alpha katsayısı 0.84'tür. Bu endeksin ortalaması dört üzerinden 2.47, standart sapması da 0.85'tir.

Görüşülen kişilerin siyasal fikirler bakımından ne kadar çeşitli bir ortamda yaşadıklarını anlamak amacıyla bazı kişiler sayılmış, bu kişilerin yine hassas bir konu olarak seçilen “Hükümetin OHAL uygulamaları” konusunda görüşülen kişiyle ne derece aynı fikirde olduğu sorulmuştur (bkz. Şekil 28).

Araştırmamıza katılanların yüzde 87'si eşlerinin/kız ya da erkek arkadaşlarının, yüzde 84'ü ailelerinin kendileriyle aynı fikirde olduğunu düşünmektedir. Yakın arkadaşlar söz konusu olduğunda bu oran yüzde 81 olarak gerçekleşmektedir. İşyerindeki arkadaşlarda bu oran yüzde 63 ve mahalledeki komşularda bu oran yüzde 59'dur. Kullanıcısı olmadıkları için bu soruya yanıt vermeyenleri dışarıda bırakırsak Facebook'taki arkadaşların yüzde 57'si ve Twitter'da takip edilen insanların yüzde 53'ü görüştüğümüz kişiyle aynı fikri paylaşmaktadır. En özel kişiden –eşten– başlayarak iletişime geçilen

ŞEKİL 29
Tartışma Ortamlarının Değerlendirilmesi

halka genişledikçe bu oran azalsa da, en anonim karşılaşmaların yaşanmasını beklediğimiz Twitter’da dahi bu oran yüzde 50’nin üzerindedir.

Katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak bir aynı fikirde olma endeksi hesaplanmıştır. Yine Facebook ve Twitter soruları dışarıda bırakılarak hesapladığımız bu endeksin iç tutarlılığı 0.74’tür, ortalaması 2.98, standart sapması 0.58’dir.

Yukarıda yer alan Şekil 29, bireylerin kendi ortamlarını algılayışlarıyla tartışmaya katılma eğilimlerini sergilemektedir. Yüzdeler üzerinden yaptığımız bu değerlendirme, bireylerin kendileriyle aynı görüşte olduğunu düşündükleri ortamlarda tartışmalara katılma konusunda daha eğilimli olduklarını göstermektedir. Aile ve yakın arkadaşlar kendi görüşlerimizi paylaşan insanların bulunduğu ortamlardır, orada tartışmalara katılanların oranı daha yüksektir. Mahalle, işyeri/okul siyasal görüşler açısından farklı fikirlerle karşılaşabileceğimiz yerlerdir, bu ortamlarda tartışmalara katılmaya hevesimiz daha düşüktür. Twitter ve Facebook, bu sosyal medya ortamlarında her iki kişiden biri bizimle aynı fikirde olmadığından, tartışmaya katılma hevesi de daha düşüktür.

TABLO 8
Kamusal Alanda Tartışma ve Aynı Fikirde Olmanın Belirleyicileri
(Doğrusal Regresyon Analizi Çıktıları)

	(1) Tartışma Eğilimi	(2) Aynı Fikirde Olma	(3) Tartışma Eğilimi
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	-0.102*** (-3.61)	-0.038 (-1.30)	-0.100*** (-3.56)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	0.033 (1.05)	-0.008 (-0.25)	0.037 (1.18)
46+	0.012 (0.34)	0.029 (0.81)	0.010 (0.30)
Eğitim derecesi	0.041 (1.03)	-0.032 (-0.84)	0.044 (1.11)
Mülkiyet	0.020 (0.57)	-0.026 (-0.72)	0.021 (0.61)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	-0.005 (-0.16)	-0.089** (-2.62)	0.008 (0.26)
Milliyetçilik	0.107** (2.89)	0.091* (2.50)	0.091* (2.48)
Sol-Sağ	0.052 (1.18)	-0.120* (-2.36)	0.079 (1.78)
Dindarlık	-0.074 (-1.84)	-0.073 (-1.67)	-0.068 (-1.68)
Ortaklık hissi	0.119*** (3.52)	0.034 (0.95)	0.105** (3.13)
Parti=AK Parti	0.000 (.)	0.000 (.)	0.000 (.)
Parti=CHP	0.030 (0.67)	0.006 (0.13)	0.022 (0.48)
Parti=HDP	0.090* (2.42)	-0.045 (-1.05)	0.091* (2.48)
Parti=MHP	0.006 (0.21)	-0.090** (-3.13)	0.018 (0.61)
Parti=İYİ Parti	0.009 (0.29)	-0.082* (-2.15)	0.025 (0.82)
Modern Laik	0.192*** (4.46)	-0.153*** (-3.49)	0.230*** (5.35)
Dindar-Muhafazakâr	0.149*** (3.69)	0.074 (1.80)	0.135*** (3.41)
Kürt-Azınlık	0.099** (2.96)	-0.098** (-2.76)	0.125*** (3.87)
Duygusal kutuplaşma	0.105** (3.17)	0.081* (2.33)	0.088** (2.72)
Grup dışlanması algısı	0.012 (0.35)	-0.017 (-0.54)	0.013 (0.38)
Grup üstünlüğü algısı	0.080* (2.37)	-0.131*** (-3.55)	0.098** (2.82)
Kimliğin gücü	-0.001 (-0.03)	0.098** (3.13)	-0.019 (-0.58)
Aynı fikirde olmak			0.182*** (5.60)
Düz. R-Kare	0.160	0.099	0.191
N	1453.000	1447.000	1442.000

Bireyleri kamusal alanda görüşlerini ifade etmeye iten faktörleri anlamak için bir dizi çok değişkenli analiz yapılmıştır. Birinci modelimizde kamusal alanda tartışma eğilimini ölçen tartışma endeksi bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Açıklayıcı değişkenler olarak demografik, sosyoekonomik, siyasal, parti tercihi ve kimliklere ilişkin değişkenler kullanılmıştır.

Demografik ve sosyoekonomik değişkenlere baktığımızda cinsiyet haricinde hiçbir değişkenin doğrudan anlamlı bir etkisi olmadığını görmekteyiz. Analize göre kadınlar, erkeklere kıyasla kamusal alanda tartışmaya katılma konusunda daha isteksizlerdir ($\beta=-0.10$). Yaş, eğitim, mülkiyet skoru ya da yaşanılan yerin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Siyasal değişkenlere baktığımızda, milliyetçilik derecesi arttıkça, bu tür tartışmalara katılma eğiliminin de arttığını görmekteyiz ($\beta=0.10$). Sol-sağ yelpazesindeki yer ya da dindarlık derecesinin bir etkisi görülmemektedir.

Parti taraftarlarına duyulan ortaklık hissi de bireyleri kamusal alanda tartışmaya iten faktörlerden biri olarak gözükmemektedir ($\beta=0.12$). Parti tabanları arasında karşılaştırma yaptığımızda HDP’lilerin, diğer partilere kıyasla bu konuda daha eğilimli oldukları da ortaya çıkmıştır ($\beta=0.09$), diğer parti tabanları arasında anlamlı bir fark yoktur. Bununla birlikte, duygusal kutuplaşma skoru daha yüksek olanlar, kamusal alanda tartışmalara katılmaya daha eğilimlidirler ($\beta=0.11$).

Kimlik boyutlarının her üçünün de bu değişken üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması üzerinde durmaya değer bir durumdur. Modern-Laik ($\beta=0.19$), Dindar-Muhafazakâr ($\beta=0.15$) ve Kürt-Azınlık ($\beta=0.10$) boyutlarında daha yüksek skor alanlar, kamusal alanda tartışmaya daha eğilimlidirler. Grup üstünlüğü algısı da bu eğilimi arttırmaktadır ($\beta=0.08$).

Yakın çevreyle aynı fikirde olmaya dair değişkenlere odaklandığımızda, demografik ve sosyoekonomik değişkenler arasından bir tek kırdan yaşamının fark ettiğini görmekteyiz, kırdan yaşayanlar çevrelerindeki insanların kendileriyle daha az aynı fikirde olduğunu düşünmektedir ($\beta=-0.09$).

Milliyetçilik skoru arttıkça, aynı fikirde olma derecesi de artmaktadır ($\beta=0.09$), sol-sağ cetvelinde sağa yaklaştıkça, bu skor azalmaktadır ($\beta=-0.12$). MHP’liler ($\beta=-0.09$) ve İYİ Partililer ($\beta=-0.08$), kendi çevrelerinde bu konuda uzlaşma olmadığı görüşündedir. Keza Modern-Laik ($\beta=-0.15$) ve Kürt-Azınlık ($\beta=-0.10$) kimlik boyutlarında daha yüksek skor alanlar da kendilerini azınlıkta hissetmektedirler. Grup üstünlüğü algısı arttıkça bu duygunun da azalması üzerinde durulmaya değerdir ($\beta=-0.13$).

Duygusal kutuplaşma ($\beta=0.09$) ve kimlik gücünün ($\beta=0.08$), aynı fikir-

de olma algısını pozitif etkilemesi, bu algının da iç grup ile ilişkinin gücüyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Son modelimizde, yine tartışma eğilimini bağımlı değişken olarak tutarak, birinci modeldeki değişkenlerin yanı sıra yakın çevrenin aynı fikirde olması algısını da dâhil ederek analizimizi gerçekleştirdik. Yeni değişkenin eklenmesiyle diğer katsayılarda anlamlı bir değişiklik olmadığını görmekteyiz ve etraftaki insanların kendisiyle aynı fikirde olması algısının ($\beta=0.18$), tartışma eğilimi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu görmekteyiz.

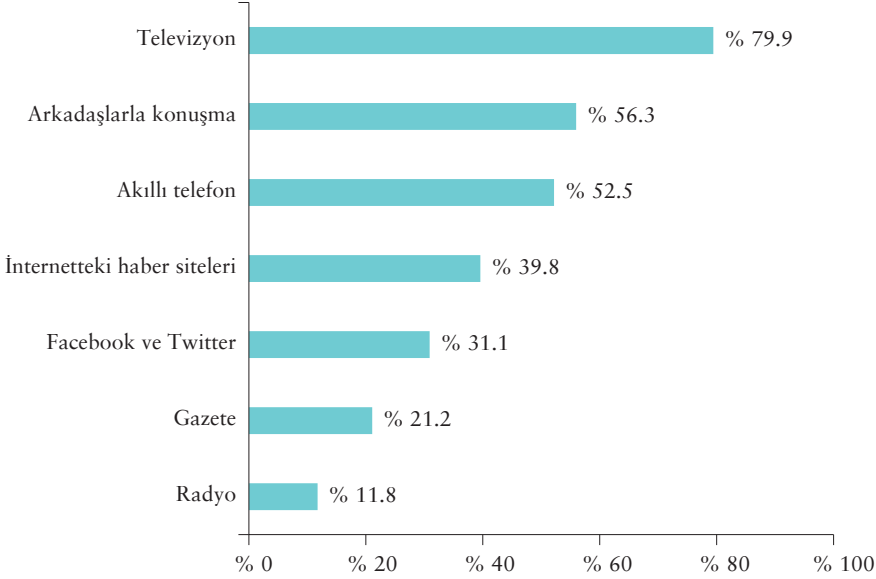
O zaman, son modelimizden yola çıkarak, böyle hassas bir konuda kimler daha fazla tartışma eğilimine sahiptir sorusunu yanıtlayabiliriz. Öncelikle erkekler ve kendilerini daha milliyetçi hissedenenler daha fazla bu konuyu tartışma eğilimindedirler. Parti taraftarlarıyla duyulan ortaklık hissi ve duygusal kutuplaşması daha yüksek olanların da tartışma eğilimi daha yüksektir. Üç kimlik boyutunda da daha yüksek skorlara sahip olanların da tartışmalara katılma eğilimlerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. En önemlisi, etrafındakilerin kendisiyle aynı fikirde olduğunu düşünenler, tartışmalara daha fazla katılmaktadır. Azınlık hissi, tartışmalara katılma eğilimine ket vurmaktadır. Bu sonuçlar bize, hassas bir konuda kamusal alanın daha kuvvetli kimliklere sahip olanların egemenliğinde olduğunu göstermektedir.

Medya ve Kutuplaşma

Günümüzde hem geleneksel medya hem de sosyal medya kişilerin siyasal görüşlerinin oluşmasında çok önemli bir role sahiptir. İlgili yazında ele aldığımız üzere kutuplaşma ve medya kapsamlı olarak çalışmakta olan bir alandır. Medya, hem var olan kutuplaşmayı büyütürken “sahte kutuplaşma” bağlamında hem de taraflı bir biçimde ürettiği haber, haber dili ile farklı parti taraftarları arasındaki mesafeyi büyütmede ve günümüz dünyasını anlamlandırmak için sıklıkla kullanılan “hakikat ötesi” (post-truth) bir dünyanın oluşmasında önemli bir katkı sunmaktadır.

Görüştüğümüz kişilere siyasal konularda bilgi edinmek için hangi bilgi kaynaklarını kullandıklarını sorduğumuzda birinci sırada yüzde 80’lik bir oranla televizyon belirtilmiştir. İkinci sırada yüzde 56’lık oranla arkadaşlarla konuşma, üçüncü sırada “akıllı telefon” (yüzde 53) belirtilmiştir. İnternetteki haber sitelerinden bilgi edinenlerin oranı yüzde 40 iken, Facebook ve Twitter katılımcıların yüzde 31’i tarafından kullanılmaktadır. Siyasal konularda bilgi edinme aracı olarak gazetelerden yararlandıklarını belirtenlerin oranı yüzde 21’de kalmıştır, bu da üzerinde durulması gereken bir bulgudur.

ŞEKİL 30
Siyasal Konularda Sık Kullanılan Bilgi Kaynakları
("Sürekli" ve "Sık Sık" Yanıtlarının Toplamı)

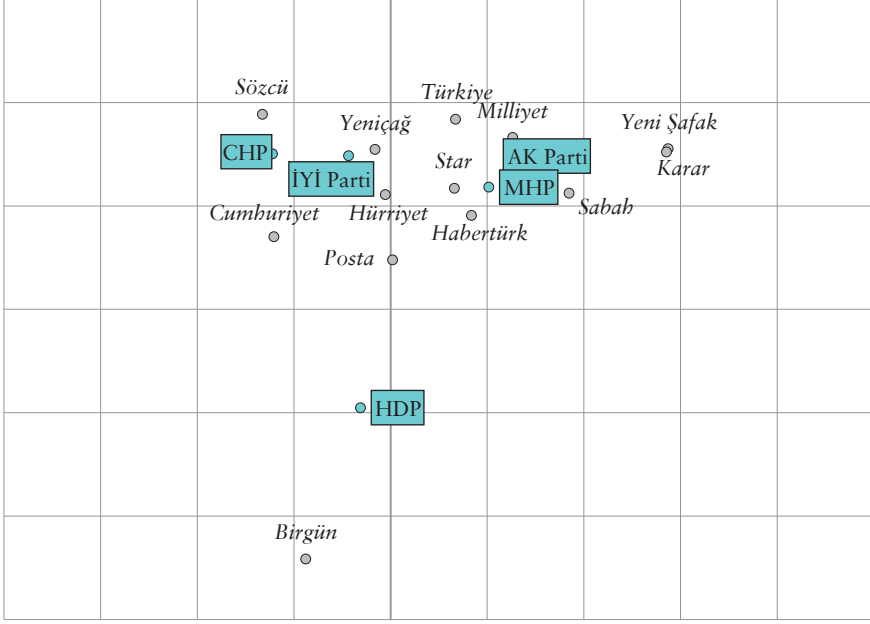

Vatandaşların bilgi kaynakları, onların dünya hakkındaki algılamalarını belirlemektedir. Dünya hakkındaki bilgiler, o bilgileri aktaran kaynakların bakış açısından etkilenir, o kaynakların çerçevelemeleri ve önceliklendirmeleriyle aktarılır (bkz. Şekil 30).

Araştırma çalışmasına katılanlara hangi gazeteleri takip ettiklerini açık uçlu olarak sordüğümüzda yüzde 46'sının herhangi bir gazeteyi takip etmediğini öğrendik. Gazetelerin –basılı ya da “online”– toplumun yarısı tarafından takip edilmemesi, bir bilgi kaynağı olarak işlevlerinin ve etkinliklerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Herhangi bir gazeteyi takip edenler ise sırasıyla *Posta*, *Sözcü*, *Hürriyet*, *Sabah* ve *Habertürk*'ü aralarında istatistiksel olarak yok sayılabilecek farklarla belirtmişlerdir.

Şekil 31'deki Mütakabiliyet Haritası, parti taraftarlarının gazete tercihlerini göstermektedir ve görüleceği üzere her parti tabanının kendisine özgü bir gazetesi ya da gazete seti bulunmaktadır. Haritanın ortasında yer alan *Hürriyet* ve *Posta* gazeteleri hemen her partinin taraftarlarınca takip edilen gazeteler olarak göze çarpmaktadır. Haritanın doğusunda yer alan *Yeni Şa-*

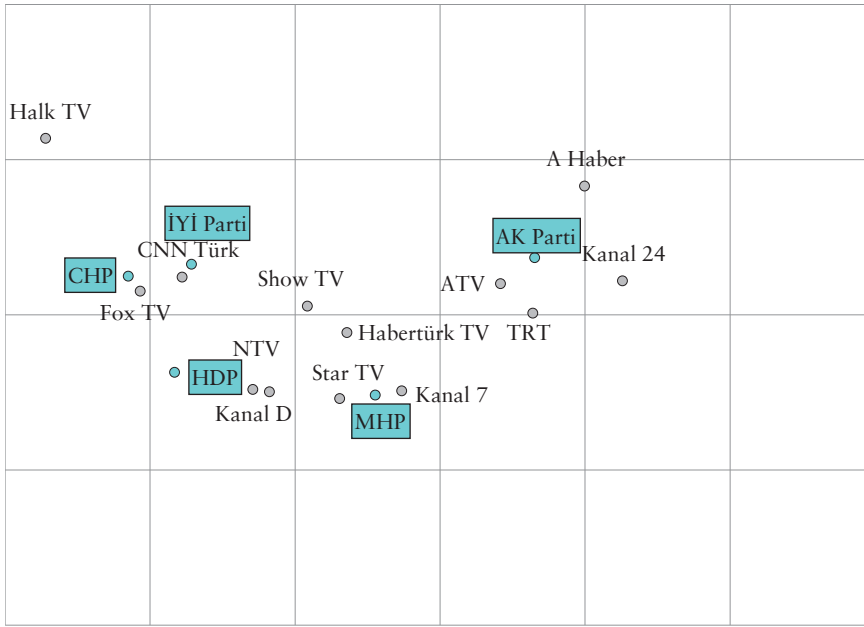
ŞEKİL 31
Okunan Gazeteler ve Parti Tabanları
(Mütekabiliyet Haritası)

fak, *Karar* ve *Sabah* gazeteleri daha çok AK Parti taraftarlarınınca tercih edilirken, MHP taraftarlarının da hemen hemen aynı gazeteleri takip ettikleri görülmektedir. Haritanın batısında yer alan *Sözcü* ve *Cumhuriyet* gazeteleri CHP taraftarlarına yakınlıklarıyla ön plana çıkarken, İYİ Parti seçmenleri haritanın daha merkezinde konumlanmaktadır. HDP taraftarlarının ise en fazla *Birgün*'ü takip ettiklerini de haritadan öğrenmekteyiz. Gazete tercihlerindeki bu kümelenme, kutuplaşmanın hem göstergelerinden hem de nedenlerinden sayılmalıdır. Farklı parti taraftarları farklılıkları sebebi ile kendi görüşlerine yakın gazete ve televizyon kanallarını tercih etmekte ancak o haber kanallarını okudukça ve dinledikçe var olan yargılarını destekleyen ve pekiştiren haberlere ulaştıkları için var olan mesafeler ve görüş farklılıkları büyümektedir.

Medya tercihlerinde benzer bir kümelenme televizyon haber tercihlerinde de görülmektedir. Şekil 32'de yer alan Mütekabiliyet Haritası, parti taraftarlarının belirli televizyon kanalları etrafında kümelendiğini göstermektedir. AK Parti taraftarları daha çok ATV Ana Haber, TRT Ana Haber, Kanal

ŞEKİL 32
Televizyonda Ana Haber Bültenleri Tercihi ve Parti Tabanları
(Mütekabiliyet Haritası)

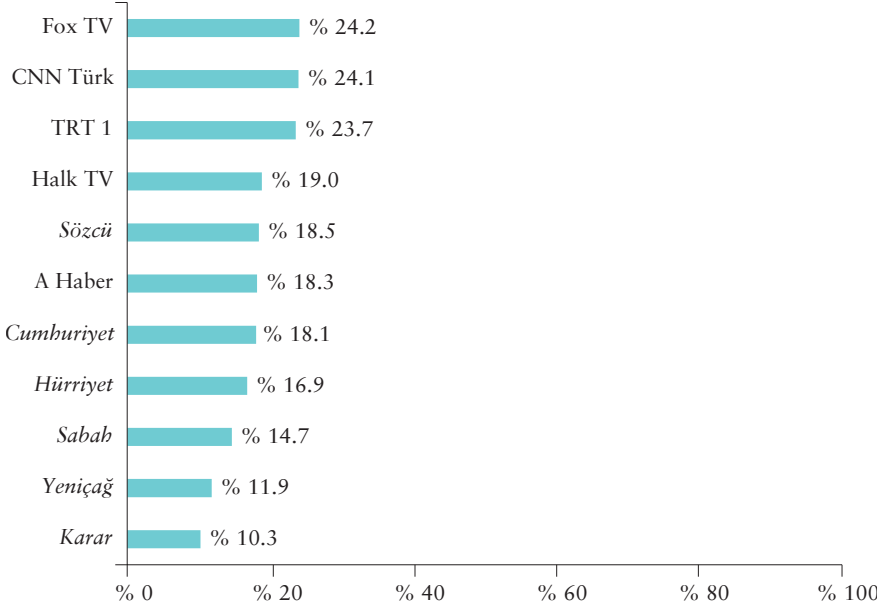
24 ve A Haber izlemektedir. Buna karşılık CHP taraftarlarının da *Halk TV*, *Fox TV* Ana Haber ve *CNN Türk* tercihleri ön plana çıkmaktadır. İYİ Parti taraftarlarının da aynı kanalları takip ettiğini söyleyebiliriz.

MHP taraftarlarının daha çok *Star TV* ve *Kanal 7* Ana Haberi tercih ettikleri görülürken, HDP'liler için en fazla tercih edilen kanallar *Kanal D* Ana Haber ve *NTV*'dir. Haritanın merkezinde yer alan *Show TV* Ana Haber ve *Habertürk* siyasal parti kümelenmelerinden ayrı durmaktadır.

Bireylerin siyasal konularda haber almak için en sık kullandıkları televizyon haberleri tercihlerinde de siyasal parti tercihlerine bağlı olarak bir kümelenme olması da kutuplaşmanın başka bir göstergesidir.

Şekil 33'te araştırma çalışmasına katılanlara bir dizi haber kanalı/gazete sayılmış ve bu kaynakların her birinin ne kadar tarafsız olduğu sorulmuştur. Toplam yanıtlara baktığımızda öncelikle herhangi bir kaynağı tarafsız olarak tanımlayanların yüzde 24'ü geçmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Aslında tüm kaynakların taraflı olduğu konusunda geniş bir uzlaş vardır.

ŞEKİL 33
Hangi Kanallar/Gazeteler Tarafsız?
("Tarafsız" Yanıtlarının Oranı)

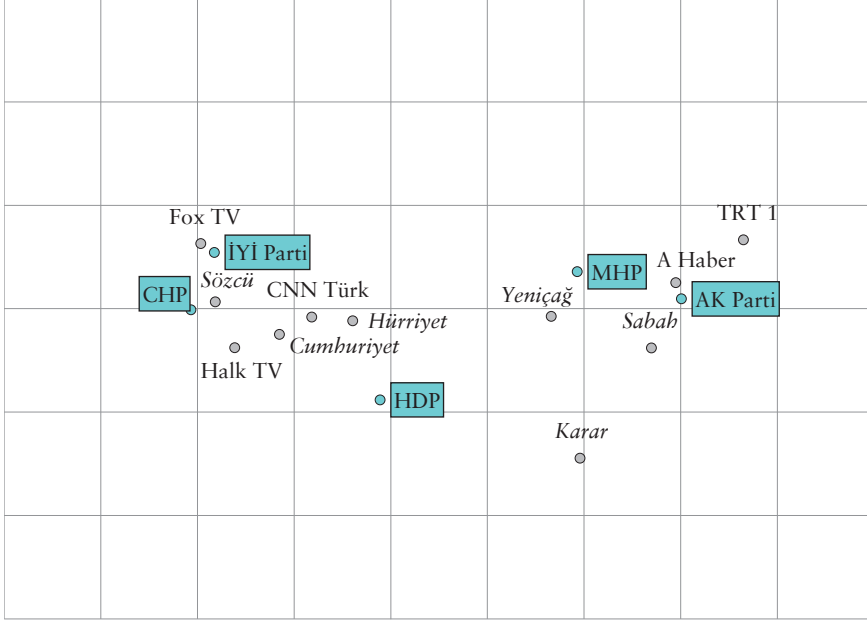

Fox TV, *CNN Türk* ve *TRT1* araştırmaya katılanların dörtte biri tarafından tarafsız olarak tanımlanmıştır. *Halk TV*, *Sözcü*, *A Haber* ve *Cumhuriyet* de yüzde 20'ye yaklaşan oranlara sahiptir.

Siyasal kutuplaşmanın söz konusu olduğu bir ortamda haber kaynaklarının tarafsızlığı konusundaki algıların da kutuplaşmış olması şaşırtıcı değildir. Şekil 34'teki haritada görüldüğü üzere AK Parti taraftarları *TRT1*, *A Haber* ve *Sabah*'ı tarafsız haber kaynakları olarak görmektedir. MHP taraftarları içinse *Yeniçağ*, *A Haber* ve *Sabah* tarafsızlığıyla ön plana çıkan haber kaynaklarıdır. Öte yandan, CHP taraftarları *Sözcü*, *Halk TV* ve *Fox TV*'yi daha fazla tarafsız olarak nitelendirmiştir. İYİ Parti'nin de bu kaynaklara yakın konumlandığını söyleyebiliriz. Haritanın ortasında yer alan *Hürriyet* görece olarak her parti tabanı tarafından eşit derecede tarafsız olarak görülmektedir.

Bu alanda odak gruplarda da nicel çalışmanın sonuçları ile oldukça uyumlu bulgular vardır. Tüm odak gruplarda medyanın taraflılığı belirtilmiş, bu yüzden de farklı kanallardan haber almaya çalışıldığı tüm parti taraftarları tarafından aktarılmıştır:

ŞEKİL 34
Haber Kaynaklarının Tarafsızlık Algıları ve Parti Tercihleri
(Mütekabiliyet Haritası)

“Ya yandaş demeyelim. Her partinin, her seçmenin bir kendi görüşüne uygun kanalı var. İkisini zaten dinlediğin zaman ayrı görüş olduğu belli. İki tarafı da kesinlikle dinliyorum. Bir taraf ülkemiz için, dışarıdan bir olay var ülkemize diyelim, hepimiz toplanıp tek yürek oraya yüklenmemiz gerekirken, o haberi dinlediğimde iki tarafı, biri ülkeyi savunuyor biri tamamen şeyde. Yani internet, sosyal medya, sadece AK Parti’ye oy verenleri değil tabii ki diğer şeyleri de takip ediyorum.” (AK Parti ODAK)

“Kanal D de seyrediyorum, Show’u da seyrettiğim oluyor, Fox da. Ara ara arkadaşımın dediği gibi, zıt görüşleri de takip ediyorum ki nasıl oluyor diye.” (AK Parti ODAK)

“Ben tüm kanalları izliyorum kıyas yapıyorum çünkü. Kim ne diyor. Ben ayırt edemiyorum mesela kim doğruyu söylüyor, hangi kanal kimin... Kimin tarafında, kim kimi tutuyor? Kim kime dum duma.” (CHP ODAK)

“Ben hepsini taraflı buluyorum. Evet, tabii ki Fox TV izlemek geliyor benim işime ama ona da kızıyorum. Onu da istemiyorum. Ben haberleri iz-

lediğimde iyisiyle kötüsüyle hani tarafsız olmalarını istiyorum. Ama tarafsız bir kanal yok şu anda ne yazık ki. İnternete düşen haberlerden televizyon kanallarına, gazetelere, hepsi taraflı. Fox TV de hoşuma gitmiyor. Ben devamlı hükümete yüklenen bir kanalda haber izlemek de istemiyorum. Ben eğrisiyle doğrusuyla dinlemek istiyorum meseleleri ama ülkemde bu mümkün değil. Olmadığı için bir o kanala bir bu kanala. Aynı haberi orada farklı izliyorsunuz burada farklı izliyorsunuz, o mu doğru bu mu doğru, arada bulmaca çözer gibi gündem takip ediyorum ben.” (CHP ODAK)

“İzliyorsunuz belli tamamen görüşü belli. Bazen A Haberi, ATV’yi izlemeyi tercih ediyorum. Onun dışında yine de dediğim gibi dinliyorum ama muhalifleri de dinliyorum.” (AK Parti ODAK)

Ancak odaklarda bu konu detaylandırıldıkça, birçok katılımcı kendilerine uzak gördükleri gazete ya da televizyon kanallarına dayanamadıklarını, benzer biçimde Twitter’da da takip etmekten vazgeçtiklerini aktarmışlardır:

“Ben genel olarak Fox TV izliyorum. Genel olarak Halk TV izleyicisiydik ama maalesef artık ulaşamıyoruz, o yüzden Fox’tan izliyorum. Onun dışında diğerlerinin hepsi yanıltıcı haber verdiği için izlemiyorum.” (CHP ODAK)

“Evet, sosyal medyayı hepimiz takip ediyoruz. Televizyon kanallarında, CNN Türk, Haber Türk gibi kanallar, karşılaştırması yapılırken onları izlemek daha iyi. Normal ana kanallara geçsek, ATV asla. Bazen bakıyorum, bu kadar mı insan belli eder taraflı olduğunu.” (CHP ODAK)

“Hep kötülüyor. Mesela darbe olaylarından sonra bir ondan dinleyelim, bir de başkasından dinleyelim. Şöyle olsa, dışarıdan birisi gelse ülkemize ve onlar dinlese ya şuraya bak der gerçekten neler söylüyor. Bir de A Haber’i aç dinle, tam tersi, gerçekten olanı. Ben darbe gecesi dışarıda kaldım. Ben o gösterilen kareleri gördüm. A Haber’de gördüğümde evet gerçektir yani, ben gördüm çünkü o olayları.” (AK Parti ODAK)

“Ben takip edemiyorum. AKP’ye özellikle hiç tahammül edemiyorum, konuşmalarına.” (HDP ODAK)

“Ya açık söylemek gerekirse merak ediyorum, izliyorum. Tahammül sınıрым 10 dakika. Yani kimin çıktığına bağlı olarak değişir, bir yere kadar seyredebiliyorum.” (HDP ODAK)

“Bıraktım. Bazen arkadaşlar okurken alıp başlığa bir bakıyorum, daha hiç ayrıntıya girmiyorum. Televizyonda bazen geziniyorum. Siyasi tartışmaları mutlaka dinlerdim. Şu an hiç tahammül edemiyorum çünkü artık hiç aykırı

rı bir ses yok. Aylardır HDP’nin milletvekilleri ve seçilmiş başkanlarının yarısından çoğu içeride. Ya bunu dile getirecek, bununla ilgili bir tartışma var, bunu dile getirecek onlardan birisini getirin.” (HDP ODAK)

Nicel verilerin de açıkça gösterdiği üzere bireylerin haber aldıkları televizyon kanallarının ve gazetelerin bu derece ayrışması ve kendi haber aldığı kaynağın tarafsız olduğuna daha fazla inanılması siyasal kutuplaşmanın medyada da olduğu sonucunu çıkarmamıza izin verir. Farklılaşmış, kutuplaşmış medya kanallarının hangi haberi öncelediği; nasıl aktardığı ve haberin dili siyasal kutuplaşmayı, özellikle de birey düzeyinde duygusal kutuplaşmayı artırır.

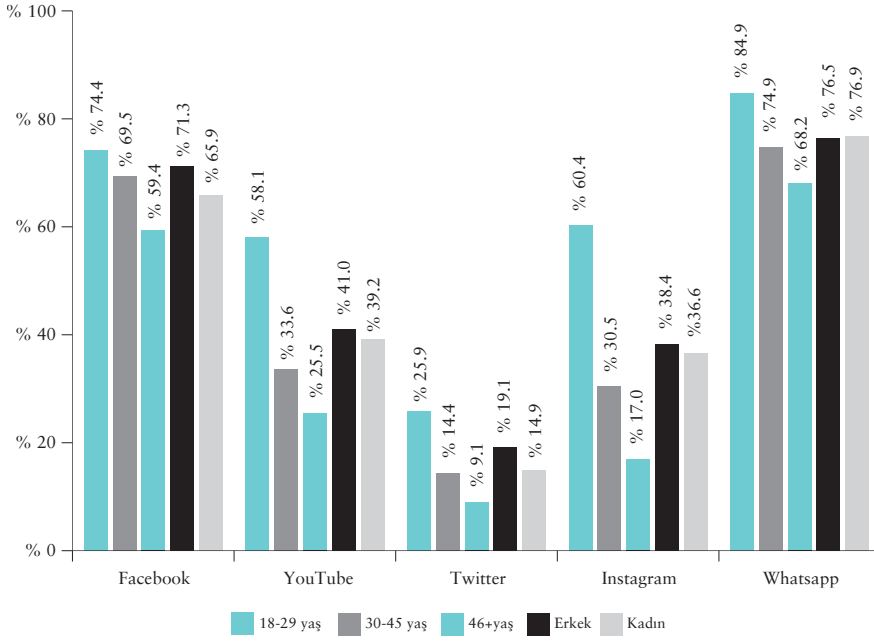
Sosyal Medya ve Kutuplaşma

Facebook, Twitter ve benzeri araçların yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan sosyal medya araçlarının toplumda farklı kesimler arasında iletişimi arttırdığı ve “karşılaşmaları” çoklaştırdığına dair bir sav bulunmaktadır. Ancak kutuplaşma ile ilgili literatürün medya üzerine olan bölümünde ele aldığımız üzere zaman içerisinde bu araçların farklı gruplar arasında iletişimi kolaylaştırmak yerine bireylerin kendilerine benzer insanlarla bir araya geldiği (homofili), kendi düşüncelerine benzer düşüncelere maruz kaldığı (Filtre Baloncuğu) ve kendi düşüncesinin yankılarını duyduğu (Yankı Odaları) bir ortama dönüştüğüne dair kuvvetli iddialar da bulunmaktadır. Gerçeklik algısını oluşturma konusunda gittikçe daha önemli bir rol üstlenen sosyal medya araçlarının ne kadar çoğulcu ve çeşitliliğe açık olduğu tartışmalı bir konudur.

Öncelikle belirtmemiz gereken bir konu sosyal medya araçlarının herkes tarafından eşit sıklıkta kullanılmadığıdır (bkz. **Şekil 35**). Bu konuda yaş ve cinsiyete bağlı farklılıklar bulunmaktadır. Sayılan sosyal medya araçları içerisinde en sık kullanılan araç Whatsapp’tır (yüzde 77). Bu aracın kullanımında kadınlar ve erkekler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Ancak yaş ilerledikçe bu aracı kullananların oranı düşmektedir. 18-29 yaş diliminde yüzde 85 olan kullanım oranı, en üst yaş dilimi olan 46 yaş üstünde yüzde 68’e düşmektedir ki bu oranın da çok yüksek olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

İkinci olarak en yoğun kullanılan sosyal medya aracı Facebook’tur. Facebook kullanımında erkekler lehine 6 puan kadar bir fark bulunurken, yaş etkisi bu mecrada da görülmektedir, gençler yaşlılara kıyasla bu aracı çok daha sık kullanmaktadır.

ŞEKİL 35
Sosyal Medya Araçları Kullanım Sıklığı, Yaş ve Cinsiyet
("Her Gün Kullananların" Oranı)

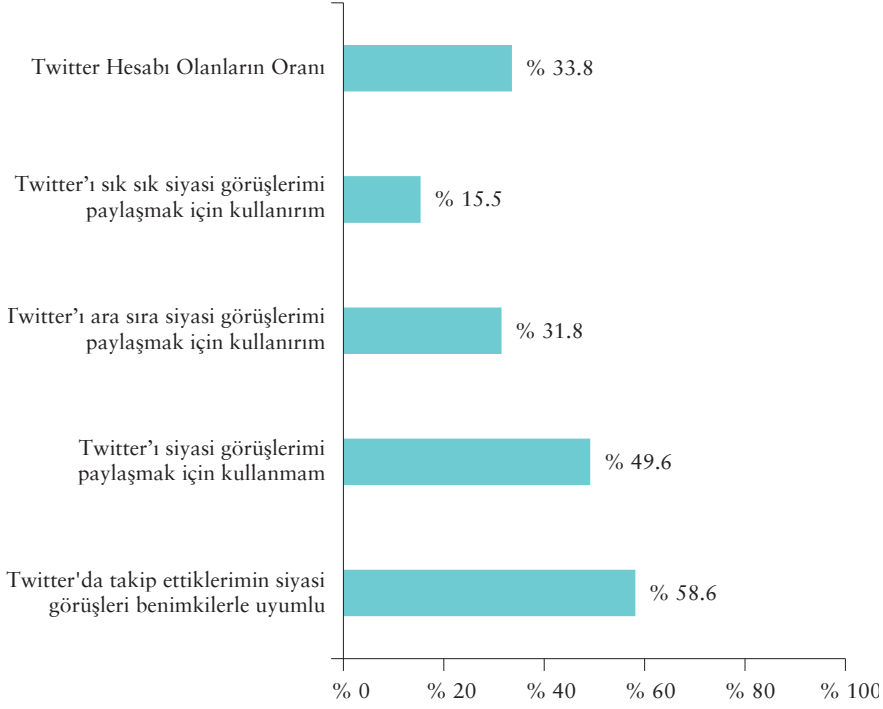
Twitter söz konusu olduğunda erkekler lehine bir fark olsa da, esas farklılık yaş ile gelmektedir, gençler arasında yüzde 26 olan kullanım sıklığı en üst yaş grubunda yüzde 9'a düşmektedir, bu araç gençlere özgü bir araç olarak nitelendirilebilir.

Youtube ve Instagram'da kullanım oranları Twitter'a göre biraz daha yüksektir ve cinsiyet uçurumu da yok gibidir. Öte yanda yaşa bağlı olarak önemli bir değişim görülmektedir, gençlerin bu aracı kullanma oranları yaşlılara kıyasla Youtube'da üç kat, Instagram'da dört kat fazladır.

Sosyal medya araçlarını kullananların profillerindeki bu farklılıklar, siyasal kutuplaşmanın sosyal medyaya yansımaları da etkilemektedir.

Elimizdeki verilere göre görüştüğümüz kişilerin yüzde 34'ünün kendisine ait bir Twitter hesabı bulunmaktadır (bkz. Şekil 36). Bu kişilere Twitter'da siyasi görüşlerini paylaşıp paylaşmadıklarını sordumuzda yüzde 16'sı bu soruya "sık sık kullanırım" yanıtı vermiştir. Ara sıra kullananların oranı yüzde 32'yken, yaklaşık yüzde 50'si Twitter'da siyasi görüşlerini pay-

ŞEKİL 36
Twitter’ın Siyasal Amaçlarla Kullanımı

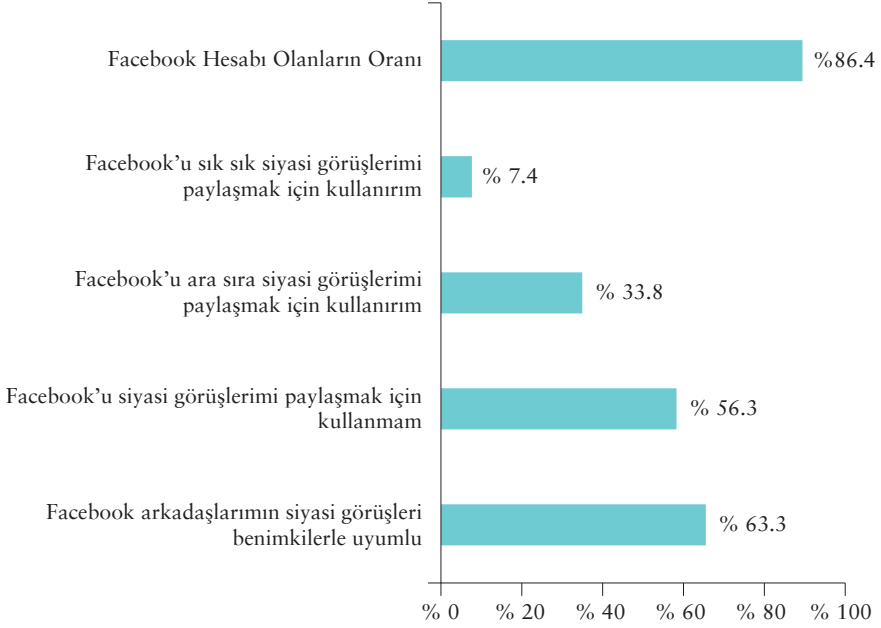

laşmamaktadır. Bu açıdan Twitter’ın siyasi görüş ifadesi için pek de cazip bir araç olmadığını söyleyebiliriz. Twitter hesabı sahibi olanların yüzde 59’u bu mecrada takip ettikleri insanların siyasi görüşlerinin kendi siyasi görüşleriyle uyumlu olduğunu belirtmiştir.

Görüştüğümüz kişilerin yüzde 86’sı kendilerine ait bir Facebook hesabı olduğunu belirtmiştir (bkz. Şekil 37). Bu açıdan Facebook’un yaygın bir sosyal medya aracı olduğu açıktır. Buna karşılık Facebook’u siyasi görüşlerini paylaşmak için sık sık kullananların oranı yüzde 7, ara sıra kullananların oranıysa yüzde 34’dür. Yüzde 56’lık bir kesim, yani kullananların yarısından fazlası bu mecrada siyasi görüşlerini paylaşmamaktadır.

Gerek Twitter, gerekse de Facebook’ta siyasi görüşlerin paylaşılmasının bu derece ender olması, bu araçların farklılıklarla karşılaşmaya ve tartışmaları çeşitlendirmeye ne kadar yaradığını tartışılır hale getirmektedir.

ŞEKİL 37
Facebook'un Siyasal Amaçlarla Kullanımı

SIYASAL KÜLTÜRDE KUTUPLAŞMANIN YANSIMASI

Siyasal kültürde kutuplaşmanın etkilerini ele almaya çalışacağımız bu bölümde sırasıyla siyasal katılım; siyasal kurumlar ve liderlere dair algı; siyasal hafıza ve siyasal kaygılar yer almaktadır. Giriş bölümünde ve Türkiye'ye dair kutuplaşma yazınına ele aldığımız literatür değerlendirmesinde de dillendirdiğimiz üzere kutuplaşma siyasal kültürün aslında temel bir özelliği ya da tarifi olarak da kavramsallaştırılabilir. Burada siyasal kültür kavramını daha dar anlamı ile özellikle siyasal sistem ve süreçlere dair algılar açısından kullandık.

Siyasal Katılım

Siyasal kültürün önemli göstergelerinden biri vatandaşların siyasete katılımıdır. Bu siyasete katılım basitçe bir seçimde oy kullanmak olduğu gibi, bir partinin mitinglerine katılmak, bir partiye üye olmak ya da bir partinin seçim kampanyasında görev almak gibi etkinlikler olabilir. Bu tür etkinliklere “ge-

leneksel siyasal katılım” adı verilmektedir, bu katılım biçiminin elitler tarafından yönlendirildiği de ifade edilmiştir. Bu tür siyasal katılım, demokrasi- nin en basit tanımında “olmazsa olmaz” olarak nitelendirilir.

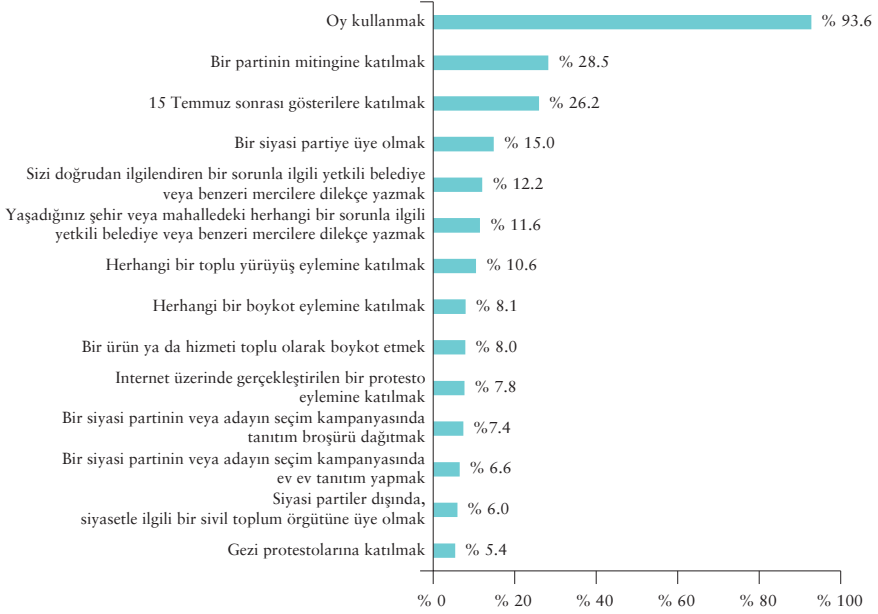
Ancak 1970’lerle beraber Batı demokrasilerinde geleneksel siyasal katılım önemini yitirmiştir. Vatandaşların seçime katılım oranları düşmüş, siyasal partilere üyelik ya da siyasal parti kampanyalarında görev yapmak az rastlanan bir eylem haline gelmiştir. Bildiğimiz anlamdaki katılım düşerken, öte yandan boykotlar, protesto eylemleri, grevler ve benzeri etkinlikler artmıştır. Özellikle kentli ve eğitilmiş gençlerin katıldığı bu tür eylemlere “geleneksel olmayan” ya da “elitlere meydan okuyan” siyasal katılım adı verilmiştir. Bu tür siyasal katılım, alternatifinin aksine çaba gerektirmektedir ve bireye daha fazla özgürlük alanı yaratmaktadır. Daha sonraları İnternetin yaygınlaşmasıyla İnternet üzerinden yürütülen eylemlerin sayısı da artmıştır. Bazı yazarları gerçek anlamda bir siyasal katılım olmadığı sonucuna iten bu tür eylemler de yeni bir tür eylemcilik olarak literatürde yerini almıştır (Erdoğan ve Uyan Semerci, 2017). Ülkemizde siyasal katılımın hem geleneksel hem geleneksel olmayan biçimlerinin pek yaygın görülmediği bilinmektedir, bunun da çok sayıda kurumsal ve davranışsal sebebi bulunmaktadır. Araştırma çalışmamız da bu bulguları doğrulamaktadır.

Şekil 38’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların yüzde 94’ü bir seçimde oy kullanmıştır. 2014 yılından bu yana sürekli bir seçim ortamında bulunduğumuzdan bu şaşırtıcı değildir. Keza, mitinglere katılım oranının yüzde 30’a yaklaşması, neredeyse vatandaşların üçte birinin bir partinin mitingine katılmış olması da son dönemdeki siyasal hareketliliğin sonucu olarak nitelendirilebilir. Bununla beraber geleneksel siyasal katılımın diğer biçimlerine katılımın yüksek olmadığını görüyoruz. Siyasi parti üyeliğine sahip olanların oranı yüzde 15 ve bir siyasi partinin/adayın seçim kampanyasında çalışanların oranı yüzde 7’dir. Bu geleneksel siyasal katılımın düşük olduğunun iyi bir göstergesidir.

Geleneksel olmayan siyasal katılım söz konusu olduğunda da çok farklı bir resimle karşılaşmıyoruz. Toplu yürüyüş eylemine katılanların oranı yüzde 11, boykot eylemine katılanların oranı yüzde 8, bir ürün ya da hizmeti toplu olarak boykot etmiş olanların oranı da yüzde 8’dir. İnternet üzerinden gerçekleştirilen bir eyleme katılanların oranı da yüzde 8 civarındadır. Dolayısıyla siyasal katılımın geleneksel olmayan boyutunda da çok düşük bir katılım gösterildiğini söyleyebiliriz.

Siyasal katılım listemize aldığımız iki eylem kutuplaşma tartışmamız

ŞEKİL 38
Siyasal Katılım (“Yaptım” Yanıtlarının Oranı)

açısından anlamlıdır. Bunlardan birincisi Türkiye’de siyasal katılım tartışmaları açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuş olan Gezi Protestolarıdır. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 5’i bu eyleme katıldıklarını söylemişlerdir.

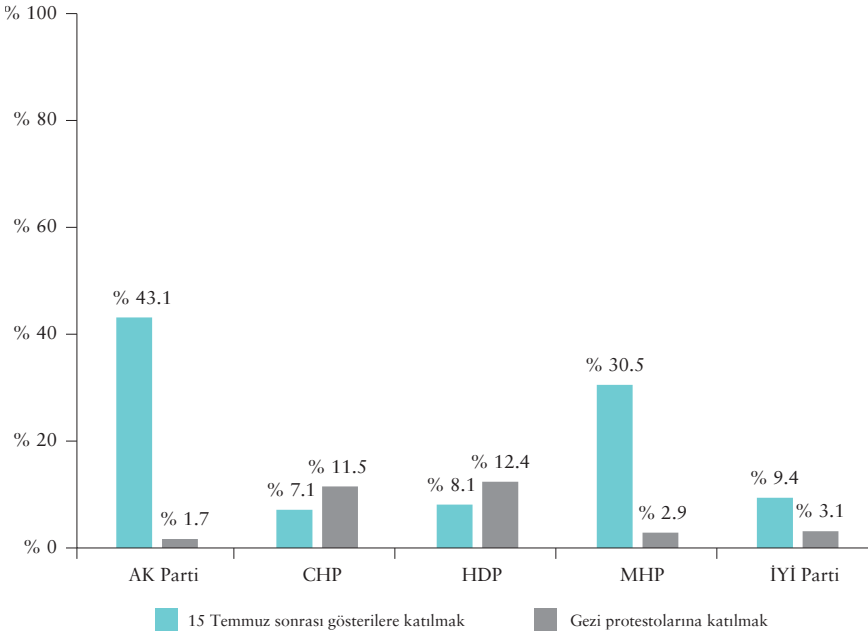
İkinci siyasal eylemse, çok daha yakın bir geçmişte gerçekleşmiş olan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası gösterilerdir – Demokrasi Nöbetleri buna dâhildir. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 26’sı, başka bir deyişle parti taraftarlarının dörtte biri bu eylemlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu noktada hangi eylem olduğunu sormadığımızı, herhangi bir eylemin bu kapsama gireceğini hatırlatmamız gerekir. Dörtte birlik bu oran, en azından beyan düzeyinde 15 Temmuz sonrası gösterilerin Türkiye’deki en yaygın katılımlı eylemler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oranla nokta tahmini yapacak olursak, yaklaşık 12-13 milyon kişinin bu eylemlere katıldığını söylememiz mümkündür. İlk bakışta çok yüksek gelse de, eylemlerin bir aydan fazla sürdüğü ve geniş bir kapsamda gerçekleştirildiği hatırlanırsa, yanlış olduğunu düşünmek için sebep bulunmamaktadır.

Saydığımız bu iki tarihsel eylemin de –Gezi Protestolarına ve 15 Temmuz sonrası gösterilere katılımın da– herkesi kapsayıcı olduğunu söyleyemeyiz. Siyasal katılım biçimleri açısından değerlendirdiğimizde hemen her parti taraftarlarının benzer bir katılım düzeyi gösterdiklerini gördük. Hemen her katılım biçiminde partilerin sıralaması farklı olmak üzere en fazla 7 puanlık farklar olduğunu gördük. Oysa söz konusu 15 Temmuz sonrası eylemler ve Gezi Protestoları olduğunda durum değişmektedir.

Şekil 39’da yer alan grafik, parti tabanlarının bu iki önemli eyleme katılımı arasındaki farklılığı göstermektedir. Daha eski tarihli olandan başlayacak olursak Gezi Protestolarına katıldığını söyleyenlerin oranı genel olarak yüzde 5 civarındayken, HDP ve CHP seçmenlerinde bu oran yüzde 12’ye yükselmektedir. AK Parti, MHP ve İYİ Parti taraftarları arasında bu eylemlere katılan çok düşük bir orandır.

15 Temmuz sonrası gösterilerine katılımdaysa tam tersi bir durum söz konusudur. Genel kitlede yüzde 26 olan bu oran AK Parti taraftarları arasın-

ŞEKİL 39
15 Temmuz Sonrası Eylemlere ve Gezi Protestolarına Katılım ve Parti Taraftarlığı
("Yaptım" Yanıtlarının Oranı)

da yüzde 43, MHP taraftarları arasında yüzde 31'dir. Buna karşılık CHP, HDP ve İYİ Parti tabanları arasından bu eylemlere katılanların oranı yüzde 10'un altında kalmıştır. Bu iki eylem, toplumdaki iki siyasal kutbun varlığını neredeyse doğrudan göstermektedir.

Bahsettiğimiz bu iki siyasal eyleme katılımın belirleyicilerini karşılaştırmamız durumu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. **Tablo 9**, her iki eyleme katılıp katılmamanın bağımlı değişken olduğu lojistik regresyon analizlerinin sonuçlarını göstermektedir. Katsayılar, diğer değişkenler sabitken, bağımsız değişkenin o eyleme katılma olasılığını ne kadar arttırıp azalttığını göstermektedir.

15 Temmuz sonrası gösterilere katılmanın bağımlı değişken olarak alındığı birinci modele baktığımızda kadınların ve 46 yaş üzerindekiilerin bu eylemlere daha az katıldıklarını görmekteyiz. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, bir kadının bu eylemlere katılma olasılığı, bir erkeğin katılma olasılığının yüzde 54'üdür ($\exp(b)=0.54$). Keza en büyük yaş kategorisindeki bir bireyin katılma olasılığı da, en genç kategorideki bireyin katılma olasılığının yüzde 65'idir ($\exp(b)=0.65$).

Bu şekilde bakacak olursak, milliyetçilik skorundaki bir puanlık artışın 15 Temmuz sonrası eylemlere katılma olasılığını yüzde 14 arttırdığını görmekteyiz ($\exp(b)=1.14$). Bunun haricinde etkili olan herhangi bir siyasal değişken bulunmamaktadır.

Öte yandan siyasal parti tabanları arasında çok önemli farklar vardır. CHP'liler ($\exp(b)=0.41$), HDP'liler ($\exp(b)=0.35$), MHP'liler ($\exp(b)=0.42$) ve İYİ Partililer ($\exp(b)=0.19$) 15 Temmuz sonrası yapılan gösterilere AK Partililere kıyasla çok daha düşük oranda katılmışlardır. Bu açıdan bu gösterilerin AK Parti tabanına has olduğunu söyleyebiliriz.

Kimliklere baktığımızda Dindar-Muhafazakâr kimliğindeki 1 puanlık artışın, katılma olasılığını yüzde 81 arttırdığını ($\exp(b)=1.81$) da görmekteyiz. Grup üstünlüğü hissindeki artışın da yüzde 41'lik dönüşü olmaktadır ($\exp(b)=1.41$). Buna ek olarak duygusal kutuplaşmanın da bu eylemlere katılma üzerinde yüzde 48'lik bir pozitif etkisi bulunmaktadır ($\exp(b)=1.48$).

Gezi Protestolarına katılanlara baktığımızda –katılan sayısı az olduğundan katsayıların çoğu anlamlı değildir– bu eylemlere mülkiyet skoru daha yüksek olanların daha fazla katılmış olduğunu söyleyebiliriz ($\exp(b)=1.19$). Öte yandan milliyetçilik ve sağcılık skorları arttıkça, katılma eğilimi de azalmaktadır (sırasıyla $\exp(b)=0.84$ ve $\exp(b)=0.71$). Modern-Laik ekseninde bir

TABLO 9
15 Temmuz Sonrası Gösterilere ve Gezi Protestolarına Katılımın Belirleyicileri
(Lojistik Regresyon Analizi Çıktıları)

	(1) 15 Temmuz sonrası gösterilere katılmak	(2) Gezi protestolarına katılmak
Cinsiyet=Erkek	1 (.)	1 (.)
Cinsiyet=Kadın	0.542*** (-3.87)	1.147 (0.47)
18-29	1 (.)	1 (.)
30-45	0.771 (-1.44)	0.759 (-0.73)
46+	0.659* (-2.01)	0.927 (-0.20)
Eğitim derecesi	0.970 (-0.43)	1.195 (1.51)
Mülkiyet	0.999 (-0.03)	1.188* (2.46)
Yerleşim=Kent	1 (.)	1 (.)
Yerleşim=Kır	0.864 (-0.61)	0.752 (-0.47)
Milliyetçilik	1.140*** (3.40)	0.835*** (-3.71)
Sol-Sağ	1.025 (0.59)	0.705*** (-4.51)
Dindarlık	1.039 (0.80)	1.089 (1.08)
Ortaklık hissi	1.032 (0.59)	1.001 (0.01)
Parti=AK Parti	1 (.)	1 (.)
Parti=CHP	0.413* (-2.40)	0.362 (-1.83)
Parti=HDP	0.359** (-2.78)	1.499 (0.64)
Parti=MHP	0.426*** (-3.62)	1.365 (0.46)
Parti=İYİ Parti	0.186*** (-4.40)	0.390 (-0.95)
Modern Laik	0.655*** (-3.38)	2.229*** (4.04)
Dindar-Muhafazakâr	1.815*** (5.25)	0.666 (-1.83)
Kürt-Azınlık	0.843 (-1.88)	1.029 (0.15)
Duygusal kutuplaşma	1.480* (2.30)	1.588 (1.30)
Grup dışlanması	1.017 (0.27)	1.089 (1.22)
Grup üstünlüğü	1.413*** (3.85)	1.314 (1.49)
Kimliğin gücü	0.954 (-0.89)	0.933 (-0.87)
N	1461	1461
Nagelkerke R-Kare	0.23	0.37

Exp(b) katsayıları; t istatistikleri parantez içinde verilmiştir, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

puanlık artış, katılma eğilimini iki katından fazlaya çıkarmaktadır ($\exp(b)=2.23$). Diğer değişkenlerin etkisi görülmemektedir.

Bu iki eyleme katılımın belirleyicilerine baktığımızda kimlikler üzerinden bir ayrışma olduğunu görüyoruz. 15 Temmuz Dindar-Muhafazakâr, Gezi Protestoları Modern-Laik kimliklerinin alanı olarak görülmektedir. Öte yandan partizan kutuplaşmanın etkisinin 15 Temmuz sonrası gösterilerde daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun başka bir göstergesi de duygusal kutuplaşmanın 15 Temmuz’a katılma olasılığını neredeyse yüzde 50 arttırmasıdır.

Odak gruplarda da 15 Temmuz’un önemi AK Parti taraftarlarınca oldukça vurgulanmıştır:

“Öyleydi yani ben o gece olanları saat saat size anlatabilirim. F16 kafamın üstünde sonik patlama yapıyor, sonik patlama motorun bir anda hızlanarak yaptığı sestir. Bina sallanıyordu, camlar sallanıyordu. Yani orada kalıp dik durması, dik durdu o ayrı bir şey de, insanlar diyor ki bu insan benim halimden anlıyor, beni düşünüyor. Benim için şimdi elinde olsa yapabileceği her şeyi yapar. Ve Türkiye’nin bağımsızlığa kavuştuğu tarih darbe zamanıdır.” (AK Parti ODAK)

CHP ve HDP taraftarlarınca ise 15 Temmuz’la ilgili görüşler daha ziyade eleştirel, gerçekliğine dair sorular içerir şekilde öne çıkmıştır:

“Bana göre bu 15 Temmuz olayı kesinlikle bir kurguydu.” (HDP ODAK)

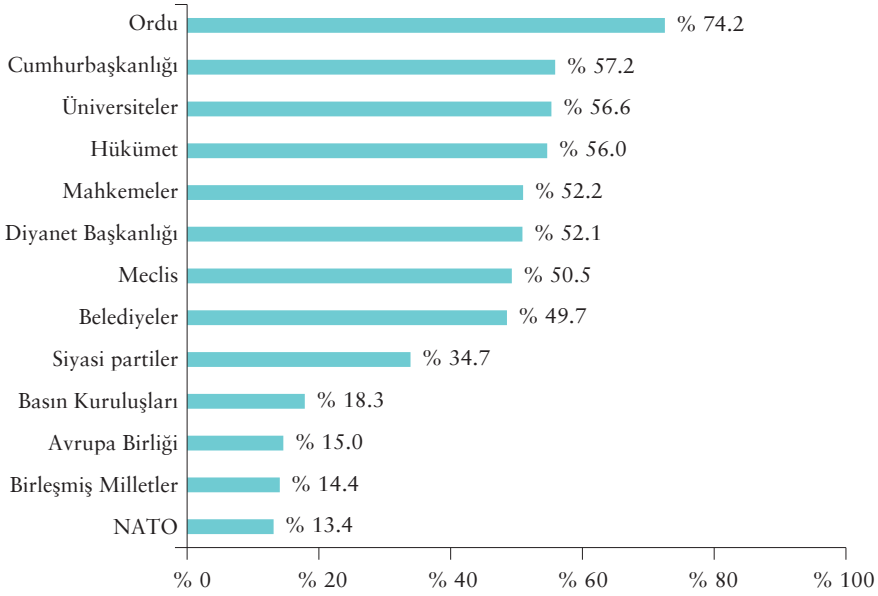
“Ben bazen şey diyorum. 15 Temmuz tamam belki haklıdır, ama ben kendileri çaldılar, kendileri oynadılar diyorum. Çünkü darbe böyle olmaz.” (HDP ODAK)

Siyasal Kurumlar ve Liderler Algısı

Siyasal kültürün bir başka boyutu da siyasal kurumlara olan güvendir. Siyasal kültürün geleneksel tanımı vatandaşların demokratik kurumlara güvendiği bir siyasal kültürün gelişmiş bir siyasal kültür olduğu yönündedir. Tıpkı siyasal katılım gibi, siyasal kurumlara güven de ileri bir demokrasinin göstergelerinden kabul edilmektedir.

Yine siyasal katılım gibi zaman içerisinde Batı demokrasilerinde siyasal kurumlara güven azalmış, bu da temsili demokrasinin krizi olarak yorumlanmıştır. Günümüzde Batı demokrasilerinde yükselmekte olan popülist hareketlerin ortak özelliklerinden biri de temsili demokrasinin kurumlarına olan güvensizliktir.

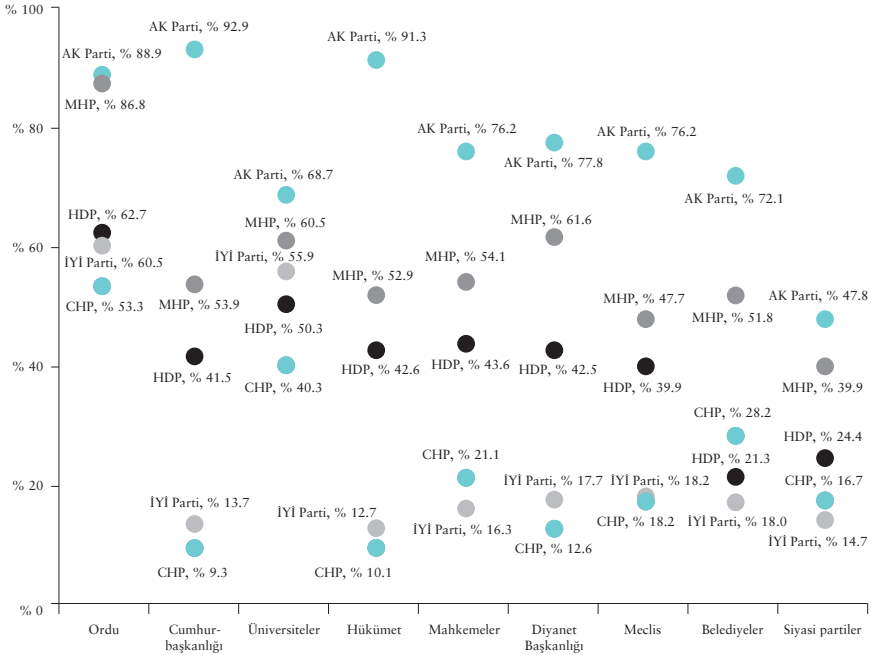
ŞEKİL 40
Kurumlara Güven
("Kesinlikle Güveniyorum" + "Güveniyorum" Yanıtlarının Oranı)

Araştırma çalışmasında bir dizi kurum sayılmış ve görüşülen kişilerin bu kurumlara ne derece güvendiği sorulmuştur. Yukarıdaki Şekil 40'ta da görüldüğü üzere Ordu yüzde 74'lük bir oranla en fazla güvenilen kurumdur. Cumhurbaşkanlığı (yüzde 57), Üniversiteler (yüzde 57) ve Hükümet (yüzde 56) benzer oranlarda güvenilen kurumlardır. Mahkemelere ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na güvenenlerin oranı yüzde 52, Meclis'e güvenenlerin oranı yüzde 51 ve Belediyelere güvenenlerin oranıysa yüzde 50'dir. Siyasi Partiler (yüzde 35) ve Basın Kuruluşları (yüzde 18) en az güvenilen kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 41'de yer alan grafik siyasal kurumlara güven konusunda parti tabanları arasındaki farklılığı göstermektedir. Bütün kurumlarda partiler arasında bir farklılaşma bulunmaktadır ve AK Parti taraftarları bütün kurumlara en fazla güvenen parti tabanı olarak öne çıkmaktadır. Bu parti taraftarları arasında "Ordu"ya güvenenlerin oranı yüzde 89, "Cumhurbaşkanı"na güvenenlerin oranı yüzde 93 ve "Hükümet"e güvenenlerin oranıysa yüzde 91'dir. Diğer kurumlara güven düzeyi de yüzde 70'lerin altına düşmemektedir. MHP

ŞEKİL 41
Kurumlara Güven ve Siyasi Parti Taraftarları
("Kesinlikle Güveniyorum"+ "Güveniyorum" Yanıtlarının Oranı)

tabanı da siyasal kurumlara görece yüksek bir güven düzeyine sahiptir: Ordu yüzde 87; Cumhurbaşkanlığı yüzde 53 ve Hükümet yüzde 51.

Buna karşılık CHP tabanının Ordu haricinde siyasal kurumlara güvenmediği görülmektedir. Bu parti taraftarları arasında "Cumhurbaşkanı"na güven düzeyi yüzde 9, "Hükümet"e güven düzeyi yüzde 10'dur. İYİ Parti taraftarları da benzeri bir profil sergilemektedir.

Bireylerin siyasi parti tercihlerinin siyasal kurumlara güvenlerini bu derece belirlemesi, siyasal kültürün ne derece kutuplaşmış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Herkes tarafından benimsenmesi gereken siyasal kurumlar seçmenin kayda değer bir kitlesi tarafından "başkasının kurumları" olarak görülmektedir.

Bu durumu gösterebilmek amacıyla bir dizi çok değişkenli analiz yapılmıştır. Öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı ve Basın dışarıda bırakılarak bir faktör analizi yapılmış ve iki faktör elde edilmiştir. Toplam varyansın yüzde

42'sini açıklayan birinci faktör, ulusal kurumlara güven ile ilişkilidir. İkinci faktör, toplam varyansın yüzde 24'ünü açıklamaktadır ve uluslararası kurumlara güven düzeyini göstermektedir.

Tablo 10, hem ulusal hem de uluslararası kurumlara güvenin belirleyicilerini göstermektedir. Ulusal kurumlara güven söz konusu olduğunda sadece kırsal kesimde yaşayanların biraz daha fazla güvendiklerini ($\beta=0.04$) görmekteyiz, diğer demografik ve sosyoekonomik değişkenlerin ulusal kurumlara güven üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Benzer şekilde, bireylerin siyasal görüşlerinin de –milliyetçilik, dindarlık ya da sağ ideoloji– ulusal kurumlara güven derecesini etkilemediği ortaya çıkmıştır. Ancak parti tabanları arasında farklar kayda değer büyüklüktedir. CHP'liler ($\beta=-0.36$), HDP'liler ($\beta=-0.26$), MHP'liler ($\beta=-0.17$) ve İYİ Partililer ($\beta=-0.23$), AK Partilere kıyasla ulusal kurumlara daha az güvenmektedirler.

Kimlik boyutlarına geldiğimizde Modern-Laik kimlik boyutunda daha yüksek skora sahip olanlar, ulusal kurumlara daha az güvenmektedirler ($\beta=-0.29$). Grup aidiyetinin istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi yokken, grup dışlanması arttıkça ($\beta=-0.11$) ulusal kurumlara güven azalmakta ve grup üstünlüğü algısı arttıkça da ($\beta=0.10$) ulusal kurumlara güven artmaktadır. Bu rakamlar bize ulusal kurumlara güvenin neredeyse tamamen siyasal kutuplaşmanın etkisi altında olduğunu göstermektedir.

Uluslararası kurumlara geldiğimizde farklı bir resim söz konusudur. Kadınlar ve gençler görece bu kurumlara daha fazla güvenmektedirler. Kırsal kesimde yaşayanların da daha fazla güvendiklerini görmekteyiz. Tıpkı ulusal kurumlara güvende olduğu gibi siyasal görüşlerin istatistiksel anlamlılık taşıyan bir etkisi yokken, CHP'lilerin ($\beta=-0.11$) ve İYİ Partililerin ($\beta=-0.09$) diğer partilere göre bu kurumlara daha az güvendiği görülmektedir.

Bu kurumlara güvende kimliklerin de önemli bir etkisi olduğunu görmekteyiz. Modern-Laik kimliğine sahip olanlar daha fazla ($\beta=0.14$) ancak Dindar-Muhafazakâr ($\beta=-0.15$) olanlar daha az uluslararası kurumlara güvenmektedir. Grup dışlanması algısı ve grup üstünlüğü algısı arttıkça bu kurumlara güven de artmaktadır (sırasıyla $\beta=0.08$ ve $\beta=0.14$). Bunlara ek olarak duygusal kutuplaşma ($\beta=-0.15$) ve sahip olunan kimliğin gücü ($\beta=-0.10$) de uluslararası kurumlara güveni azaltan unsurlardır.

Araştırma çalışması çerçevesinde katılımcılara önde gelen siyasal liderleri ne kadar beğendiklerini sorduk ve 0 ile 10 arasında değişen bir ölçekte yanıt vermelerini istedik. **Şekil 42**'de görüldüğü üzere Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan en yüksek ortalamaya sahip siyasal liderdir, ortalama beğ-

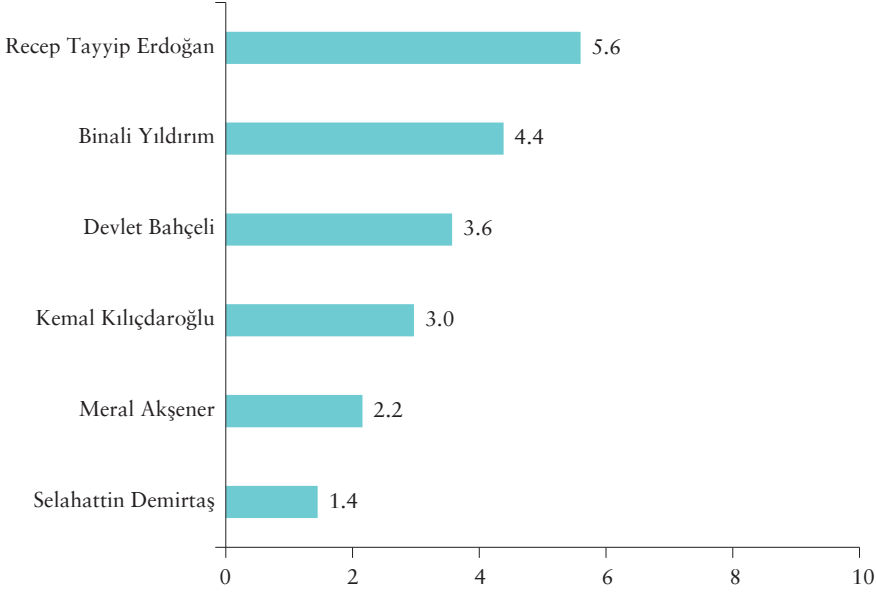
TABLO 10
Kurumlara Güvenin Belirleyicileri
(Doğrusal Regresyon Analizi Çıktıları)

	(1) Ulusal kurumlar güven	(2) Uluslararası kurumlara güven
Cinsiyet=Erkek	0.000 (.)	0.000 (.)
Cinsiyet=Kadın	0.003 (0.12)	0.075* (2.57)
18-29	0.000 (.)	0.000 (.)
30-45	0.008 (0.35)	-0.104** (-3.11)
46+	-0.005 (-0.22)	-0.065 (-1.85)
Eğitim Derecesi	-0.031 (-1.14)	-0.000 (-0.00)
Mülkiyet	0.030 (1.17)	0.010 (0.30)
Yerleşim=Kent	0.000 (.)	0.000 (.)
Yerleşim=Kır	0.044* (2.02)	0.085** (2.72)
Milliyetçilik	0.001 (0.04)	-0.007 (-0.20)
Sol-Sağ	0.070 (1.88)	-0.046 (-1.01)
Dindarlık	0.026 (0.82)	0.038 (0.97)
Ortaklık Hissi	0.016 (0.65)	-0.032 (-0.86)
Parti=AK Parti	0.000 (.)	0.000 (.)
Parti=CHP	-0.359*** (-10.32)	-0.106* (-2.17)
Parti=HDP	-0.263*** (-7.49)	0.003 (0.06)
Parti=MHP	-0.167*** (-7.41)	-0.015 (-0.51)
Parti=İYİ Parti	-0.228*** (-11.84)	-0.089*** (-3.44)
Modern Laik	-0.287*** (-8.72)	0.136** (3.12)
Dindar-Muhafazakâr	0.053 (1.83)	-0.148*** (-4.02)
Kürt-Azınlık	0.027 (1.29)	0.017 (0.48)
Duygusal Kutuplaşma	0.010 (0.46)	-0.146*** (-4.00)
Grup Dışlanması Algısı	-0.105*** (-4.18)	0.080* (2.06)
Grup Üstünlüğü Algısı	0.102*** (3.77)	0.144*** (4.32)
Kimliğin Gücü	0.010 (0.42)	-0.098** (-3.02)
Düz. R-Kare	0.590	0.135
N	1335	1335

Standartlaştırılmış beta katsayıları; t istatistikleri parantez içinde sunulmuştur.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

ŞEKİL 42
Liderlerin Beğenilme Dereceleri
(10 Üzerinden Ortalama)

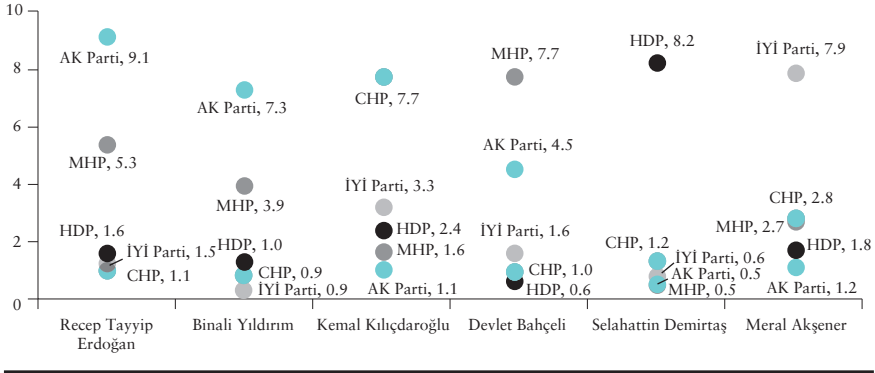

ni derecesi 6’ya yaklaşmaktadır. Binali Yıldırım onu 4.4 ortalamaıyla takip etmektedir. Devlet Bahçeli’nin beğeni skoru 3.6, Kemal Kılıçdaroğlu’nun skoruysa 3’tür. İYİ Parti’nin genel başkanı Meral Akşener 2.2 beğeni ortalamasına sahipken, HDP’nin araştırmanın yapıldığı tarihteki genel başkanı Selahattin Demirtaş’ın beğeni ortalaması 1.4’tür.

Aşağıda Şekil 43’te yer alan grafik, siyasi liderlerin farklı parti taraftarlarının ne kadar beğenildiğini göstermektedir. Kolayca tahmin edileceği üzere her lider kendi parti tabanı tarafından beğenilmektedir. Erdoğan’ın AK Parti seçmenleri arasında ortalama beğeni skoru 9.2, Binali Yıldırım’ın aynı parti tabanındaki ortalaması 7.3’tür. Diğer parti tabanları da kendi liderlerini 7.7 ile 8.2 arasında değişen ortalamalarda beğenmektedir.

Farklı parti tabanlarına bakıldığında Erdoğan ve Yıldırım’ın MHP ve Bahçeli’nin AK Parti tabanında ortalamaya yakın değerlerde beğenildiğini görmekteyiz. Bunların haricinde diğer parti tabanlarının da sempatisini toplayan bir siyasi lider örneğine rastlanmamaktadır.

ŞEKİL 43
Siyasi Liderlerin Beğenilme Dereceleri ve Siyasi Parti Tabanları
(10 Üzerinden Ortalamalar)

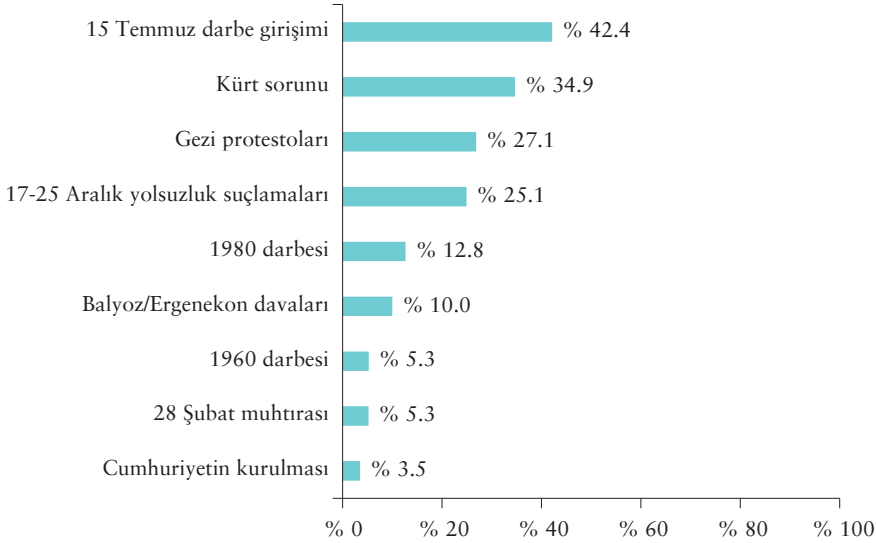
Siyasal Hafıza

Her toplumun hafızasında bugünkü topluma biçim veren bazı kırılmalar bulunur. Bu tarihsel kırılmalar sadece topluma biçim vermekle kalmaz, aynı zamanda siyasal saflaşmanın fay hatlarını da oluşturur. Bazı kırılmalar üzerinde uzlaşma bulunurken, bazıları da sadece belirli bir siyasal hareketin hafızasında yer alır ve o siyasal harekete meşruiyet verir.

Türkiye’de siyasal yaşama biçim veren kırılmaları anlamak amacıyla katılımcılara bir dizi olay sayılmış ve hangi ikisinin en önemli kırılma olduğu sorulmuştur. Şekil 44’teki grafikte gösterildiği gibi, 15 Temmuz Darbe Girişimi katılımcıların yüzde 42’si tarafından en önemli kırılmalar arasında sayılmıştır. İkinci sırada yüzde 35’lik bir kesimin belirttiği Kürt Sorunu gelmektedir. Gezi Protestoları yüzde 27 ve 17-25 Aralık Yolsuzluk Suçlamaları da yüzde 25 oranında belirtilmiştir.

Siyasal kutuplaşmanın ne derece yaygın olduğu, farklı siyasal parti taraftarlarının öne çıkardığı kırılmaların da farklılaşmasından anlaşılmaktadır. Şekil 45’te yer alan Mütakabiliyet Haritası, her parti tabanının kendisine ait bir hafızaya sahip olduğunu göstermektedir. AK Parti taraftarları için en önemli kırılmalar 28 Şubat Muhtırası ve Gezi Protestolarının yanı sıra 15 Temmuz Darbe Girişimi’dir. MHP taraftarları da aynı olayları ön plana çıkarmakla birlikte 15 Temmuz Darbe Girişimi’ne önem vermektedir. 2015 yılındaki araştırmada Kürt Sorunu’na odaklanan parti tabanındaki bu değişim akılda tutulmalıdır.

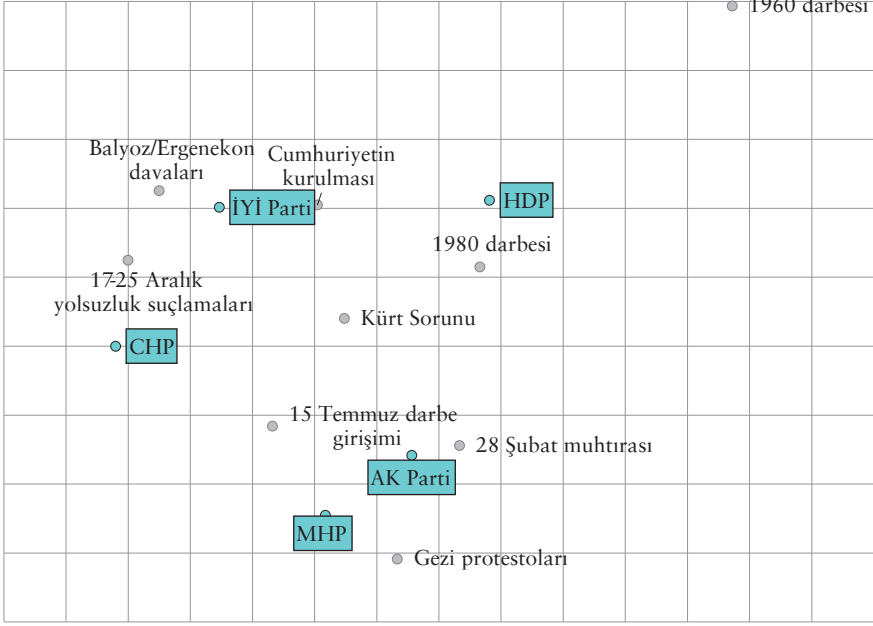
ŞEKİL 44
Türkiye Toplumunda En Fazla Kırılmaya Yol Açan Olaylar
(İki Yanıt, %)

15 Temmuz Darbe Girişimi CHP tabanı için de önem taşıyan bir konudur, ancak bu parti seçmenleri 17-25 Aralık Yolsuzluk Suçlamalarını da önemli bir kırılma noktası olarak görmektedir. İYİ Parti'yi diğer partilerden ayırıştıran unursa Balyoz-Ergenekon Davalarına diğer partilerden ve diğer konulardan biraz daha fazla yer vermesidir. HDP tabanıysa hem 1980 Darbesini hem de Kürt Sorununu biraz daha öne çıkarmaktadır.

Siyasi parti taraftarlarının kendilerine ait tarihçeler etrafında küme-lenmesi, kutuplaşmanın bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir. Ortaklıklar bulunmakla birlikte –Kürt Sorunu ve bir nebze 15 Temmuz Darbe Girişimi– farklılıklar daha fazla göze çarpmaktadır. Tıpkı ülkenin en önemli sorunundaki gibi, hafızalardaki bu ayrışmalar da kutuplaşmanın hem sonucu hem de nedeni sayılabilir. Her siyasal hareket kendisine bir miladi nokta belirleme gereksinimi içindedir, bu miladi noktalar harekete meşruiyet kazandıracaktır. Bu miladi nokta –mağduriyet, travma ve başka isimler de verilebilir– kolektif “biz”in öyküsünde belirleyici bir rol oynamaktadır (Uyan Semerci vd., 2017). Yukarıda görülen durum, hem Türkiye'deki siyasal partilerin miladi noktalarındaki ayrışmayı, hem de sürekli

ŞEKİL 45
Türkiye Toplumunda En Fazla Kırılmaya Yol Açan Olaylar ve Siyasi Parti Taraftarları
(Mütekabiliyet Haritası)

gördüğümüz bir yeniden saflaşmanın kendine özgü doğuş öyküsünü aktarmaktadır.

Siyasal Kaygılar

Araştırma çalışmamız, Türkiye toplumunda gelecekle ilgili kaygılar konusunda da bir kutuplaşma olduğunu göstermiştir. Bazı kaygılar herkes tarafından paylaşılmakta, bazı kaygılarsa sadece belirli bir grup ya da kümenin önceliği olmaktadır.

Bu bağlamda araştırma çalışmamızda bir dizi olasılık sayılmış ve bu olayların her birinin görüşülen kişiyi ne derece kaygılandığı sorulmuştur (bkz. Şekil 46). Görüldüğü üzere terör saldırısıyla karşı karşıya kalmak ya da ekonomik kriz çıkması araştırmaya katılanların yüzde 90'ını kaygılandıran konulardır. Ülkenin yakın komşularıyla savaşa girmesi (yüzde 85), bölünmesi (yüzde 82) ve işsiz kalmak (yüzde 81) yüksek oranda belirtilen diğer kaygılardır.

ŞEKİL 46
Gelecekle İlgili Kaygılar
 (“Çok Kaygılandırıyor” ve “Biraz Kaygılandırıyor” Yanıtlarının Yüzdesi)

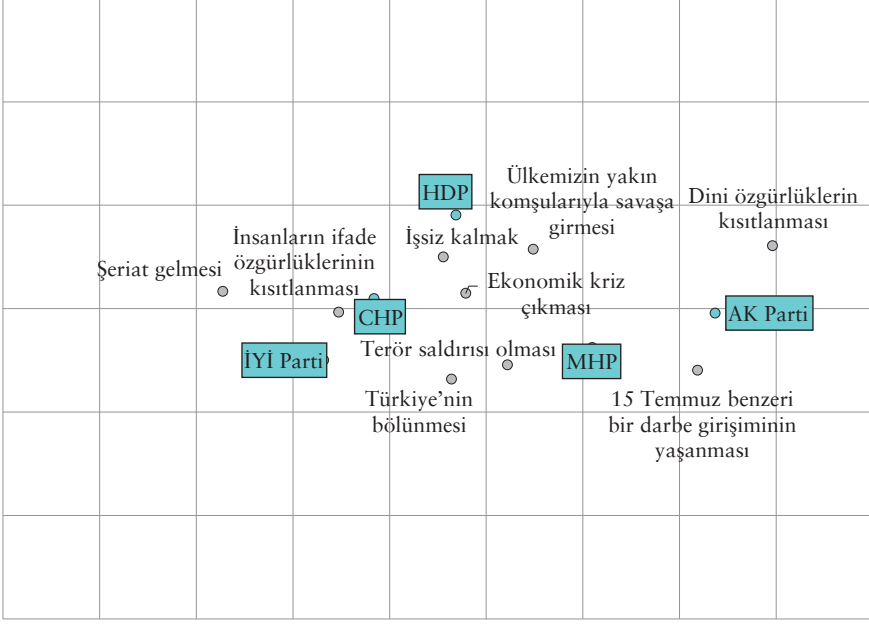

Bununla birlikte ifade özgürlüklerinin kısıtlanması yüzde 75, dini özgürlüklerin kısıtlanması yüzde 62 ve Şariat gelmesi yüzde 60'lık bir kesimi kaygılandırmaktadır. 15 Temmuz benzeri bir darbe girişimi olasılığından kaygılananların oranının da yüzde 72 olduğunu görmekteyiz.

Şekil 47'deki Mütekabiliyet Haritası'nın ortasında yer alan terör saldırısı olması ve ekonomik kriz çıkması sorunları, yukarıda da gördüğümüz üzere toplumun genelinde taşınan bir kaygı olarak görülmektedir. AK Parti taraftarlarının yer aldığı sağ kanatta 15 Temmuz benzeri bir darbe girişiminin yaşanması ve dini özgürlüklerin kısıtlanması yer almaktadır, AK Parti taraftarları bu konuya diğer partilerden ve diğer konulardan daha fazla önem vermektedir. MHP taraftarlarına baktığımızda terör saldırısı olması ve Türkiye'nin bölünmesi konularına biraz daha fazla önem verdiklerini görüyoruz. Bu parti tabanında 15 Temmuz benzeri bir darbe girişiminin yaşanması da önemsenmektedir.

Bununla birlikte CHP taraftarlarının ifade özgürlüğünün kısıtlanması ve Şariat gelmesi konularında diğer parti tabanlarına kıyasla daha fazla kaygılandıklarını görmekteyiz. Bu kaygılar İYİ Parti taraftarlarıncı da paylaşılmaktadır. HDP taraftarlarıysa ülkenin komşularıyla savaşa girmesi ve işsiz kalmak gibi konularda diğer partilere kıyasla daha fazla kaygılanmaktadır.

ŞEKİL 47
Gelecekle İlgili Kaygılar ve Parti Taraftarları
(Mütekabiliyet Haritası)

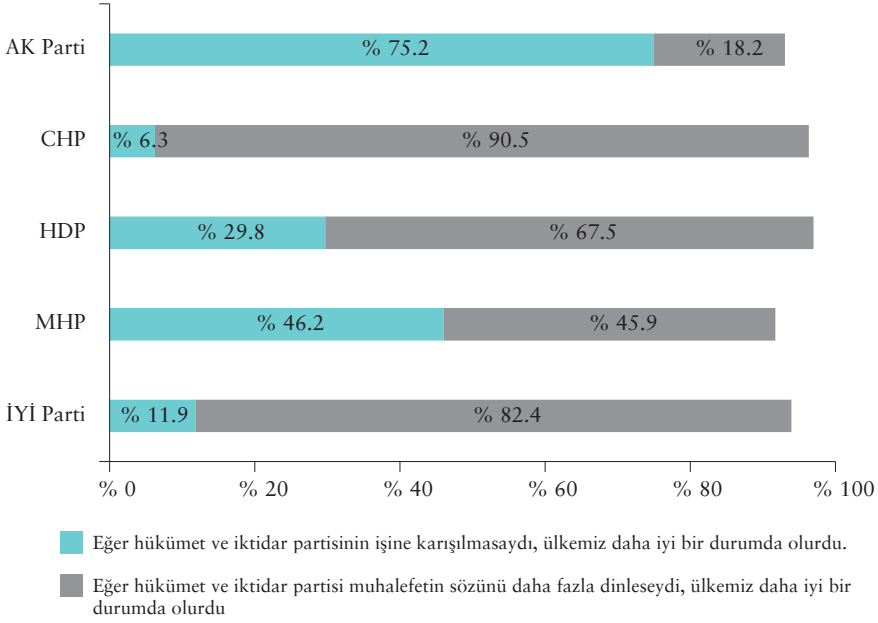
ŞİYASAL GÜNDEM VE ALGILAR

Araştırma çalışmasına katılanlara ülkenin yönetim biçimine dair bir dizi görüş sayılmış ve bu görüşlerin hangisinin onların görüşlerine yakın olduğu sorulmuştur. Sayılan konulardan ilki hükümet ve iktidar partisi ile muhalefet arasındaki ilişkilere dairdir. Şekil 48'deki grafikte de görüldüğü üzere AK Parti taraftarlarının yüzde 75'i hükümet ve iktidar partisinin işine karışılmasına karşıdır ve karışılmasaydı ülkenin durumunun daha iyi olacağını düşünmektedir. Buna karşılık CHP taraftarlarının yüzde 91'i ve İYİ Parti taraftarlarının yüzde 82'si hükümetin ve iktidar partisinin muhalefetin sözünü dinlemesi durumunda ülkenin daha iyi bir yolda olacağı görüşüne katılmaktadır.

Söz konusu hükümet/iktidar partisi ve muhalefet ilişkileri olduğunda MHP taraftarları neredeyse tam ortadan ikiye bölünmüş durumdadır, bu parti tabanında her iki görüşe de katılanlar eşit orandadır.²

2 Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 729.11 df.=8 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer's V=0.47.

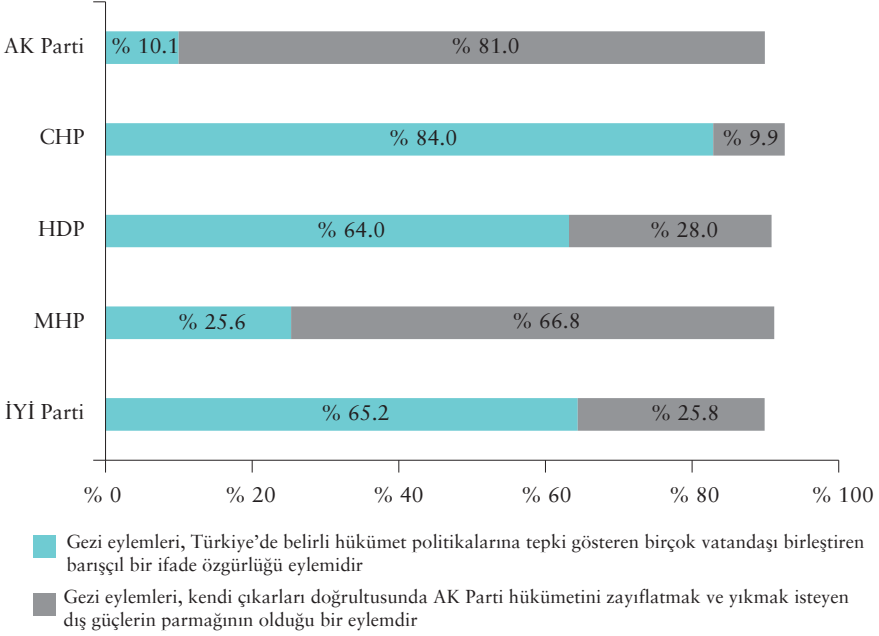
ŞEKİL 48
Ülkenin Yönetim Biçimine Dair Görüşler ve Siyasi Parti Tabanları

Çalışmamızın daha önceki kısımlarında Gezi Protestolarının kamuoyunun dörtte birlik kısmı tarafından bir kırılma noktası olarak görüldüğünü belirtmiştik. Özellikle AK Parti taraftarları bu protestoları 17-25 Aralık suçlamalarıyla beraber ayrılığa yol açan gelişmeler arasında saymaktadır. Şekil 49 bu konuda da parti tabanları arasında önemli bir farklılık olduğunu göstermektedir. AK Parti taraftarlarının yüzde 81’i Gezi Protestolarını “dış güçlerin bir oyunu” olarak görmekteyken, sadece yüzde 10’luk bir kesim bu olayları “vatandaşların barışçıl bir eylemi” olarak tarif etmektedir. Gezi Protestolarında dış güçlerin parmağı olduğunu düşünenlerin oranı MHP’de yüzde 67’ye yükselirken, İYİ Parti ve HDP tabanları arasında yüzde 30’un altındadır. CHP taraftarları bu konuda AK Parti tabanının tam tersi bir algı içerisindedir. Gezi Protestolarının barışçıl gösteriler olduğunu düşünenlerin oranı yüzde 85 iken, sadece yüzde 10’luk bir kesim bu olayların arkasında dış güçlerin olduğuna inanmaktadır.³

3 Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 729.11 df.=8 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer’s V=0.44.

ŞEKİL 49
Gezi Protestolarına Dair Görüşler ve Siyasi Parti Tabanları

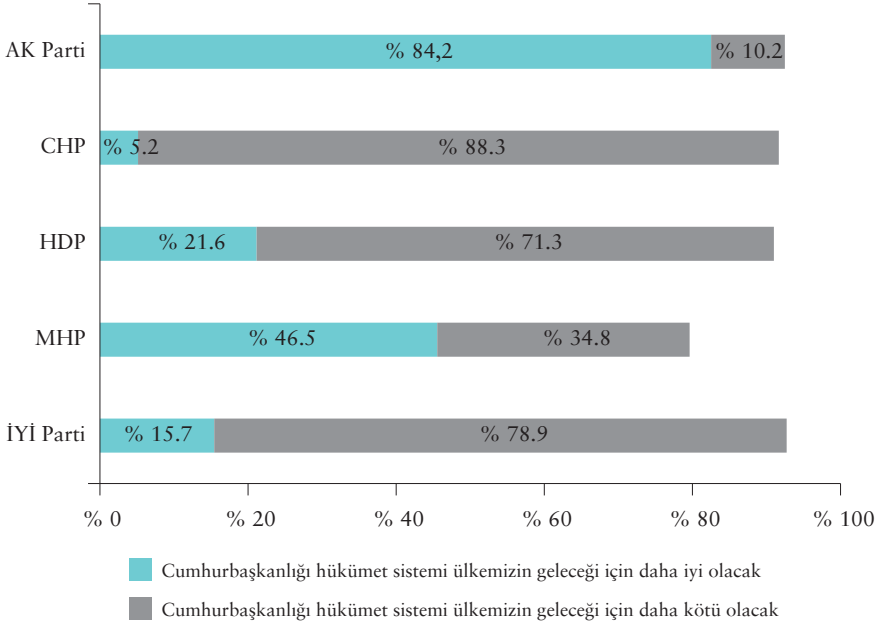

Kamuoyundaki ayrışma, şu anda yürürlüğe girmekte olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi hakkında da görülmektedir (bkz. Şekil 50). AK Parti seçmenlerinin yüzde 84’ü bu hükümet sisteminin Türkiye’nin geleceği için daha iyi olacağı kanısındayken, bu oran CHP seçmenlerinde sadece yüzde 5’tir. Yeni hükümet sisteminin iyi olacağını düşünenlerin oranı MHP’de yüzde 47’ye ulaşmakta, ancak HDP’de ve İYİ Parti’de sırasıyla yüzde 16 ve yüzde 22’ye düşmektedir. 16 Nisan 2017 tarihli referandumdaki ayrışmanın bir yıla yakın bir süre geçmesine rağmen azalmadığı ve kutuplaşmanın devam ettiği görülmektedir.⁴

Nitelikli bir demokrasinin en önemli unsurlarından biri vatandaşların demokrasi ve seçimlerin işlevi konusunda bir uzlaşmaya sahip olmalarıdır. Eğer vatandaşlar demokrasinin “köydeki tek oyun” olduğu kanısına sahip değillerse, o demokrasinin kırılgan olduğu söylenebilir. Şekil 51’deki grafik,

⁴ Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 96.491 df=8 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer’s V=0.47.

ŞEKİL 50
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Hakkındaki Algılar ve Parti Tabanları

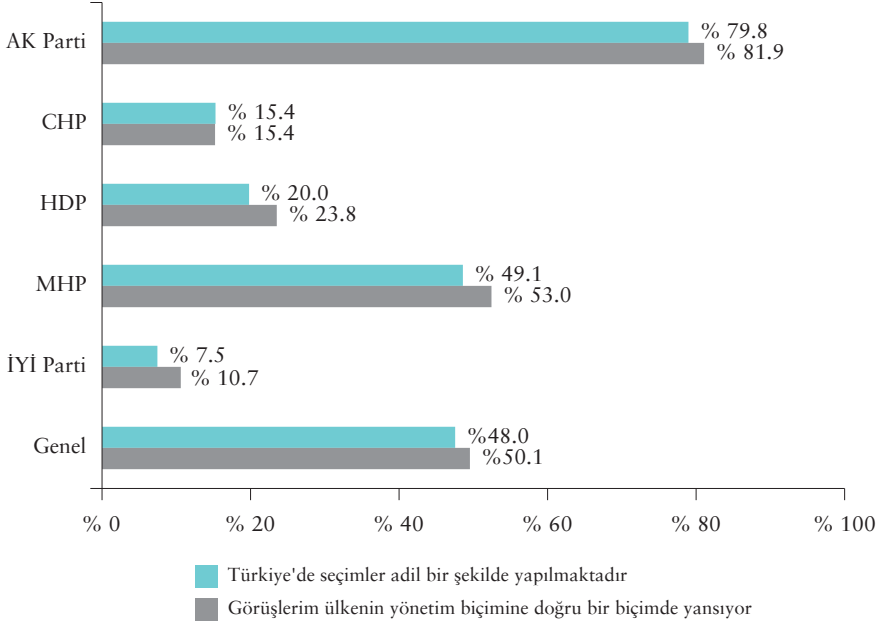
Türkiye’de vatandaşların demokrasinin işleyişi konusundaki kaygılarını göstermektedir.

Görüştüğümüz kişilerin yarısı Türkiye’de seçimlerin adil bir şekilde yapıldığı görüşüne katılırken, bu oran AK Parti taraftarlarında yüzde 80’e ulaşmaktadır. MHP tabanında yüzde 50 olan bu oran, HDP taraftarlarında yüzde 20’ye, CHP’de yüzde 15’e ve İYİ Parti’de yüzde 8’e kadar düşmektedir. Bu konuda parti taraftarları arasında kayda değer bir kutuplaşma olduğunu söyleyebiliriz.⁵

Keza, katılımcılara görüşlerinin ülkenin yönetim biçimine doğru bir şekilde yansıdığı görüşüne katılıp katılmadıkları sorulduğunda benzer bir parti tabanlı uçurum gözlemlenmektedir. Genel kitlede her iki seçmenden biri bu görüşe onay verirken, AK Parti tabanında bu görüşe katılanlar yüzde 80’in üzerindedir. MHP taraftarlarının yüzde 53’ünün de bu görüşte olduğu görülmektedir. Öte yandan CHP taraftarlarının yüzde 15’i, HDP taraftarları-

5 Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 898,22 df.=16 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer’s V=0,35.

ŞEKİL 51
Türkiye’de Seçimlerin Yönetilme Biçimine Dair Algı ve Parti Tabanları
(Katılanların Yüzdesi)

nın yüzde 24’ü ve İYİ Parti taraftarlarının yüzde 11’i kendi görüşlerinin ülke yönetimine yansıdığı kanısındadır. Dolayısıyla muhalefet parti taraftarlarının kendilerinin ülke yönetiminden dışlandığını hissetmesi, ülkede demokrasinin geleceği açısından kaygı vericidir.⁶

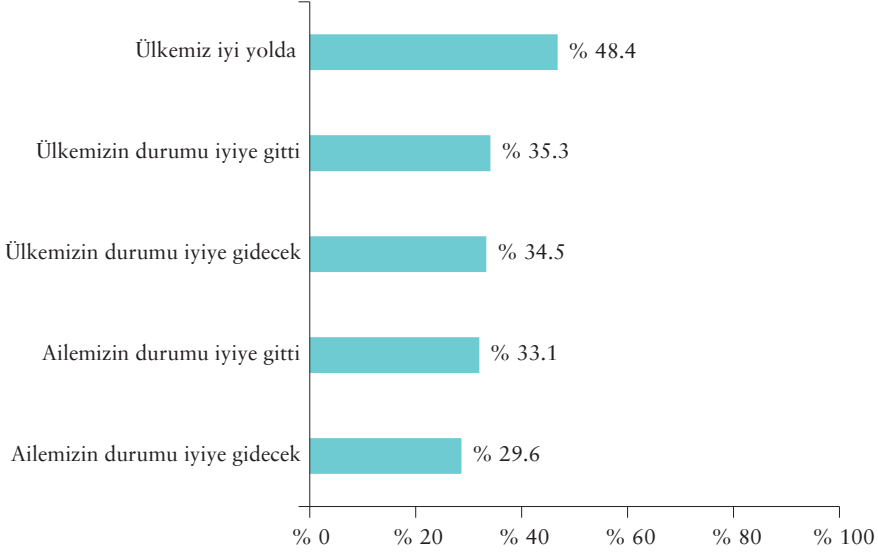
Farklı Gerçeklikler

Toplumda yaşanan kutuplaşmanın en önemli göstergelerinden biri, bireylerin içinde yaşadığımız dünyanın şu andaki hali hakkındaki algıları arasındaki kökten farklılaşmadır. Kutuplaşma, şu andaki durumu değerlendirmemizi bile kendimizi yakın hissettiğimiz partiye göre belirlememize yol açmaktadır. Bu nedenle saha araştırmasının başlangıç kısmında katılımcılara ülkemizin genel gidişatı ve ekonomik durumu hakkında bazı sorular sorduk.

Araştırma çalışmamıza katılanların yüzde 48’i ülkemizin iyi yolda ol-

6 Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 912.29 df=16 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer’s V=0.35.

ŞEKİL 52
Ülkenin ve Ekonominin Gidişatı

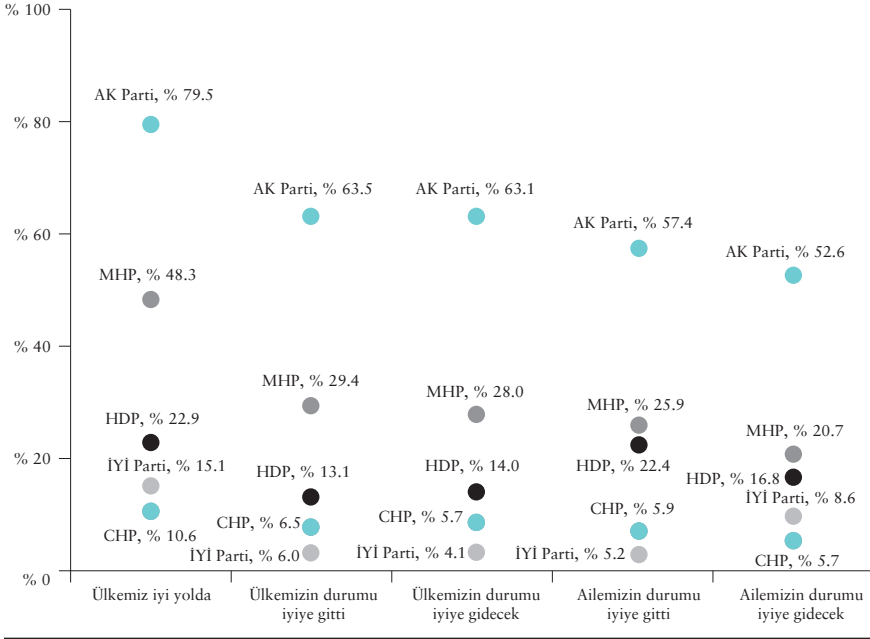
duğunu düşünmektedir (bkz. Şekil 52). Son beş yılda, ülkemizin ekonomik durumunun daha iyiye gittiğini düşünenlerin ve gelecek bir yılda ülkenin durumunun iyiye gideceğini düşünenlerin oranı yüzde 35’tir. Ekonomik oy verme davranışı literatüründe “diğerkam” adı verilen bu değerlendirmeler, bireylerin iktidar partisine oy verme eğilimini belirleyen en önemli faktörler arasında sayılırlar.

Öte yandan, yine bu literatürün “benmerkezci” adı verdiği hane halkı geliri bazındaki değerlendirmelere baktığımızda, yüzde 33’lük bir kesimin ailesinin ekonomik durumunun son beş yılda iyiye gittiğini söylediğini görmekteyiz. Önümüzdeki bir yılda ailesinin ekonomik durumunun iyiye gideceğini söyleyenlerin oranıysa yüzde 30’dur. Özetle ekonomik konuların değerlendirilmesinde toplumun üçte birlik kesiminin iyimser bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 53’te yer alan grafik, farklı siyasal parti taraftarlarının ülkenin ve ekonominin gidişatı hakkındaki algılarını göstermektedir. Görüldüğü üzere parti tabanları arasında kayda değer bir farklılık bulunmaktadır.

Kendisini AK Parti’ye yakın hissedenlerin yüzde 80’i ülkenin iyi bir yolda olduğunu düşünürken, bu oran MHP taraftarları arasında yüzde 48

ŞEKİL 53
Parti Taraftarları ve Ülkenin ve Ekonominin Gidişatı Hakkındaki Değerlendirmeler
(Olumlu Yanıtların Oranı)

olarak ölçülmüştür. Her beş HDP taraftarından biri ülkenin gidişatı hakkında bu olumlu yargıyı paylaşıırken, İYİ Parti taraftarları arasında bu oran yüzde 15, CHP taraftarları arasındaysa yüzde 10 civarındadır.

Ülkenin gidişatı hakkındaki görüşlerdeki bu farklılık, ekonomik konuların değerlendirmesinde de görülmektedir. AK Parti taraftarlarının yüzde 63'ü son beş yılda ülke ekonomisinin iyiye gittiği ve gelecek bir yılda da iyiye gideceği düşüncesindedir. Son beş yılda ailesinin ekonomik durumunun iyiye gittiğini düşünen AK Parti taraftarlarının oranı yüzde 57, gelecek yıl da iyiye gideceğini düşünenlerin oranıysa yüzde 52'dir.

Diğer parti taraftarlarının benzer bir iyimserliği paylaştığını söyleyemeyiz. MHP'lilerin yüzde 48'i ülkenin gidişatının iyi yönde olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Ekonomik konulara gelince ülke ekonomisinin son beş yılda iyiye gittiğini düşünenlerin oranı yüzde 29, gelecek yıl iyiye gideceğini düşünenlerin oranıysa yüzde 28'dir. Konu ailenin ekonomik durumuna gelince, her dört MHP'liden sadece biri son beş yılda ailesinin ekonomik duru-

munun iyileştiğini ve sadece yüzde 20’si gelecek yıl iyiye gideceğini düşünmektedir.

HDP’liler arasında ülkenin iyiye gittiğini düşünenlerin oranı yüzde 23’te kalmıştır. İlginç bir şekilde bu parti taraftarları ailelerinin ekonomik durumu hakkında, ülkenin ekonomik durumuna kıyasla daha iyimserlerdir: Ailesinin ekonomik durumunun iyiye gittiğini söyleyenlerin oranı yüzde 22, gelecek bir yılda iyiye gideceği görüşüne katılanların oranı yüzde 16’dır. Bu açıdan MHP taraftarlarına yaklaşan bir iyimserlik söz konusudur. Söz konusu ülke ekonomisi olduğunda sadece yüzde 14 civarında bir HDP taraftarı ülkenin ekonomisinin son beş yılda iyiye gittiğini ve gelecek yıl iyiye gideceğini düşünmektedir.

Şekil 53’te görüldüğü üzere, en karamsar taraftarlar CHP ve İYİ Parti taraftarlarıdır. Ülkenin iyi yolda olduğunu düşünenlerin oranı İYİ Parti taraftarları arasında yüzde 15, CHP taraftarları arasında yüzde 11’dir. Bu oranların diğer rakamlara kıyasla yüksek olduğu söylenebilir. Ülke ekonomisinin son beş yılda iyiye gittiği görüşüne katılanların oranı her iki parti tabanında da yüzde 6, ülkenin durumunun önümüzdeki bir yıl iyiye gideceğini düşünenlerin oranı yüzde 4 ile 5 arasındadır. Ailenin durumuna bakıldığında da CHP ve İYİ Parti taraftarlarının yüzde 5-6’sının ailelerinin durumunun iyiye gittiğini düşündüklerini, yüzde 6 ile 9’unun önümüzdeki yıl iyiye gideceğini düşündüğünü görmekteyiz.

Bu oranları bir arada değerlendirdiğimizde hem ülkenin gidişatı hem de ekonomik gelişmeler konusunda parti tabanları arasında önemli bir ayrışma olduğunu söyleyebiliriz. AK Parti taraftarları hemen her konuda en iyimser görüşlere sahip olan gruptur. MHP tabanının özellikle ülkenin genel durumu konusunda iyimser olduklarını ancak söz konusu ailenin ekonomik durumu olduğunda daha karamsarlaştıklarını görmekteyiz, yine de ekonomik konularda iyimser olanların oranı AK Parti’ye kıyasla daha düşüktür. HDP taraftarları ekonomik değerlendirmeler konusunda yelpazenin karamsar tarafında yer almakla birlikte İYİ Parti ve CHP taraftarları kadar karamsar değildir. Bu iki parti taraftarları bütün değerlendirmelerde en karamsar uçta yer almaktadır.⁷

Odak gruplarda da Türkiye’nin genel durumu ve geleceği ile ilgili neredeyse birbiriyle zıt görüşler ifade edildi. CHP ve HDP odağı Türkiye’nin

7 Ekonominin gidişatına dair sorulan dört soruya verilen yanıtlardan yola çıkarak inşa edilen ekonomik iyimserlik endeksinde parti tabanları arasındaki karşılaştırmalara baktığımızda en yüksek ortalamaya AK Parti, daha sonra MHP ve HDP’nin geldiğini görüyoruz. En düşük ortalama CHP ve İYİ Parti’de görülmektedir. Diğer bütün partiler arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıyken, CHP ve İYİ Parti tabanları arasında istatistiksel bir fark görülmemektedir.

durumu ile ilgili oldukça kaygılı ve kötümser iken, AK Parti taraftarları hem şu anki durumu hem de geleceği olumlu olarak değerlendirdiler. MHP taraftarları arasında farklı görüşler ifade edildi:

“Ben de iyiye gitmediğini düşünüyorum her konuda, izlediğimiz kadarıyla, okuduğumuz kadarıyla hani gözlemlediğimiz kadarıyla her bir branşta, Türkiye’nin girdiği her bir branşta siyasi açıdan bir gerileme var, bir kavga, kaos ortamı var. Geriye gittiğini düşünüyorum.” (CHP ODAK)

“Yani ben de çok olumlu düşünmüyorum, zaten işsizlik var, her şeye zam var. Ülkeden ziyade biz kendimize bakıyoruz, yani bize yansıyan bir şey yok. Sonuçta bizi ilgilendiren durumlarda bize yansıyan bir şey olmadığı için ben de çok olumlu görmüyorum. Dediğim gibi işsizlik, zam her şeyi istediğimiz gibi hiçbir ortamda istediğimiz gibi konuşamıyoruz. Bu geriyor bizi yani artık konuşamıyoruz hiçbir anlamda. Bu anlamda böyle bir köşeye sinmişlik var yani. Hiçbir şeyi ifade edemiyoruz düzgün bir şekilde.” (CHP ODAK)

“Ve aksine daha kötüye gideceğimizi, bu günleri arayacağımızı düşünüyorum, kötü olduğumuz halde bu bile kötünün iyisi gibi geliyor bana. Her anlamda terör, eğitim, en önemlisi ekonomi. Her şeyden önce içimizde parçaladılar bizi, bölündük, siz biz olduk. Bir taraf işte AK Parti bir tarafta CHP, onlar bizler, yani kardeşi kardeşe düşmanlık diye buna diyorlar herhalde, benim en büyük derdim bu bence. O beni çok endişelendiriyor. Yakında bir savaş çıkar gibi geliyor bana, yani bölündük, paramparça olduk, paramızın hiçbir değeri yok, dolar 4.50’ye geldi yani çok çok kötü günler bekliyor bizi, korkuyorum aslında.” (CHP ODAK)

“Ben de son derece endişeliyim. Hiç iyi bulmuyorum gidişatı. Gittikçe de kötüye gidiyor. Hem ekonomisi bozuk, hem de ayrımcılık aldı başını gidiyor. Hiç memnun değilim.” (HDP ODAK)

“Ben de aynı şekilde, o kadar çok aslında söylenecek şey var ki. Eğitim sistemi mesela çok kötü. Okullara kadar girdi, okulların zilleri bile bazen parti marşları filan çalınmaya başlanmıştı mesela bizim okulda. Tek çocuğum var, bir daha çocuk, bana mesela diyorlar neden yapmıyorsun, korkuyorum yani ben. Bu Türkiye’ye çocuk getirmeye korkuyorum. Onun geleceği ne olacak, ilerisi ne olacak, hep böyle bir endişem var.” (HDP ODAK)

“Ben şimdi şöyle düşünüyorum. İyiye gitmediğimize inanmıyorum. İnşallah iyiye gideceğiz, güzel düşünelim güzel olsun. Öyle düşünelim. Ben Türkiye’nin her şeyin altından kalkabileceğine inanıyorum. O düşüncedeyim çünkü ne kadar da gençlerimiz değişik görünse de ben gençlerimize çok güveniyorum, güvendiğim için de aynı ecdatlarımız gibi bu şekilde hareket edeceklerine inanıyorum.” (MHP ODAK)

“Bence karışık, çünkü içeriye bakarsak gelişmeye çalışan, dışarıya bakarsak zor durumda kalan bir ülke. Bir tarafta dünyanın en büyük terör örgütlerinden bir tanesi, öteki tarafta genel olarak bir enflasyon olsun, belli başlı sıkıntıları olmasına rağmen ayakta kalmaya çalışan bir ülke. Olabileceği duruma göre iyi diyebilirim.” (AK Parti ODAK)

“Bence iyi durumda ülkemiz, yani eski dönemlere bakarsak şu anda çok iyi bir durumda. Parti ağızıyla konuşmuyorum, sadece görüşüm. Ama tabii ki dışardan, dört bir taraftan izin verilmeme gibi bir olay var. Her tarafımız düşman, iyi gidiyoruz yani. Ekonomi de iyi, bazı konularda sıkıntılarımız var. Bazı vergi olaylarında ama yine her şeye rağmen iyi durumdayız diye düşünüyorum.” (AK Parti ODAK)

Özellikle AK Parti odağında Türkiye’nin iyiye giden bir ülke olduğu ama içte ve dışta buna izin vermeyenlerin bulunduğu sıklıkla ifade edilmiştir:

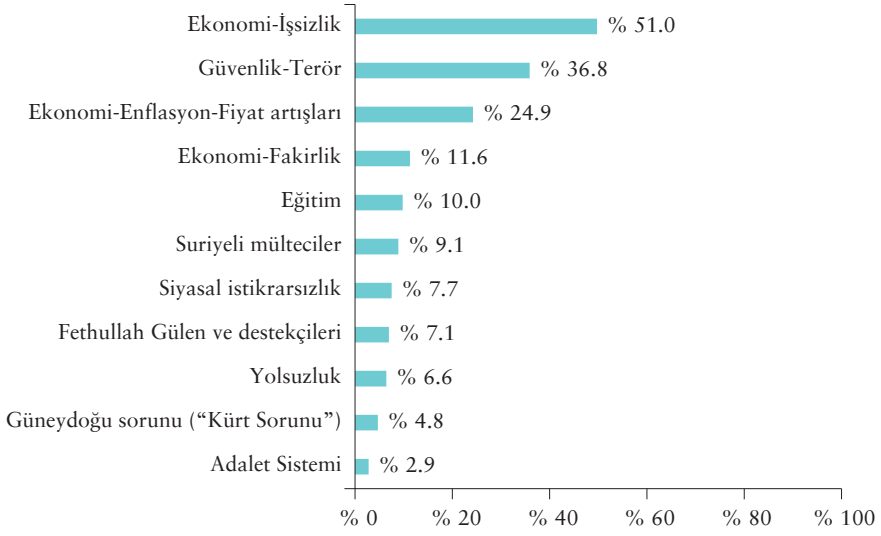
“Bence iyi gitmeye çalışan bir ülke, ama gitmemesi için her şey yapılan bir ülke. Birileri paçamızdan aşağı çekiyor. Mesela yurtdışı aktörler, Amerika en başta. Yapılan her işlemde bizi devre dışı bırakmak için, pasifize etmek için bir sürü şey yapılıyor. Terör örgütleri olsun, en son bu güncel olaylar olsun. Hep bizim damarımıza basacak gelişmelerde bulunuyor ki bir şekilde durduralım diye. Bir şekilde durduralım bunları diyorlar. Bizim ekonomimiz pamuk ipliğine bağlı, en ufak bir şey olsa. Dolar mesela bir gün çıkıyor ertesi gün iniyor. İyiye gidecek ama izin verilmiyor.” (AK Parti ODAK)

“Ben de arkadaşın dediklerini söyleyecektim ama dedi. İyiye gidiyor, izin verilse daha da iyi olabilir.” (AK Parti ODAK)

“Ben de çok iyi gitmek isteyen ama gidemeyen bir ülke olarak görüyorum. Neden gidemiyor? Benim mesela yurtdışında arkadaşlarım var, korkuyorlar buraya gelmeye, nasıl yaşıyorsunuz orada diyorlar. Sürekli terör olayları bu kadar çok gündemdeyken, güvenlik açısından korkuyorlar. Her konuda aslında bir aşağıya çekilme söz konusu. En ufak bir terör olayı olsa mutlaka biz yayınlanıyoruz her yerde. Ama kötü değiliz.” (AK Parti ODAK)

“Ben bunu şöyle düşünüyorum. Bunlar hep dış devletlerin çatısı altında olduğunu düşünüyorum. Başımızdaki insanların veya artık onların onlarla baş edemediğini düşünüyorum. Derin devlet meselesi gibi bir şey. Onlar dışarıdan şunları yaptıracaksınız diyorlar. Zorluyorlar, şimdi başımızdaki insanların da muhalefetin de yani burada onlarla baş edemediğini düşünüyorum ben. Karşımızda büyük bir güçler var. Türkiye’nin gelişmesini istemeyen dış güçler var.” (MHP ODAK)

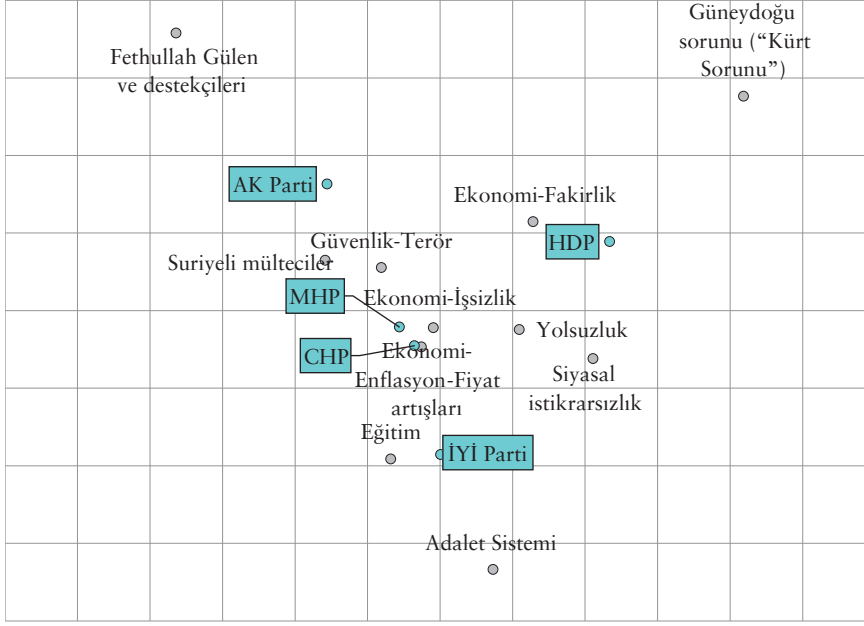
ŞEKİL 54
Ülkenin En Büyük Sorunu
(İki Yanıt, %)

Nicel araştırmamıza katılanlara ülkemizin karşı karşıya kaldığı en önemli iki sorunun ne olduğu sorulduğunda her iki katılımcıdan biri “Ekonomi-İşsizlik” yanıtı vermiştir (bkz. Şekil 54). Güvenlik-Terör yanıtı verenlerin oranı yüzde 37’yken, “Ekonomi-Enflasyon” oranı yüzde 25, “Ekonomi-Fakirlik” oranı yüzde 12 olarak belirlenmiştir. “Eğitim” yüzde 10, “Suriyeli mülteciler” yüzde 9 ve “Siyasal istikrarsızlık” yüzde 8 civarında belirtilen sorunlardır. Bu rakamlara baktığımızda ekonomik sorunların –işsizlik, fiyat artışları ya da fakirlik– gündemde ön plana çıkan sorunlar olduğunu görmekteyiz. Vatandaşlar için ekonomik sorunlar, güvenlik-terör ile ilgili sorunların önüne geçmiştir.

Farklı parti tabanlarının ülkenin sorunları konusunda farklı algılara sahip oldukları Şekil 55’te gösterilmektedir. Mütekabiliyet haritası, hangi parti tabanlarının hangi konuları diğer konulara ve diğer partilere kıyasla daha fazla öne çıkardıklarını göstermektedir. Haritanın merkezinde yer alan konular bütün parti tabanları tarafından önemsenen konulardır. Partilere yakın konumlanan konular ise, o parti tabanları tarafından ayrıca önemsenmektedir.

ŞEKİL 55
Parti Tabanları ve Ülkenin Önde Gelen Sorunları
(Mütekabiliyet Haritası)

Bu haritayı değerlendirdiğimizde “Ekonomi-İşsizlik” ve “Ekonomi-Enflasyon” konuları haritanın merkezinde yer almakta, başka bir deyişle ortak paydayı oluşturmaktadır. Öte yandan AK Parti taraftarlarının “Fethullah Gülen ve destekçileri”, HDP taraftarlarının “Güneydoğu/Kürt Sorunu” ve İYİ Parti taraftarlarının “Eğitim” ve “Adalet Sistemi” sorunlarını diğer parti tabanlarına kıyasla daha yüksek oranlarda belirttiklerini görmekteyiz. “Suriyeli mülteciler” ve “Güvenlik-Terör” AK Parti ve MHP; “Yolsuzluk” ve “Siyasal istikrarsızlık” İYİ Parti ve HDP tarafından görece daha önemsenmektedir.

Bireylerin ülkenin sorunları hakkındaki algılarının farklılaşması kadar, parti tabanlarının bazı sorunları ön plana çıkarıp diğerlerini arka planda bırakmaları da siyasetin doğası gereği kabul edilebilir. Hatta bazı yaklaşımlara göre, seçmenler parti tercihlerini, kendi önem verdikleri konuları ön plana çıkartan partileri seçerek gösterebilirler, bu duruma “konu bazlı oy verme davranışı” adı verilir. Ancak partilerin konuları “çerçeveleme”, “öne çıkar-

ma” ve “ajanda belirleme” gibi işlevleri bulunduğundan, bahsedilen ilişki tam tersine de çalışabilir. Seçmenler dünyadaki sorunları partilerin “çerçevelediği” şekilde, “öne çıkardığı” konuları gündemlerine alarak yorumlayabilirler. İleride de bahsedeceğimiz üzere, kutuplaşmanın en önemli göstergelerinden biri, parti tabanları arasındaki gerçeklik algısının bu kadar farklılaşmasıdır.

“ORTAK” DEĞERLERİMİZ

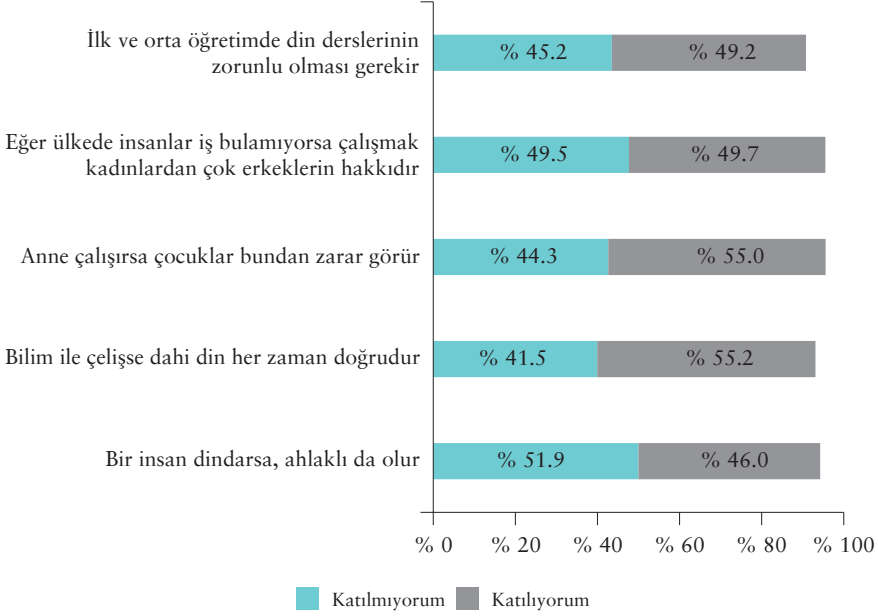
Çalışmamızın temel vurgusu, siyasi partiler arasındaki kutuplaşmanın, parti taraftarları arasında bir kutuplaşmaya dönüştüğü, siyasal tercihlerin kimliklerle örtüştüğü ve diğer parti taraftarlarıyla ilişkinin “dışlayıcı” bir hal aldığıdır. Bu şekilde kutuplaşmış bir toplumu bir arada tutabilecek değerlerin varlığı, kutuplaşmanın önünde bir bariyer oluşturabilir ya da bilakis kutuplaşmayı hızlandırabilir.

Değerler ve parti tercihleri arasındaki ilişki ilk bakışta basit gibi gözükse de, aslında karmaşık ve kendisine özel dinamikleri olan bir ilişkidir. Basitçe insanların değerleri doğrultusunda hareket eden siyasi partileri tercih ettikleri, dolayısıyla toplumsal değerler arasındaki farklılıkların siyasi partiler arasındaki mesafeye dönüştüğü söylenebilir. Öte yandan, tam aksine siyasi partiler tıpkı daha önce tartıştığımız “önem verilen konularda” olduğu gibi, hangi değerlerin daha önemli olduğunu belirleyebilirler ve değerler arasında önceliklendirme yapabilirler. Bunun sonucu olarak da parti taraftarları arasındaki değer farklılıkları siyasal kutuplaşmanın nedenine dönüşür. Değerler, “ben”le diğer parti taraftarı arasındaki farkları somutlaştırma, başka bir deyişle işaretleme aracına dönüşür. Ayrıca siyasi parti taraftarlığı gibi uçucu sınırlara sahip bir kimliğe de varoluşsal bir amaç sağlayabilirler.

Araştırma çalışmamızda katılımcılara son dönemde gündemimizde yer alan bir dizi konu sayılmış, bu konulardaki bazı görüşlere katılıp katılmadıkları sorulmuştur. **Şekil 56**'da yer alan grafik bu konulardaki görüş ayrılıklarını sergilemektedir.

Görüşüğümüz kişilerin yüzde 45'i ilk ve orta öğretimde din derslerinin zorunlu olması gerektiğini savunurken, yüzde 50'lik bir kesim bu derslerin bireylerin seçimine bırakılmasını savunmaktadır. Yüzde 55'lik bir oranda parti taraftarı dinin bilim ile çelişse dahi her zaman doğru olduğu kanısındayken, yüzde 42'lik bir oran buna katılmamaktadır. Keza, bir insanın dindar olmasının ahlaklı olmasını da sağlayacağını düşünenlerin oranı yüzde 46'yken, bu görüşe katılmayan yüzde 52'lik bir kitle de vardır.

ŞEKİL 56
Değerler

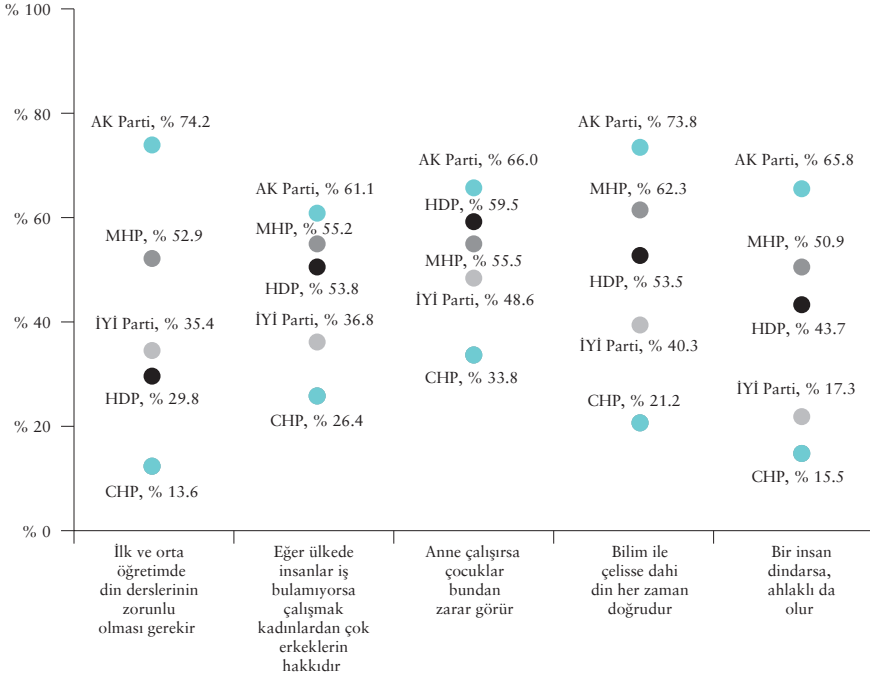

Dinsel konulardaki görüş ayrılıkları, kadının toplumdaki rolüne dair sorulara verilen yanıtlarda da görülmüştür. Görüşülenlerin yarısı ülkede insanlar iş bulamıyorsa, çalışmak kadınlardan çok erkeklerin hakkıdır görüşüne katılırken, diğer yarısı da bu görüşe karşı çıkmaktadır. Keza, yüzde 55'lik bir kesim anne çalışırsa çocukların bundan zarar göreceğini düşünürken, görüşülenlerin yüzde 44'ü bu görüşe katılmamaktadır.

Dolayısıyla bu konuların hemen hepsinde toplumsal anlamda bir ayrışma bulunduğu görülmektedir.

Sayıdığımız değerlerde siyasi parti tabanları arasındaki farklar Şekil 57'deki grafikte görülmektedir. AK Parti taraftarları arasında din derslerinin zorunlu olması gerektiğini düşünenlerin ve bilim ile çelişse dahi dinin her zaman doğru olduğunu savunanların oranı yüzde 74'ken; yaklaşık üçte ikilik bir kesim de bir insanın dindar olmasının ahlaklı olmasını da sağlayacağını düşünmektedir. Bu konularda CHP'nin öteki uçta yer aldığını söyleyebiliriz. Din derslerinin zorunlu olması gerektiğini düşünen CHP taraftarı oranı yüzde 14, bir insanın dindar olmasının ahlaklı olmasını da sağlayacağını düşü-

ŞEKİL 57
Değerler ve Parti Tabanları
(Görüşe Katılanların Oranı)

nenlerin oranıysa yüzde 16'dır. Diğer konularda yüzde 21 ile yüzde 34 oranında olumlu yanıt verilmiştir.

Grafik iki alanda ayrışma olduğunu göstermektedir. Din ile ilgili konularda partiler arasındaki farklar yüksektir ve genellikle AK Parti - MHP bir uçta, CHP öteki uçta yer almaktadır. Zorunlu din dersi ile ilgili ifadede AK Parti ve CHP taraftarları arasındaki fark yüzde 60 iken, toplumsal cinsiyet ile ilgili konularda fark yüzde 30'lara inmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyetle ilişkili konularda partiler arası farklılıkların azaldığını göstermektedir.⁸

⁸ Zorunlu din dersleri konusunda Cramer's V=0.53, bilim din ilişkisi konusunda 0.28, bilim-ahlak ilişkisi konusunda 0.28'dir. Erkekler lehine işe alımlarda ayrımcılık için bu katsayı 0.20, annelerin çalışması ve çocuğun zarar görüp görmemesi konusunda 0.18'dir. Bütün bu farklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

ORTAKLIKLAR

Araştırma çalışmasının şu ana kadar sunduğumuz bulguları hemen her konuda kamplara bölünmüş ve kutuplaşmış bir ülke resmi çizmektedir. Bu resimde siyasal konular akıl ve sağduyu yoluyla tartılmaktan çok, birer kimliğe dönüşmüş siyasi parti aidiyetlerine göre belirlenmektedir, siyasi partiler arasındaki kutuplaşma arttıkça da, toplum çok farklı konularda bile aynı fay hatları üzerinden çatlamış gibi gözükmektedir. Bu noktada sorulacak soru bu fay hatlarını birleştiren ortaklıkların var olup olmadığı olabilir. Araştırma çalışması, sayılı bazı konuda var olan ayrılıkların azaldığını ve daha önce hiçbir konuda bir araya gelmeyen tarafların bir araya geldiklerini göstermektedir. Bu konular, sırasıyla Türkiye’nin Avrupa Birliği ve dünya ile ilişkileri ve yeni “komşularımız” Suriyelilere karşı algılarımızdır.

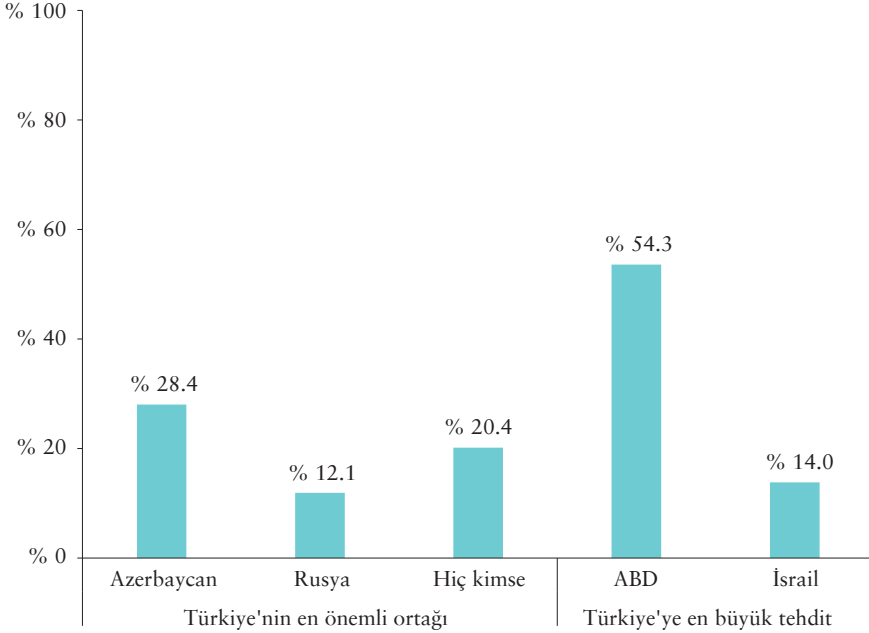
Avrupa Birliği ve Dünya ile İlişkiler

Daha önce yürütülen araştırma çalışmaları, Türkiye toplumunun diğer ülkelere bakışında en hafif tabirle şüpheli bir tutum sergilediğini göstermişti. Kamuyu gözünde dış politikada Türkiye’nin en yakın dostu/en önemli ortağı genellikle Pakistan ya da Azerbaycan olarak görülürken, kayda değer bir kısmı da “Türkiye’nin dostu olmadığını” söylemektedir, bu kesimin gözünde Türkiye “etrafı düşmanlarla çevrili bir ülkedir”. Araştırma çalışmasında bu soruyu sordumuzda yüzde 28’lik bir kesim Azerbaycan yanıtı vermişken, yüzde 20’lik bir kesim de “hiç kimse” yanıtı vermiştir. Rusya da yüzde 12’lik bir oranda belirtilmiştir.

Türkiye’nin dostu olmadığı görüşü zaman içerisinde neredeyse tutarlı bir biçimde benzer oranlarda belirtilmişken, Türkiye’ye en büyük tehdit kim sorusunun yanıtı konjonktüre bağlı değişmektedir. Dönemin gelişmeleri ışığında sırasıyla Yunanistan-İtalya-İsrail-Rusya ve ABD bu konuda birinci sırayı almaktadır. Aşağıda Şekil 58’de de görüldüğü üzere araştırma çalışmasının yürütüldüğü tarihte görüşülenlerin yüzde 54’ü ABD’yi Türkiye’nin en önemli düşmanı olarak görmektedir, İsrail yüzde 14 ile ikinci sırada gelmektedir.

Parti tabanlarının bu konudaki farklılıklarını Şekil 59’daki grafik göstermektedir. AK Parti taraftarlarının yüzde 33’ü, CHP’lilerin yüzde 29’u ve MHP’lilerin yüzde 37’si Azerbaycan’ı Türkiye’nin en önemli ortağı olarak belirtmişlerdir. Bu açıdan HDP ve İYİ Parti taraftarlarının farklı görüşte olduklarını söyleyebiliriz. HDP’liler bu soruya yüzde 11 oranıyla Almanya yanıtı vermiştir. “Hiç kimse” yanıtlarına geldiğimizde, AK Parti ve MHP’lilerin

ŞEKİL 58
Türkiye'nin En Önemli Ortağı ve En Büyük Tehdit

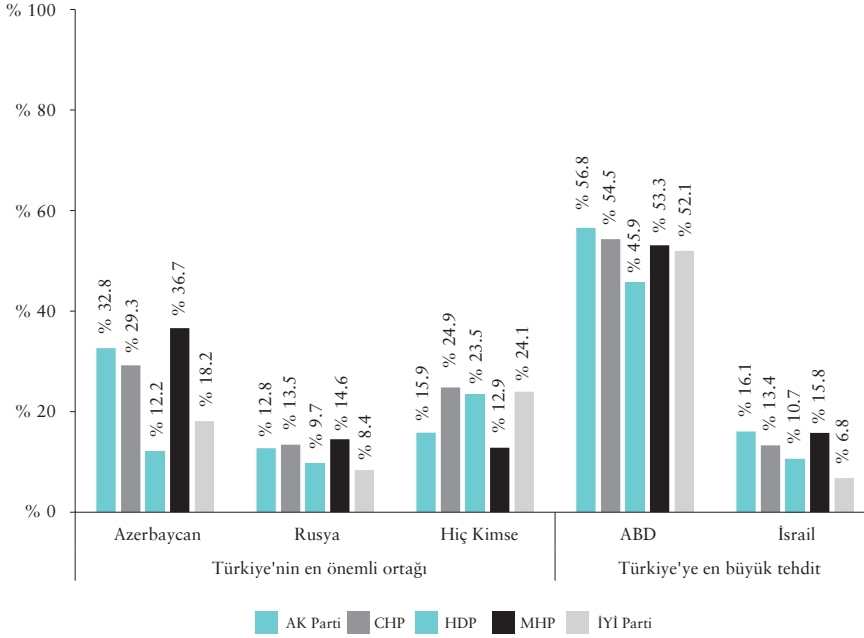

sırasıyla yüzde 16 ve yüzde 13 oranlarında bu yanıtı verdiğini görüyoruz, bu oran diğer parti taraftarlarındaysa yüzde 24 civarında gözlemlenmiştir.

En büyük tehdidin hangi ülke olduğu konusunda daha büyük bir uzlaşma bulunmaktadır. HDP taraftarları haricinde hemen her partide ABD yanıtlarının oranı yüzde 50'nin üzerindedir ve hemen hemen aynı oranlardadır. İkinci sırada tehdit oluşturan ülke olarak AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti taraftarları İsrail, HDP taraftarları İran yanıtı vermişlerdir ve bu konuda HDP dışında parti tabanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Türkiye'de Avrupa Birliği'ne karşı tutumların en önemli belirleyicilerinden biri olarak Sevr Sendromu görülmektedir. Sevr Sendromu kısaca bireylerin batılı ülkelerin Türkiye'yi bölmek konusunda bir eğilimleri olduğuna yönelik inançlarıdır ve kökenini Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son hükümeti tarafından imzalanan ancak onaylanmayan ve uygulamaya konulmayan Sevr Antlaşması'ndan almaktadır (Robins, 2003; Yılmaz, 2006). Bu eğilimi ölçmek amacıyla bir soru seti geliştirilmiş ve

ŞEKİL 59
Dış Politika Algıları ve Siyasi Parti Tabanları

bu set 2003 yılından itibaren farklı araştırmalarda tekrarlanmıştır. Şekil 60'taki grafik bu sorulara verilen yanıtları göstermektedir.

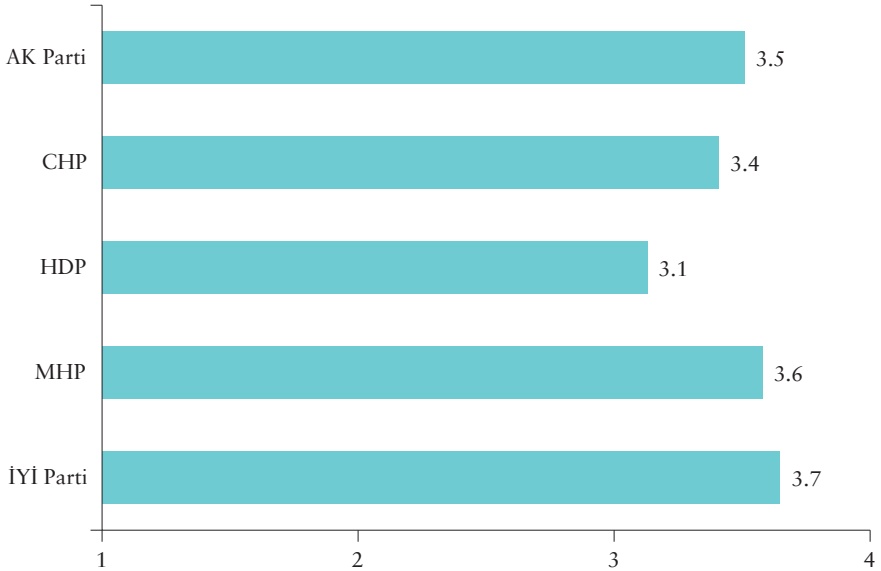
Görüldüğü üzere görüşülenlerin yüzde 88'i Avrupalı devletlerin Türkiye'yi parçalamak istedikleri görüşünderken, yine yüzde 88'i bu devletlerin PKK gibi bölücü örgütlerin güçlenmesine yardımcı olduğu görüşüne katılmıştır. AB'ye üye olmak için yapılan reformların kapitülasyonlardan farklı olmadığına inananların oranı yüzde 77, reformların Sevr Antlaşması'ndan talep edilenler gibi olduğunu düşünenlerin oranı yüzde 73, Batılılaşma çabalarının taklitçilikten öteye gitmediği görüşüne katılanların oranıysa yüzde 74'tür. Bu sorulara verilen yanıtlardan yola çıkarak bir Sevr Sendromu endeksi hesaplanmıştır (Cronbach Alpha =0.82).

Şekil 61'de yer alan grafik, Sevr Sendromu endeksinin parti tabanlarına göre farklılaşmasını göstermektedir. Bu endekste en yüksek skor 3.7 ile İYİ Parti ve 3.6 ile MHP tabanlarında görülmektedir. AK Parti tabanının ortalaması 3.5 iken, CHP ortalaması da 3.4'tür. En düşük orana HDP taraftar-

ŞEKİL 60
Sevr Sendromu
 (“Kesinlikle Katılıyorum” ve “Katılıyorum” Yanıtlarının Oranı)

ŞEKİL 61
Sevr Sendromu ve Parti Tabanları
 (Ortalamalar)

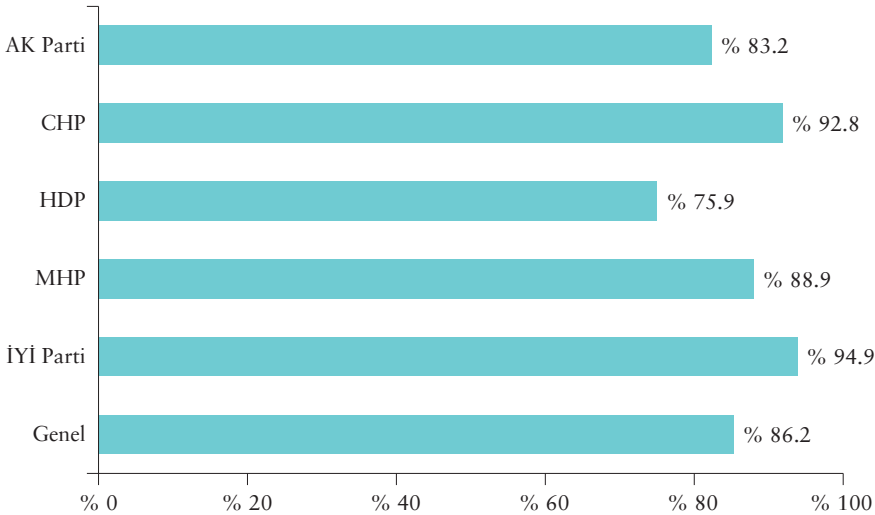
ları arasında rastlanmaktadır (3.1). İstatistiksel farklılıklara baktığımızda, HDP ve CHP ortalamalarının diğer partilerden daha düşük olduğunu söyleyebiliriz, AK Parti, MHP ve İYİ Parti ortalamaları aynı olarak kabul edilebilir.⁹ Bu ufak farklara rağmen bu konuda diğer alanlarla kıyaslanmayacak bir uzlaşının olduğu ortadadır.

Suriyelilere Karşı Tutumlar

Ortaklıklarımız başlığı altında tartışacağımız bir başka konu da ülkemizde yaşayan Suriyelilere karşı olan tutumlardır. Resmi istatistiklere göre şu anda Türkiye’de 3.5 milyondan fazla Suriyeli “Geçici Koruma Statüsü” altında yaşamaktadır. Saha araştırmasında bireylerin Suriyelilere karşı tutumlarını ölçmek amacıyla bir dizi soru sorulmuştur, ancak kitabın odağı çerçevesinde bunların sadece bir bölümü ele alınacaktır.

Araştırma çalışmasına katılanlara Suriyelilerin gelecekteki durumlarına ilişkin iki görüş okunmuş ve bu görüşlerin hangisinin kendi görüşlerine daha yakın olduğu sorulmuştur (bkz. Şekil 62). Bu görüşlerden biri “Suri-

ŞEKİL 62
Suriyeliler Ülkelerine Geri Gönderilsin mi?
("Evet" Yanıtlarının Oranı)

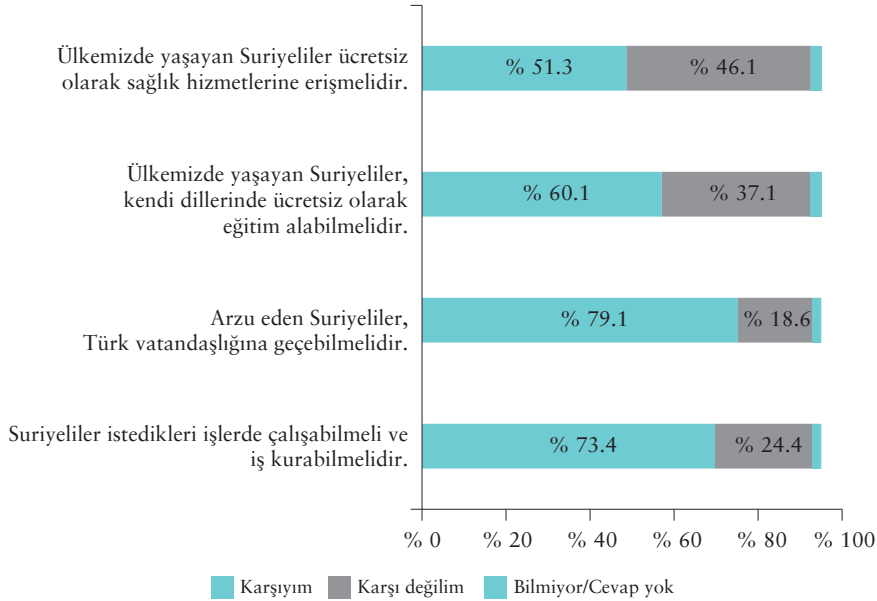
9 Yaptığımız çok değişkenli analizler, Sevr Sendromu endeksini bağımlı değişken olarak kullandığımızda milliyetçilik ve dindarlık için kontrol ettiğimizde HDP hariç siyasi partiler arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlılık taşımadığını göstermektedir.

ye'deki savaş bittiğinde bütün Suriyeliler ülkelerine geri gönderilmelidir” iken, diğerinde vurgu “isteyen Suriyeliler” olarak değiştirilmiştir.

Genel olarak görüşülenlerin yüzde 86’sı savaş bitince bütün Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilmesi gerektiği kanısındadır. Bu oran CHP taraftarlarında yüzde 93 ve İYİ Parti taraftarlarında yüzde 95’tir. Bu konuda en düşük oranlara HDP (yüzde 76) ve AK Parti (yüzde 83) taraftarlarında rastlanmaktadır. Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlı olsa da, yukarıda bahsedilen oranların birbirine yakınlığı dikkat çekicidir.¹⁰

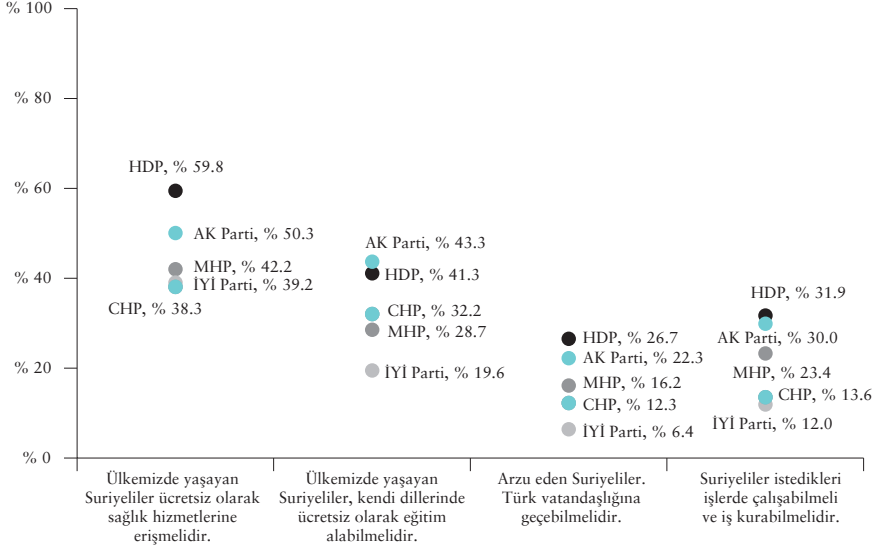
Çalışma çerçevesinde görüşülenlere yine Suriyelilerle ilgili olarak bir dizi hak sayılmış ve ülkemizde yaşayan Suriyelilerin bu haklara erişebilmele-ri konusundaki görüşleri sorulmuştur (bkz. Şekil 63). Görüşülen kişilerin yüzde 46’sı Suriyelilerin ücretsiz olarak sağlık hizmetlerine erişmelerini desteklemektedir. Suriyelilerin kendi dillerinde ücretsiz olarak eğitim alabilmelerini destekleyenlerin oranı yüzde 37’dir. Konu, Türk vatandaşlığının verilmesi olduğunda, isteyen Suriyelilerin Türk vatandaşlığına geçebilmelerini des-

ŞEKİL 63
Suriyelilere Verilecek Haklar

10 Bu konuda parti tabanları arasındaki farklar istatistiksel olarak anlamlıdır: Chi-kare: 63.29 df.=3 ve p.<0.000. İlişkinin gücünü gösteren Cramer’s V=0.19.

ŞEKİL 64
Suriyelilere Verilecek Haklar ve Parti Tabanları

tekleyenlerin oranı yüzde 19'a düşmekte, istedikleri işlerde çalışabilmeleri ve iş kurabilmeleri sorulduğundaysa destekleyenlerin oranı yüzde 24 olarak gerçekleşmektedir.

Şekil 64'te yer alan grafik haklar konusunda parti tabanları arasındaki farkları göstermektedir. Görüldüğü üzere AK Parti ve HDP taraftarları haklar konusunda diğer parti tabanlarına kıyasla daha olumlu görüşler taşımaktadır. Ülkemizde yaşayan Suriyelilerin ücretsiz olarak sağlık hizmetlerine erişmesini savunanların oranı HDP taraftarlarında yüzde 60, AK Parti taraftarlarında yüzde 50'dir. Söz konusu eğitim olduğunda bu konuya olumlu yaklaşanların oranı AK Parti taraftarlarında yüzde 44, HDP taraftarlarında yüzde 41'ken, diğer parti taraftarlarında bu oran daha düşüktür. İş kurma hakkı konusunda da AK Parti ve HDP taraftarlarının birbirlerine yakın oranlarda onay verdiklerini (yüzde 30 civarında) görmekteyiz. Haklar konusunda en olumsuz görüşler İYİ Parti ve CHP tabanlarında görülmektedir. Parti tabanları arasındaki farklar Suriyelilere vatandaşlık verilmesi söz konusu olduğunda azalmakta, 20 yüzdelik puana kadar inmektedir. Yine de İYİ Parti taraftarlarıyla HDP taraftarları arasında vatandaşlık verilmesi konusunda 1'e 4'lük bir fark bulunmaktadır.

Suriyeliler söz konusu olduğunda, daha önce her bakımdan farklı tutumlar sergileyen AK Parti ve HDP tabanları ortak görüşlere sahipken, daha önce hiçbir konuda bir araya gelmeyen CHP ve MHP tabanları da yan yana durmaktadır. Bu göz önünde tutulduğunda, Suriyeliler konusunun Türkiye siyaseti için yeni bir fay hattı oluşturabileceğini söyleyebiliriz. Bu noktada, her ne kadar parti tabanları arasında farklılık olsa da, Suriyelilere karşı negatif algı konusunda başka hiçbir konuda olmadığı kadar bir ortaklık görülmektedir.

Odak gruplarda da en çok ortaklık bu alanda dillendirilmiştir. Odaklarda dört parti taraftarlarının bu derece uzlaştığı başka bir konu olmadığını söylemek yanlış olmaz:

“Yani şöyle bir şey oluyor mesela Suriyeliler. Benim memleketim Antep, Kilis, Suriye’ye çok yakın yani Kilis’in hepsi her yeri Suriye. Mesela bizi akrabalarımızın dükkânları var mesela evleri var vergi veriyorlar. Suriyeliler dükkân açıyorlar vergi vermiyor. Kirada oturuyorlar maaş yatıyor. Maaş alıyorlar ya bizden çok hakka sahipler, ben çok büyük bir sorun olarak görüyorum bu Suriyelileri.” (CHP ODAK)

“Evet, sürekli. Yani gitgide artıyor kimse dur demiyor, yani terörü bile geçti bu konu yani bayağı bir büyüdü Suriye konusu, hani kendi sorunlarımızı unuttuk onların yüzünden.” (CHP ODAK)

“Ya benim şahsi görüşüm, istemiyorum. Ben mesela onlar geldi gelesi boşanmaların çoğaldığını görüyorum. Kendim bizzat şahit olduğum birkaç arkadaşım var. Nikâhlı eşini bırakıp da Suriyeli alan. İşsizliğin biraz daha artması bunlardan sebep. Aylık onlara paralar yatırılıyor, bunlar tabii ki bizden alınarak. Mesela şimdi deniliyor ki yılbaşından sonra her şeye yüzde 60 zam. Bu ayrı bi konu da tabii onu da söyleyeyim. Yani şimdi 800 milyon mu ne öyle bir şey yatıyormuş her ay onlara. Ben onlara 800 milyon vermek zorunda değilim. Bunlar hep bizim faturalarımızdan, yiyeceğimizden içeceğimizden gidiyor. Bu konuda ben çok rahatsızım. Kesinlikle de istemiyorum.” (AK Parti ODAK)

“Şimdi diyorsunuz ya 4 tane 5 tane çocuk, doğru, orada bir nüfus planlaması yok, sağlıklı bir nüfus yetiştirilmiyor. Devlet de olaya duygusal olarak bakıyor, dini olarak bakıyor. Diyor ki ben bu insanları nasıl aç bırakayım diyor. Ben diyorum ki, baksın, ama kontrollü baksın. Mesela sokaklarda birilerinin paçalarına yapışan çocukları görmek istemiyorum, metrobüste yanıma gelen çocukları istemiyorum. Akordeon çalıp beni rahatsız etmesini istemiyorum. Karşı geliyorum, sus diyorum mesela. Çünkü birilerinin mağduriyetinin bizi mağdur etmemesi lazım.” (AK Parti ODAK)

“Kendi ülkemizde 2. sınıf vatandaş olarak şu an bence.... Yani geldiler onları buraya yerleştirdiler, her şeyden ücretsiz yararlanıyorlar. Maaş bağlandı, biz askeri ücretle mesela geçinmeye çalışıyoruz.” (MHP ODAK)

“Bir alışveriş merkezine gittiğimiz zaman bile belki biz kısıtlı veya ihtiyacımız olan şeyleri alıyoruz ama kasada çok sıra bekliyoruz onları.” (MHP ODAK)

“Türkler bir taneyi alırken düşünüyorlar 5 saat onu mu alsam, daha ucuzunu bulabilir miyim ama onlar direk aldıklarını koyuyorlar yani 5 tane, 6 tane o kadar rahat alışveriş yapıyorlar ki. Dışarı çıkıyorum dayanamıyorum yani onların o alışveriş yapmasına, ben çocuğuma veya yeğenime 1 tane hediye alırken o kadar düşünürken onlar çantalarına doldurup rahat rahat çıkmaları ve sadece bir tanesi çalışıyor, ben konuşuyorum yani bu rahatlık yani bu kadar rahat ben dayanamıyorum onların bu rahatlığına yani bir Türk olarak dayanamıyorum.” (MHP ODAK)

“Onlara ayrıcalık tanınması, kendi vatandaşlarımız, tamam onlar da insan, ayrımcılık anlamında söylemiyorum, çocuklarla kadınlara zaten ayrı üzülüyoruz ama, kendi vatandaşımız işsizken onlara ayrı imkanlar sunulması, işte eğitimde olsun, maddi olsun, onlara ayrıcalık tanınması... Bilmiyorum ilerisi için, bunlar kalabalıklaşacak.” (HDP ODAK)

Yukarıdaki örnek alıntılar odaklarda oldukça yoğun bir biçimde dillendirildi. Sadece AK Parti ve HDP taraftarlarının odaklarında katılımcılar arasında bu ortak dillenen negatif algıyı kıran cümleler de söylendi:

“Yani vergiyse bir ufak bizim katkımız olacaksa ben vermeye razıyım. Belki siz razı değilsiniz bilemem. Biraz da kendimizden örnek biçelim. Diyorsunuz ki geldiler bize şey yaptılar. Ya ellerinde olsa kim ülkesini terk eder gider bir yere? Zorunda kaldılar. Çoluk çocuk arabalarla getirilirken nasıl bombalandılar bilmiyor musunuz yani? Yazık günahdır, insanlık var.” (AK Parti ODAK)

Sonuç

Sonuçlarını sizinle paylaşma fırsatını bulduğumuz bu araştırma çalışması, Türkiye’de sıklıkla kullanılan ancak akademik yazında sınırlı olarak değerlendirilen kutuplaşma kavramını ve kutuplaşmanın boyutlarını detaylı olarak sergilemeyi amaçlamaktadır. Siyasal kutuplaşmayı, parti taraftarları arasında mesafenin giderek artması ve bireylerin parti tercihlerini kimlik olarak benimseyerek birbirlerinden uzaklaşması olarak ele alan bu çalışma, parti taraftarları gözünden diğer parti taraftarları hakkındaki algı ve tutumlarını anlamayı hedeflemiştir.

Çalışmanın başlangıcında siyaset bilimi literatüründe ABD merkezli gelişen kutuplaşma tartışması kısaca özetlenmiş ve başlıca ayrışmalar sergilenmiştir. Türkiye özelinde de kutuplaşma başlıklı çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmış ve ülkemizdeki “çevre-merkez” ayrışması gibi kadim tartışmaların kutuplaşma başlığı altında tasnif edildiği gösterilmiştir. Ayrıca ABD örneğinde gördüğümüz duygusal kutuplaşma ve benzeri kavramların Türkiye’ye dair değerlendirmeleri ele alınmıştır.

Kutuplaşma konusu açıldığında sorulan en önemli sorulardan biri olan “zaman içerisinde ne kadar kutuplaştık” ve “diğer ülkelere kıyasla ne kadar kutuplaştık” sorularını yanıtlamak amacıyla karşılaştırmalı veri setleri kullanılmıştır. Dalton tarafından parti sistemi düzeyinde hesaplanan endeks değerlerine bakıldığında Türkiye 38 ülke arasından birinci sırayı almaktadır ve yaptığımız hesaplamalar kutuplaşmanın zaman içerisinde yükseldiğini de göstermiştir. Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Araştırmaları (CSES) veritaba-

nının seçmen düzeyinde sağladığı verilerle yapılan bu hesaplamalar kutuplaşmanın varlığını gösterirken, partilerin seçim bildirgelerine dayanan analiz en azından parti söylemleri düzeyinde ve sağ-sol ekseninde kutuplaşmanın çok yüksek olmadığını ortaya koymuştur. Bireysel düzeydeki gözlemlenen kutuplaşmanın, parti söyleminde gözlemlenmemiş olması üzerinde tartışmaya değer bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Aynı veri tabanındaki verilerden yola çıkarak hesapladığımız “duygusal kutuplaşma” endeksiye Türkiye’nin Kenya ve ABD’yi takip ederek üçüncü sırada olduğunu göstermektedir. Karşılaştırmalı veri tabanını kullanarak yaptığımız analizler siyaset ile daha fazla ilgilenen, bir siyasi partiye yakınlık duyan ve partiye daha fazla yakınlık duyanların daha fazla duygusal kutuplaşma hissine sahip olduklarını göstermiştir. Parti tercihinin kimlik olarak öneminin artması, hissedilen mesafeyi de arttırmaktadır. Siyasal kampanyalarda daha aktif yer alan seçmenler daha fazla, yüksek eğitim alanlar daha az kutuplaşmaktadırlar. Yine bu analizde ülkelerin siyasal yapılarına dair bazı değişkenlerin de duygusal kutuplaşmaya etkileri analiz edilmiştir. Siyasal sisteminde parçalanmışlık arttıkça, başka bir deyişle güç için rekabet eden/edebilen parti sayısı arttıkça, duygusal kutuplaşma azalmaktadır. Keza çoğulcu (plüralist) seçim sistemlerinin olduğu ülkelerde, diğer değişkenlerin etkisi kontrol edildikten sonra dahi duygusal kutuplaşma daha düşüktür. Seçim sisteminin nisbi temsil olması etkin parti sayısını arttırmakta, etkin parti sayısı arttıkça da duygusal kutuplaşma azalmakta olduğundan, seçim sisteminin nisbi olmasının duygusal kutuplaşmaya etkisi negatiftir, duygusal kutuplaşmayı azaltmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin seçim sistemlerinin duygusal kutuplaşma üzerinde dolaylı ve doğrudan etkisi olduğu görülmektedir.

Türkiye’de yürüttüğümüz araştırma çalışmamızın bulgularıysa, kutuplaşmanın birden fazla boyutu olduğunu ve bu boyutların da birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bireyler diğer parti taraftarlarına yönelik yüksek sosyal mesafeye sahiptir, kendi partilerinin taraftarlarını ahlaken daha üstün görmektedir ve diğer parti taraftarlarının siyasal haklarının kısıtlanmasını savunmaktadırlar. Diğer parti taraftarlarına yönelik sosyal mesafe, ahlaki üstünlük algısı ve siyasal hoşgörüsüzlük aralarında kuvvetli sayılabilecek istatistiksel ilişkilere sahiptir, başka bir deyişle aynı olgunun başka biçimlerde temsilidir. Daha önceki çalışmalarımızda bu olguların “ötekileştirme” tutum/davranışlarının parçası olduğunu öne sürmüştük. Bu akıl yürütmeyi takip edersek, siyasal kutuplaşmanın; siyasi parti tercihlerine dayanan bir “ötekileştirme” süreci olduğunu söyleyebiliriz, bunu mümkün kılan da detaylı ola-

arak tartıştığımız şekilde siyasi parti tercihlerinin kimlikleşmesi ve bundan dolayı da kimlikler arası gerilimlerin siyasal sahneye taşınmasıdır.

Çalışmamızda, siyasal kutuplaşmanın bu üç boyutunu etkileyen faktörleri de çok değişkenli analizler aracılığıyla keşfetmeye çalıştık. Parti tabanları arasındaki farkları bir kenara bırakırsak, en önemli belirleyiciler sırasıyla aidiyet hissi ve duygusal kutuplaşmadır. Desteklediği parti taraftarlarıyla ortaklık, aidiyet hissi daha yüksek olanlar daha fazla sosyal mesafe ve ahlaki üstünlük hissetmektedirler. Duygusal kutuplaşma derecesinin de ahlaki üstünlük hissi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Milliyetçilik arttıkça sosyal mesafe ve siyasal hoşgörüsüzlük artmaktadır. Milliyetçilik derecesinin duygusal kutuplaşma üzerinde de bir etkisi olduğunu hatırlarsak, ideolojik duruşların da siyasal kutuplaşma üzerinde bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Bu resme siyasal kimliklerin de katılması birçok açıdan açıklayıcı olmuştur. Daha önceki çalışmalarımız, siyasal(laşmış) kimliklerin siyasal katılımdan ötekileştirmeye kadar birçok konuda etkili olduğunu göstermiştir. Sahha çalışması bulguları bu etkinin varlığını doğrulamaktadır. Öncelikle siyasi partilerle siyasal kimlikler örtüşmektedir, parti tabanları ve birincil kimlikleri sergilediğimiz harita hatırlanırsa, her partinin kendisine ait özgül bir kimlik setiyle ilişkili olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla partiler ve kimlikler arasındaki bu özdeşleşme, grup dışlanması ya da grup üstünlüğü gibi kimliklerle ilişkili mekanizmaların siyasal alana da taşınmasını sağlamıştır. Özellikle sahip olunan kimliğin gücü, başta duygusal kutuplaşma olmak üzere, diğer parti taraftarlarına yönelik sosyal mesafe ve siyasal hoşgörüsüzlük üzerinde yüksek sayılabilecek bir etkiye sahiptir.

Sayıdığımız bulgular, bireysel düzeyde ölçülen siyasal kutuplaşma derecesini belirleyen birden fazla mekanizma olduğunu düşündürmektedir. Birincisi, siyasi partiyle olan ilişkinin türü ve derecesidir, parti taraftarlarıyla daha fazla ortaklık, aidiyet kutuplaşmayı arttırmaktadır. Karşılaştırmalı verilerle yaptığımız çalışma da bunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla parti tabanlarını güçlendirmeye yönelik her türlü söylem ve etkinlik, partizan kimliği pekiştirecek ve kutuplaşmayı arttıracaktır.

Birincisiyle ilişkili olan ikinci belirleyici de kimliklerdir. Siyasi partiler ve kimlikler arasındaki ilişki karmaşıktır, bazılarına göre siyasi partiler kimlikleri inşa ederler. Ortak mağduriyet algısı, mağduriyetin sorumlusunun tespiti, mağduriyetin giderilmesi arzusu ve bu arzunun dile getirilme yollarındaki uzlaşma kimliklerin siyasallaşma sürecinde önemli rol oynar. Siyasi partiler de siyasallaşmış ortak kimliklerin oluşturulmasında önemli bir rol oynar.

yabilirler. Bu görüşün yanı sıra, partilerin kimlikler arasında köprü vaziyeti görmesi gerektiği, farklı kimliklere sahip insanları bir araya getirmesi gerektiği fikri de belirtilmektedir. Yalıtılmış kimliklere yaslanan partilerin ideal tanımıyla demokrasinin işlevini yerine getirmesine engel olduğu bu görüşe istinaden ele alınır. Bizim çalışmamız, Türkiye’de partiler ile kimliklerin iç içe geçtiğini ve kimlikler arası mesafenin artmasının siyasal kutuplaşmayı arttırdığını göstermektedir. Bu nedenle, partiler arasındaki kimlik fay hatlarını keskinleştiren, derinleştiren ve vurgulayan “kimlik siyaseti”, siyasal kutuplaşmayı da arttırmaktadır.

Saydığımız ilk iki mekanizma siyasal kutuplaşmada partilerin oynadığı/oyunabileceği rolü göstermektedir. Son mekanizmayla biraz daha yapısal ve içkindir. Çok değişkenli analizlerimiz kendisini daha milliyetçi olarak görenlerin daha fazla duygusal kutuplaşma algısına sahip olduklarını, daha fazla sosyal mesafe hissettiklerini ve daha az hoşgörülü olduklarını göstermiştir. Milliyetçilik bir ideoloji olarak bu algılarını pekiştirecek öncüllere sahip olabilir ya da bazı siyasal psikologların öne sürdüğü gibi otoriterlik gibi bazı kişilik özellikleriyle ilişkili olabilir. Dolayısıyla, bu mekanizmada bireylerin ideolojik duruşlarının ve/veya kişilik özelliklerinin rolünü tartışmak gerekir. Her ikisinin de kısa dönemde belirlenen etkenler olduğunu söyleyemeyiz.

Siyasal kutuplaşmayı mümkün kılan sadece siyasal partilerin stratejileri ya da bireylerin ideolojik ya da kişisel özellikleri değildir. Araştırma çalışmamız, siyasetin gerçekleştirildiği alanın, başka bir deyişle kamusal alanın işleyişinin/işlemeyişinin kutuplaşma üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Öncelikle çalışmamız, bireylerin siyasal konularda tartışmalara girme konusundaki çekingenliklerini açıkça ortaya koymuştur. Aile arasında bile hassas siyasal bir konuyu tartışma eğilimi taşıyanların oranı üçte ikide kalmaktadır, diğerleriyle karşılaşma olasılığının arttığı ortamlarda tartışma eğilimi oldukça düşüktür. Çevresinde kendi düşüncelerinden farklı düşüncelerle karşılaşmayan, kendi düşüncesini de dile getirmeyen bireyler “yankı odalarında” yaşamakta ve kendi görüşlerini doğrulayan bir yalnızlığa sürüklenmektedir. Diğerinin/ötekinin sesini duymayan bireyler, kendi görüşlerinin mutlak doğruluğuna daha çok inanmakta ve farklı seslerle karşılaştığında kendi doğruluğunu sorgulamaktansa, farklı sesi “sapkınlık” ve “yanlışlıkla” suçlayabilmektedir. Odak gruplarda bu görüşe sık sık rastlanmıştır. Oysa diğerinin görüşüne maruz kalabilenler farklı görüşleri kabullenmeye de daha açık olacaktır.

Çok değişkenli analizlerimiz kendi partisiyle aidiyet hissi daha yüksek

olan, daha yüksek duygusal kutuplaşma skorlarına sahip olan ve kendi grubunun daha üstün olduğunu düşünenlerin tartışmalara katılma eğiliminin daha fazla olduğunu göstermiştir. Keza, etrafındakilerin kendisiyle aynı fikirde olduğunu düşünenler de tartışmalara daha fazla katılmaktadır. Bu sonuçlar kendi sesimizi, kendi düşüncelerimizi duyduğumuz “yankı odalarının” varlığını göstermektedir.

Öte yandan geleneksel ya da yeni medya da bu soruna çözüm getirmemekte, bir çoğulculuk sağlamamaktadır. Farklı parti tabanları farklı gazete ve televizyonları izlemekte ve kendi takip ettikleri haber kaynaklarının “tarafsız”, diğerlerinin takip ettikleri haber kaynaklarının “tarafli” olduğu kanısındadırlar. Diğerinin görüşlerinin temsil edildiği haber kaynaklarından kasıtlı olarak kaçınan ve kendi inandığı görüşleri gün be gün doğrulayan bireyler; dünya hakkında sağlam, sarsılmaz ancak eksik ve yanlış bir algıya sahip olmaktadır. Kendi tercih ettikleri kanalların doğruladığı siyasal görüşleri taşıyan bireyler için, resmedilen bu dünyada yer almayan görüşler “yanlıştır”, mümkün olduğunca yok sayılır. Bireyler, sosyal medyada da kendi görüşlerine benzer görüşlere sahip Twitter hesaplarını takip etmekte, Facebook listelerini kendilerine benzer kişilerden oluşturmaktadırlar. “Homofili” adı verdiğimiz bu durum, gerçek yaşamdaki ayrışmayı sanal ortama da taşımakta ve döngüsel olarak birbirlerini pekiştirmektedir.

Parti tercihlerinin kimliklere dönüşmesi ve parti tabanları arasındaki kutuplaşmanın artmasının en önemli göstergelerinden biri her tabanın kendi tarihini inşa etme eğiliminde görülmektedir. Geçmiş mağduriyetler ve semboller kimliğin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin ülkemizde genel olarak siyasal eylemlere katılım ender rastlanan bir olguyken, iki sembolik olaya, önce Gezi Protestolarına sonra da 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası eylemlere katılım iki farklı kutbun kendi tarihçelerine nasıl sahip çıktıklarını açıkça göstermektedir. Bir CHP taraftarının Gezi Protestolarına katıldığını ifade etme olasılığı AK Parti taraftarının ifade etme olasılığının 10 katıdır. Keza, söz konusu 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası gösteriler olduğunda, bir şekilde katıldığını söyleyen CHP’lilerin 6 katı kadar AK Partili, 4 katı kadar da MHP’li bu eylemlere katıldığını belirtmiştir. Sadece bu iki önemli tarihin nasıl algılandığı ve nasıl aktarıldığı bile durumu çok iyi özetlemektedir.

Keza, katılımcılara “Türkiye tarihinde en fazla kırılmaya hangi iki olay yol açmıştır?” diye sorulduğunda AK Parti ve MHP taraftarlarının 15 Temmuz Darbe Girişimi, CHP’lilerinse 17-25 Aralık Yolsuzluk Suçlamaları

yanıtlarını görece daha fazla verdiklerini görmekteyiz. Bu da toplumsal hafızadaki farklılıklara işaret etmektedir, parti kimliklerine dayanan farklı tarihten inşaaları burada açıkça görülmektedir.

Çalışmamız, iktidar-muhalefet ilişkilerinden Cumhurbaşkanlığı sisteminden beklentilere; din eğitiminin zorunlu olmasından kadının toplumsal hayata katılımına kadar çok sayıda konuda parti tabanları arasında kayda değer farklılıklara işaret etmektedir. Ekonominin gidişatı konusunda dahi farklar o kadar fazladır ki, bireylerin bu sorulara verdikleri yanıtlardan yola çıkarak hangi partiyi desteklediklerini doğru tahmin etmek çok büyük olasılıktır. En önemli kırılmalardan biri de seçimlerin adilliği ve siyasi görüşlerin ülke yönetiminde yeterince temsil edilip edilmediği sorulduğunda görülmüştür. AK Parti taraftarları seçimlerin adil yapıldığı ve görüşlerinin ülke yönetimine doğru bir biçimde yansıdığı bir ülkede yaşarken; CHP taraftarları seçimlerin adil biçimde yapılmadığını ve görüşlerini ülke yönetimine yansıtmadıklarını düşünmektedir. Bu bulgu, “demokrasinin köydeki tek oyun” olduğuna dair inancın en azından toplumun bir kesiminde kabul görmediğine işaret etmektedir ki bu kanının yaygınlığı bir demokrasinin kalitesinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Her konuda bu kadar kutuplaşmış, bölünmüş bir toplumun ortak paydaları bulunmakta mıdır? Bu soruya araştırma çalışması “evet” diye yanıt vermektedir, Türkiye’nin düşmanlarla çevrili bir kara parçası olduğuna ve Türkiye’nin dostu olmadığına dair inanç yaygın şekilde kabul görmektedir. Türkiye toplumunun kayda değer kısmı Sevr Sendromu olarak adlandırdığımız görüşü taşımaktadır, özetle Avrupa ülkelerinin Türkiye’yi bölmek için çaba harcadığına ya da en azından bölücü faaliyetlere destek olduğuna inanmaktadır. Bu görüşe inananların oranı geçtiğimiz yıllara oranla önemli bir oranda artmıştır ve bu konuda parti tabanları arasında farklılıklar azdır. Bireyleri neredeyse parti tercihlerinden bağımsız olarak bir araya getiren başka bir konu da ülkemizdeki Suriyelilerin konumudur. Suriyelilere yönelik hakların tanınması konusundaki ikirciklilik ve savaş biter bitmez bütün Suriyelileri kendi ülkelerine isteseler de istemeseler de gönderme yönündeki eğilim, neredeyse bütün parti tabanları tarafından paylaşılmaktadır.

Bu çalışmada çizdiğimiz siyasal kutuplaşma tablosunun karamsar ya da kaygı verici olduğu söylenebilir, daha iyimser bir tablonun çizilmesini arzu edenlerin de sayılarının az olmadığı kesindir. Ayrıca bu kutuplaşma tablosunun failinin kim olduğunun açıkça ifade edilmediği de öne sürülebilir. Ancak, çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere, amacımız bir fail tespit et-

mekten çok, önce durumun ciddiyetini göstermek; daha sonra da bu ciddi durumun nasıl tezahür ettiğini sergilemektir.

Ülkemizin son dönemde yaşadığı gerilimler –terör saldırıları, Suriye’de devam eden savaş, askeri hareketler vd.– göz önünde tutulduğunda; küresel ekonomik krizin 10 yıldır istikrarlı büyümeye izin vermediği hatırlatıldığında; en önemlisi ülkedeki siyasal kutuplaşmayı pekiştiren birbiri ardı sıra yapılan referandumlar ya da referandum benzeri seçimler de denkleme dâhil edildiğinde; resmini çizdiğimiz siyasal kutuplaşmanın nasıl mümkün olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Öte yandan, siyasal parti tercihleri kimliklere dönüştüğünde, bireyler diğer parti taraftarlarını kolaylıkla “ötekileştirdiğinde”, diğerinin/farklı olanın sesi duyulmaz hale geldiğinde ve kendi sesimizden başka “doğru” bir sesle karşılaşmadığımızda; dünyayı yorumlayacağımız küçük parçalar olarak algılamanın avantajları sayısızdır. Bütüncül olarak dünyayı anlamak ve yapay olarak inşa edilmiş duvarlarımızın, içinde yaşamaya çalıştığımız fanusların aslında illüzyon olduğunu fark etmek, çaba ve zahmet gerektiren bir iştir; bu çaba ve zahmet, yukarıda tarif ettiğimiz bu belirsizlik çağında, altından kalkılması oldukça ağır bir yük haline gelmektedir. Sahip olunan aidiyetlerin, olguların ne olduğunu belirleyebildiği bir dünyada “gerçek”leri anlamaya çalışmak ve “bizim” gibi düşünmeyenlerle de diyaloga açık olmak bu ağır yükü hafifletmese de en azından paylaşarak baş etmeye dair bir umut içermektedir.

Kaynakça

- Abramowitz, A. I., "Forecasting the 2008 presidential election with the time-for-change model", *The American Political Science Association*, 41(4), 2008, s. 691-695.
- , "Transformation and polarization: The 2008 presidential election and the new American electorate", *Electoral Studies*, 29(4), 2010, s. 594-603.
- , "The electoral roots of America's dysfunctional government", *Presidential Studies Quarterly*, 43(4), 2013, s. 709-731.
- , "Partisan nation: The rise of affective partisanship in the American electorate", J. C. Green, D. J. Coffey ve D. B. Cohen (der.), *The state of the parties: The changing role of contemporary American parties*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2014, s. 21-37.
- Abramowitz, A. I. ve Saunders, K. L., "Why can't we all just get along? The reality of a polarized America", *The Forum*, 3(2), 2005.
- , "Is polarization a myth?", *The Journal of Politics*, 70(2), 2008, s. 542-555.
- Ağırdır, B., *Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma*, KONDA, İstanbul, 2010. Erişim tarihi 15.03.2018, http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/2010_06_KONDA_Toplumda_Siyasette_Kutuplasma.pdf.
- Ahmad, F., *The Making of Modern Turkey*, Routledge, Londra, 1993.
- Akyürek, S. ve Koydemir, F. S., *Türkiye'de Etnik, Dini ve Siyasi Kutuplaşma*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aldrich, J. H., "A downsian spatial model with party activism", *American Political Science Review*, 77(4), 1983, s. 974-990.
- Almond, G. ve Verba, S., *Civic Culture Study, 1959-1960: Version 2* [Data set], 1984. Inter-university Consortium for Political and Social Research. Erişim tarihi 15.03.2018, <https://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/7201>.
- Ansolabehere, S., Rodden, J. ve Snyder, J. M. Jr., "Purple America", *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 2006, s. 97-118.
- Azzimonti, M., "Barriers to investment in polarized societies", *American Economic Review*, 101(5), 2011, s. 2182-2204.
- Azzimonti, M. ve Talbert, M., "Polarized business cycles", *Journal of Monetary Economics*, 67, 2014, s. 47-61.
- Baldassari, D. ve Bearman, P., "Dynamics of political polarization", *American Sociological Review*, 72(5), 2007, s. 784-811.
- Baldassari, D. ve Gelman, A., "Partisans without constraint: Political polarization and trends in American public opinion", *American Journal of Sociology*, 114(2), 2008, s. 408-446.
- Barber, M. J., "Ideological donors, contribution limits, and the polarization of American legislatures", *The Journal of Politics*, 78(1), 2016, s. 296-310.
- Barberá, P., "How social media reduces mass political polarization: Evidence from Germany, Spain, and the US", *Job Market Paper, New York University*, 46, 2014, s. 1-46.
- Bélanger, É. ve Meguid, B. M., "Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice", *Electoral Studies*, 27(3), 2008, s. 477-491.
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F. ve McPhee, W. N., *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*, University of Chicago Press, Chicago, 1954.

- Billig, M. ve Tajfel, H., "Social categorization and similarity in intergroup behaviour", *European Journal of Social Psychology*, 5(1), 1973, s. 27-52.
- Bogardus, E. S., "Measuring social distances", *Journal of Applied Sociology*, 9, 1925, s. 299-308.
- Bourdieu, P., *La Distinction: Critique sociale du jugement*, Editions de Minuit, Paris, 1979.
- Boxell, L., Gentzkow, M. ve Shapiro, J. M., *Is the internet causing political polarization? Evidence from demographics* (Working Paper No. 23258), National Bureau of Economic Research, 2017.
- Bilgiç, M. S., Koydemir, F. S. ve Akyürek, S., "Türkiye'de kimlikler arası kutuplaşmanın sosyal mesafe üzerinden ölçümü ve toplumsal güvenliğe etkisi", *Bilge Strateji*, 6(11), 2014, s. 163-205.
- Brewer, M. B. ve Brown, R. J., "Intergroup relations", D. T. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey (der.), *The handbook of social psychology*, McGraw-Hill, New York, 1998, s. 554-594.
- Budge, I., "A new spatial theory of party competition: Uncertainty, ideology and policy equilibria viewed comparatively and temporally", *British Journal of Political Science*, 24(4), 1994, s. 443-467.
- Budge, I., Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J. ve Tanenbaum, E., *Mapping policy preferences: Estimates for parties, electors, and governments 1945-1998*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Bulut, E. ve Yörük, E., "Digital populism: Trolls and political polarization of Twitter in Turkey", *International Journal of Communication*, 11, 2017, s. 4093-4117.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E. ve Stokes, D. E., *The American voter*, Wiley, New York, 1960.
- Campbell, J., *Polarized: Making sense of a divided America*, Princeton University Press, Princeton, 2016.
- Conover, M., Ratkiewicz, J., Francisco, M. R., Gonçalves, B., Menczer, F. ve Flammini, A., "Political polarization on twitter", *ICWSM*, 133, 2011, s. 89-96.
- Converse, P. E., "The nature of belief systems in mass publics", D. E. Apter (der.), *Ideology and discontent*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964.
- Çarkoğlu, A., Baruh, L. ve Yıldırım, K., "Press-party parallelism and polarization of news media during an election campaign: The case of the 2011 Turkish elections", *The International Journal of Press/Politics*, 19(3), 2014, s. 295-317.
- Dalton, R. J., "Generational change in elite political beliefs: The growth of ideological polarization", *The Journal of Politics*, 49(4), 1987, s. 976-997.
- , "The quantity and the quality of party systems: Party system polarization, its measurement, and its consequences", *Comparative Political Studies*, 41(7), 2008, s. 899-920.
- DiMaggio, P., Evans, J. ve Bryson, B., "Have American's social attitudes become more polarized?", *American Journal of Sociology*, 102(3), 1996, s. 690-755.
- Downs, A., *An economic theory of democracy*, Harper and Row, Boston, 1957.
- Druckman, J. N., Peterson, E. ve Slothuus, R., "How elite partisan polarization affects public opinion formation", *American Political Science Review*, 107(1), 2013, s. 57-79.
- Duca, J. V. ve Saving, J. L., "Income inequality and political polarization: Time series evidence over nine decades", *Review of Income and Wealth*, 62(3), 2016, s. 445-466.
- , "Income inequality, media fragmentation, and increased political polarization", *Contemporary Economic Policy*, 35(2), 2017, s. 392-413.

- Enyedi, Z. ve Todosijević, B., "Adversarial politics, civic virtues and partisanship in Eastern and Western Europe", J. Bartle ve P. Bellucci (der.), *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*, Routledge, Londra, 2009, s. 142-161.
- Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P., "Understanding young citizens' political participation in Turkey: Does 'being young' matter?", *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 2017, s. 57-75.
- Esmer, Y., "At the ballot box: Determinants of voting behavior", S. Sayarı ve Y. Esmer (der.), *Politics, parties, and elections in Turkey*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002, s. 91-114.
- , "Economic crisis and political polarization: A challenge to civic culture?", *Taiwan Journal of Democracy*, 11(1), 2015, s. 129-146.
- Feddersen, T. ve Gul, F., *Polarization and income inequality: A dynamic model of unequal democracy*, Working paper, Managerial Economics and Decision Sciences, Northwestern University, 2014.
- Fiorina, M., *Unstable majorities: Polarization, party sorting, and political stalemate*, Hoover Press, New York, 2017.
- Fiorina, M. P. ve Abrams, S. J., "Political polarization in the American public", *Annual Review of Political Science*, 11(1), 2008, s. 563-588.
- Fiorina, M. P. ve Levendusky, M. S., "Disconnected: The political class versus the people", *Red and Blue Nation*, 1, 2006, s. 49-71.
- Fiorina, M. P., Pope, J. C. ve Abrams, S. J., *Culture war?: The myth of a polarized America*, Pearson Longman, New York, 2006.
- Fleisher, R. ve Bond, J. R., "Evidence of increasing polarization among ordinary citizens", J. E. Cohen, R. Fleisher ve P. Kantor (der.), *American political parties: Decline or resurgence*, CQ Press, Washington, DC, 2001.
- Frey, W. H., Race, immigration and America's changing electorate, 2008. Erişim tarihi 15.03.2018, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.482.4753&rep=rep1&type=pdf>.
- Fry, R., Millennials overtake baby boomers as America's largest generation. Fact Tank, Pew Research Center, 2016. Erişim tarihi 15.03.2018, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/03/01/millennials-overtake-baby-boomers/>.
- Frye, T., "The perils of polarization: Economic performance in the postcommunist world", *World Politics*, 54(3), 2002, s. 308-337.
- Gelman, A., "Struggles with survey weighting and regression modeling", *Statistical Science*, 22(2), 2007, s. 153-164.
- Gelman, A., Shor, B., Bafumi, J. ve Park, D., "Rich state, poor state, red state, blue state: What's the matter with Connecticut?", *Quarterly Journal of Political Science*, 2(4), 2008, s. 345-367.
- Gillion, D. Q., Ladd, J. M. ve Meredith, M., Education, party polarization and the origins of gender gap in U.S. party identification. APSA 2013 Meeting Paper, 2013. Erişim tarihi 15.03.2018, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2301103.
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A., "Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations", *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 2009, s. 10-29.
- Grechyna, D., "On the determinants of political polarization", *Economics Letters*, 144, 2016, s. 10-14.

- Greene, S., "Social identity theory and party identification", *Social Science Quarterly*, 85(1), 2004, s. 136-153.
- Grossmann, M. ve Dominguez, C. B., "Party coalitions and interest group networks", *American Politics Research*, 37(5), 2009, s. 767-800.
- Gutmann, A. ve Thompson, D. (der.), *The spirit of compromise*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- Hacker, J. S., "Privatizing risk without privatizing the welfare state: The hidden politics of social policy retrenchment in the United States", *American Political Science Review*, 98(2), 2004, s. 243-260.
- Haidt, J., "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment", *Psychological Review*, 108(4), 2001, s. 814-834.
- , *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*, Pantheon Books, New York, 2012.
- , "When and why nationalism beats globalism", *Policy: A Journal of Public Policy and Ideas*, 32(3), 2016, s. 46-53.
- Haidt, J. ve Graham, J., "When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize", *Social Justice Research*, 20(1), 2007, s. 98-116.
- Haidt, J., Graham, J. ve Joseph, C., "Above and below left-right: Ideological narratives and moral foundations", *Psychological Inquiry*, 20(2-3), 2009, s. 110-119.
- Haidt, J. ve Joseph, C., "The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules", *The Innate Mind*, 3, 2007, s. 367-391.
- Hirschman, A. O., "The paternity of an index", *The American Economic Review*, 54(5), 1964, s. 761-762.
- Hogg, M. A. ve Abrams, D., *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*, Routledge, Londra, 1998.
- Hopkins, D.J. ve Sides, J. (der.), *Political polarization in American politics*, Bloomsbury, New York, 2015.
- Huddy, L., Mason, L. ve Aarøe, L., "Expressive partisanship: Campaign involvement, political emotion, and partisan identity", *American Political Science Review*, 109(1), 2015, s. 1-17.
- Hunter, J. D., *Culture wars: The struggle to define America*, BasicBooks, New York, 1991.
- Inglehart, R. ve Norris, P., *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*, HKS Working Paper No. RWP16-026, 2016. Erişim tarihi 15.03.2018, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2818659.
- Inglehart, R. ve Welzel, C., *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- , "How development leads to democracy: What we know about modernization", *Foreign Affairs*, 88(2), 2009, s. 33-48.
- Iyengar, S. ve Hahn, K. S., "Red media, blue media: Evidence of ideological selectivity in media use", *Journal of Communication*, 59(1), 2009, s. 19-39.
- Iyengar, S. ve Krupenkin, M., "The strengthening of partisan affect", *Political Psychology*, 39, 2018, s. 201-218.
- Iyengar, S., Sood, G. ve Lelkes, Y., "Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization", *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 2012, s. 405-431.

- Iyengar, S. ve Westwood, S. J., "Fear and loathing across party lines: New evidence on group polarization", *American Journal of Political Science*, 59(3), 2015, s. 690-707.
- Kalaycıoğlu, E., "Elections and party preferences in Turkey: Changes and continuities in the 1990s", *Comparative Political Studies*, 27(3), 1994, s. 402-424.
- Kasalak, K. ve Uçar, F., "Türk siyasetinde cepheleşme/kutuplaşma olgusunun dinamikleri ve milliyetçi cephe hükümetleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(4), 2014, s. 41-54.
- Kaya, Y. ve Sunar, L., "The culture wars redux? The polarization of social and political attitudes in Turkey", *Social Currents*, 2(4), 2015, s. 393-412.
- Kiriş, H. M., "Parti sisteminde kutuplaşma ve Türk parti sistemi örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, 44(4), 2011, s. 33-67.
- Kurt, E. V., "Medya ve kutuplaşma: Kutuplaşmanın medyaya yansımalarının 'Gezi Parkı eylemleri' üzerinden değerlendirilmesi", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20), 2015, s. 193-223.
- Koleva, S. P., Graham, J., Iyer, R., Ditto, P. H. ve Haidt, J., "Tracing the threads: How five moral concerns (especially Purity) help explain culture war attitudes", *Journal of Research in Personality*, 46(2), 2012, s. 184-194.
- La Raja, R. J., "Campaign finance and partisan polarization in the United States Congress", *Duke Journal of Constitutional Law & Public Policy*, 9(2), 2014, s. 223-258.
- Laakso, M. ve Taagepera, R., "'Effective' number of parties: A measure with application to West Europe", *Comparative Political Studies*, 12, 1979, s. 3-27.
- Lakoff, G., *The political mind: Why you can't understand 21st-century politics with an 18th-century brain*, Viking, New York, 2008.
- , *Moral politics: How liberals and conservatives think*, University of Chicago Press, Chicago, 2010.
- , *The ALL NEW don't think of an elephant!: Know your values and frame the debate*, Chelsea Green Publishing, White River Junction, 2014.
- Lang, C. ve Pearson-Merkowitz, S., "Partisan sorting in the United States, 1972-2012: New evidence from a dynamic analysis", *Political Geography*, 48, 2015, s. 119-129.
- Layman, G. C. ve Carsey, T. M., "Party polarization and 'conflict extension' in the American electorate", *American Journal of Political Science*, 46(4), 2002, s. 786-802.
- Layman, G. C., Carsey, T. M., Green, J. C., Herrera, R. ve Cooperman, R., "Party polarization, party commitment, and conflict extension among American party activists", *American Political Science Review*, 104(2), 2010, s. 324-346.
- Lelkes, Y., "Mass polarization: Manifestations and measurements", *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), 2016, s. 392-410.
- Levendusky, M., *The partisan sort: How liberals became democrats and conservatives became republicans*, University of Chicago Press, Chicago, 2009.
- , "Partisan media exposure and attitudes toward the opposition", *Political Communication*, 30(4), 2013a, s. 565-581.
- , "Why do partisan media polarize viewers?", *American Journal of Political Science*, 57(3), 2013b, s. 611-623.
- Levendusky, M. ve Pope, J. C., "Red states vs. blue states: Going beyond the mean", *Public Opinion Quarterly*, 75(2), 2011, s. 227-248.

- Levendusky, M. ve Malhotra, N., *The effect of false polarization: Are perceptions of political polarization self-fulfilling prophecies*, Working Paper, University of Pennsylvania, Philadelphia, PA, 2013.
- Levendusky, M. ve Malhotra, N., "(Mis)perceptions of partisan polarization in the American public", *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), 2016, s. 378-391.
- Lupu, N., "Party polarization and mass partisanship: A comparative perspective", *Political Behavior*, 37(2), 2015, s. 331-356.
- Mardin, Ş., "Center-periphery relations: A key to Turkish politics?", *Daedalus*, 102(1), 1973, s. 169-190.
- Mason, L., "'I disrespectfully agree': The differential effects of partisan sorting on social and issue polarization", *American Journal of Political Science*, 59(1), 2015, s. 128-145.
- Mason, L. ve Wronski, J., "One tribe to bind them all: How our social group attachments strengthen partisanship", *Political Psychology*, 39, 2018, s. 257-277.
- McCarty, N., Poole, K. T. ve Rosenthal, H., *Polarized America: The dance of ideology and unequal riches*, MIT Press, Massachusetts, 2016.
- Moral, M., *The bipolar voter: On the effects of political polarization on voter turnout and voting behavior*, Yayınlanmamış doktora tezi, State University of New York at Binghamton, Binghamton, 2016.
- Noelle-Neumann, E., "The spiral of silence-a theory of public opinion", *Journal of Communication*, 24(2), 1974, s. 43-51.
- Özbudun, E., "The Turkish party system: institutionalization, polarization, and fragmentation", *Middle Eastern Studies*, 17(2), 1981, s. 228-240.
- , "Changes and continuities in the Turkish party system", *Representation*, 42(2), 2006, s. 129-137.
- Pariser, E., *The filter bubble: What the internet is hiding from you*, Penguin, Londra, 2011.
- Pew Research Center, Political polarization in the American public, 2014. Erişim tarihi 15.03.2018, <http://www.people-press.org/2014/06/12/political-polarization-in-the-american-public/>
- Poole, K. T. ve Rosenthal, H., "The polarization of American politics", *The Journal of Politics*, 46(4), 1984, s. 1061-1079.
- , "D-nominate after 10 years: A comparative update to Congress - A political-economic history of roll-call voting", *Legislative Studies Quarterly*, 26(1), 2001, s. 5-29.
- Prior, M., "News vs. entertainment: How increasing media choice widens gaps in political knowledge and turnout", *American Journal of Political Science*, 49(3), 2005, s. 577-592.
- , *Post-broadcast democracy: How media choice increases inequality in political involvement and polarizes elections*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- , "Media and political polarization", *Annual Review of Political Science*, 16(1), 2013, s. 101-127.
- RePass, D. E., "Issue salience and party choice", *American Political Science Review*, 65(2), 1929, s. 389-400.
- Robins, P., *Suits and uniforms: Turkish foreign policy since the Cold War*, Hurst, Londra, 2003.
- Robinson, W. P., *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1996.

- Sartori, G., *Parties and party systems: A framework for analysis*, Cilt 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- Sayari, S., "Towards a new Turkish party system?", *Turkish Studies*, 8(2), 2007, s. 197-210.
- Schmitt, J., How to measure ideological polarization in party systems, ECPR Graduate Student Conference, 2016. Erişim tarihi 15.03.2018, <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/180d1ef3-fd2c-4fd4-8532-df969463c71a.pdf>.
- Sherman, D. K., Hogg, M. A. ve Maitner, A. T., "Perceived polarization: Reconciling ingroup and intergroup perceptions under uncertainty", *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(1), 2009, s. 95-109.
- Shils, E., "Centre and periphery", Anonim (der.), *The logic of personal knowledge: Essays presented to Michael Polanyi*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1961, s. 117-130.
- Simon, B. ve Klandermans, B., "Politicized collective identity: A social psychological analysis", *American psychologist*, 56(4), 2001, s. 319-331.
- Somer, M., "Media values and democratization: What unites and what divides religious-conservative and pro-secular elites?", *Turkish Studies*, 11(4), 2010, s. 555-577.
- , "Does it take democrats to democratize? Lessons from Islamic and secular elite values in Turkey", *Comparative Political Studies*, 44(5), 2011, s. 511-545.
- Stroud, N. J., "Media use and political predispositions: Revisiting the concept of selective exposure", *Political Behavior*, 30(3), 2008, s. 341-366.
- , "Polarization and partisan selective exposure", *Journal of Communication*, 60(3), 2010, s. 556-576.
- Sunstein, C. R., *Republic.Com 2.0*, Princeton University Press, Princeton, 2007.
- , *Going to extremes: How like minds unite and divide*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Tajfel, H., "Experiments in intergroup discrimination", *Scientific American*, 223(5), 1970, s. 96-103.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C., "An integrative theory of intergroup conflict", W. G. Austin ve S. Worchel (der.), *The social psychology of intergroup relations*, Brooks/Cole, Monterey, 1979, s. 33-37.
- Tarhan, G., "Roots of the headscarf debate: Laicism and secularism in France and Turkey", *Journal of Political Inquiry*, 4, 2011, s. 1-32.
- Teixeira, R., Frey, W.H. ve Griffin, R., States of change, The demographic evolution of the American electorate, 1974-2060, 2015. Erişim tarihi 15.03.2018, <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2015/02/SOC-report1.pdf>.
- Turam, B., *Between Islam and the state: The politics of engagement*, Stanford University Press, Stanford, 2007.
- Tuschman, A., *Our political nature: The evolutionary origins of what divides us*, Prometheus Books, New York, 2013.
- Uyan Semerci, P., Erdoğan, E. ve Sandal Önal, E., "Biz"liğin Aynasından Yansıyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Van Boven, L., Judd, C. M. ve Sherman, D. K., "Political polarization projection: Social projection of partisan attitude extremity and attitudinal processes", *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(1), 2012, s. 84-100.

- Volkens, A., Lehmann, P., Matthieß, T., Merz, N., Regel, S. ve Weißels, B., *The manifesto data collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*, Version (2017), Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin, 2017. Erişim tarihi 15.03.2018, <https://doi.org/10.25522/manifesto.mps.2017b>
- Webster, S. W. ve Abramowitz, A. I., “The ideological foundations of affective polarization in the US electorate”, *American Politics Research*, 45(4), 2017, s. 621-647.
- Westfall, J., Van Boven, L., Chambers, J. R. ve Judd, C. M., “Perceiving political polarization in the United States: Party identity strength and attitude extremity exacerbate the perceived partisan divide”, *Perspectives on Psychological Science*, 10(2), 2015, s. 145-158.
- Yazıcı, T., “The role of online social networks in social movements: Social polarization and violations against social unity and privacy of individuals in Turkey”, *World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 8(8), 2014, s. 2702-2706.
- Yıldız, Ö., “Sivil toplum örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal bir açılım”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 2007 s. 53-58.
- Yılmaz, C., Aygören, O. ve Özdemir, Ö., “Türkiye’de siyasi kutuplaşmayı oluşturan unsurlar: Seçmen tercihlerinde ekonomik oy verme davranışından toplumsal travma kuramına kadar bir dizi etkenin görece etkileri”, *İktisat İşletme ve Finans*, 27(311), 2012, s. 9-39.
- Yılmaz, H., “Two pillars of nationalist euroskepticism in Turkey: The Tanzimat and Sèvres Syndromes”, I. Karlsson ve A. Strom Melin (der.), *Turkey, Sweden and the European Union: Experiences and Expectations*, Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm, 2006, s. 29-40.

Dizin

- 15 Temmuz darbe girişimi 59, 105-107, 109, 115, 116, 118, 147
- 17-25 Aralık yolsuzluk suçlamaları 115, 116, 147
- 2017 Kutuplaşma Araştırması 5, 35, 49
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 2, 30, 31, 50-53, 57-62, 68, 70, 73, 75-78, 80, 84, 85, 87, 95, 97-99, 106, 107, 109, 110, 114, 115, 118, 120-122, 124-128, 130, 132-136, 138-142, 147, 148
- Ahlaki Temeller Kuramı 12
- Akşener, Meral 114
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 7-13, 15, 17-19, 21, 22, 26, 27, 29, 31, 41, 134, 135, 143, 144
- Amerikan Ulusal Seçim Çalışmaları (American National Election Studies, ANES) 9, 41
- Avrupa Birliği (AB) 134, 135, 137
- Avrupa Değerler Araştırması 30
- ayrımcılık 14, 15, 32, 62, 127, 133, 142
- ayırışma 8-12, 16, 20, 24, 30, 71, 84, 100, 109, 116, 121, 126, 132, 133, 143, 147
- azınlıklar 17, 71, 73-75, 79, 80, 82, 84, 92, 93
- Baby Boom Kuşağı 18
- Bahçeli, Devlet 114
- Balyoz-Ergenekon davaları 116
- Batı demokrasileri 104, 109
- batılılaşıma, 28, 29
- Clinton, Bill 17
- Columbia Ekolü 15
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 2, 50, 51, 53, 57-63, 68, 70, 73, 75, 76, 78-80, 82, 84, 86, 87, 95-99, 106, 107, 109, 111, 112, 116, 118-122, 125-127, 132-136, 138-141, 147, 148
- Cumhuriyetçi Parti (ABD) 19, 20
- değerler perspektifi 13
- Demirtaş, Selahattin 114
- demografik
- değişim 17, 18
- değişkenler 17, 18, 42, 45-47, 52, 55, 70, 82, 92, 112
- Demokrat Parti (ABD) 17, 18, 20
- Demokrat Parti (Türkiye) 28
- depolarizasyon 8
- dindarlık 10, 29, 30, 55, 70, 92, 112, 138
- dindar-muhafazakârlar 82, 84, 92, 107, 109, 112
- dini özgürlüklerin kısıtlanması 118
- Diyanet İşleri Başkanlığı 111
- Dünya Değerler Araştırması 30
- Erdoğan, Recep Tayyip 112, 114
- Fazilet Partisi 31
- Filipinler 37, 41
- Fransa 30
- Freedom House 37
- gelir
- dağılımı 18, 19
- eşitsizliği 19
- Gezi Parkı olayları 29, 32, 105-107, 109, 115, 120, 121, 147
- Gülen, Fethullah 130
- Halkların Demokratik Partisi (HDP) 2, 50-53, 58-61, 68, 70, 73, 75, 76, 78-80, 84, 87, 92, 95, 96, 99, 100, 106, 107, 109, 112, 114, 116, 118, 120-122, 125-127, 130, 134-136, 138-142
- ideolojik
- ayrılık 10, 21
- ve kültürel/coğrafi farklılaşma 15

- ifade özgürlüklerinin kısıtlanması 118
İkinci Dünya Savaşı 8
İmam-Hatip okulları 29
İYİ Parti 50-53, 59, 68, 73, 75, 76, 78-80, 95-97, 106, 107, 111, 114, 116, 118, 119, 120-123, 125, 126, 130, 134-136, 138-140
Japonya 41
Karşılaştırmalı Bildirgeler Projesi (CMP) 39, 40
Karşılaştırmalı Seçim Sistemleri Araştırmaları (Comparative Study of Election Systems, CSES) 4, 37, 38, 40-42, 45, 49, 57, 143
Kayıp Kuşak 18
Kılıçdaroğlu, Kemal 114
kimlik
 etnik kimlik 32
 grup kimliği 14, 50, 77
 mezhepsel kimlik 32
 parti kimliği 15, 16, 21, 148
 partizan kimlik 16, 145
 siyasal kimlik 3, 14, 15, 45, 70, 71, 145
 sosyal kimlik 14, 15
 toplumsal kimlik 20
 oluşumu 14
 siyaseti 146
Kozmopolitan Liberalizm 13
kutuplaşma
 siyasal kutuplaşma 1, 3, 8-11, 15, 17, 30, 32, 33, 35, 36, 46, 50, 66, 82, 100, 101, 112, 131, 144-146, 148, 149
 bireysel düzeydeki kutuplaşma 9
 duygusal kutuplaşma 15-17, 25, 41, 42, 45-47, 50, 54, 55, 57, 70, 82, 84, 92, 100, 107, 109, 112, 143-147
 elit düzeyindeki kutuplaşma 9, 18, 20-22, 32
 ideolojik kutuplaşma 8-10, 16, 32, 47
 sahte kutuplaşma 15, 16, 21, 25, 93
 seçmen kutuplaşması 23
 siyasi kutuplaşma, 16, 19, 20, 23
 sosyal kutuplaşma 33
kutuplaşma tartışmaları 7, 11, 27, 29, 31, 33, 35, 36, 104, 143
kutuplaşmış
 çoğulcu parti sistemi 36
 çoğulculuk 32, 36
Kurtuluş Savaşı 28
kültür
 çatışması (Kulturkampf) 29, 31
 savaşları 11-13, 18, 30, 31
Kültürel Gerileme (Cultural Backlash) 13
küreselleşme 19
Kürt Sorunu 116, 130
Kürtler 29, 30-32, 75, 79, 80, 82, 84, 92, 115, 116
laiklik 30
Mardin, Şerif 28, 29
medya 2, 3, 4, 10, 12, 16, 20-29, 31-33, 84, 87, 93, 97, 100, 101, 147
merkez-çevre çatışması 28-31
Milenyum Kuşağı 17, 18
Milli Nizam Partisi 29
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 2, 50, 51, 53, 58-61, 63, 68, 73, 75-78, 82, 85, 86, 92, 95-97, 106, 107, 110, 112, 114, 115, 118-122, 124-128, 130, 133-136, 138, 141, 142, 147
milliyetçilik 13, 53, 55, 68, 70, 79, 92, 107, 112, 138, 145, 146
Milliyetçi-Muhafazakârlar 75
Modern-Laikler 75, 80, 84, 92, 107, 109, 112
modernleşme 28, 29
nesil ikamesi 18
Obama, Barack 17
OHAL 87-89
Osmanlı İmparatorluğu 28
oy verme davranışı 8, 9, 15, 29, 36, 61, 124, 130

- ötekileştirme 2, 14, 32, 50, 57, 64, 144, 145
- parti
- aidiyeti 15
 - tabanları 31, 61, 64, 66, 70, 77, 82, 85, 107, 112, 114, 119-124, 126, 129, 131, 132, 135, 139-141, 145, 147, 148
 - tercihi 13, 15, 18, 29, 57, 82, 92, 111, 130, 131, 143-145, 148
- partizan sıralama (partisan sorting) 11
- Pew Research Center 9
- PKK 136, 137
- Popülist Liberalizm 13
- Post-Milenyum Kuşağı 17
- radikalleşme 8, 24
- Refah Partisi 31, 32
- referandum 3, 59, 62, 121, 149
- Saadet Partisi 31
- seçerek maruz kalma (selective exposure) 24
- seçimler 3, 11, 13, 21, 22, 32, 33, 37, 38, 87, 121, 122, 148, 149
- seküler-dindar çatışması 30-32
- sekülerlik 29, 30
- Senato (ABD) 8, 20
- Serbest Fırka 28
- Sessiz Kuşak 18
- Sevr Antlaşması 135, 136
- Siyasal Eylem Komiteleri (Political Action Committees-PAC) 8
- siyasal
- elitler 1, 3
 - eyleme katılım 107
 - görüş 4, 10, 11, 13, 52, 87, 90, 93, 112, 147
 - hafıza 103, 115
 - hoşgörüsüzlük 65, 66, 70, 82, 84, 144, 145
 - katılım 103-105, 109, 145
 - kültür 3, 11, 28, 103, 109, 111
 - parti tercihleri 11, 50, 53, 96, 149
 - saflaşma 11, 59, 115
- Soğuk Savaş 7
- sol-sağ çatışması 29-32, 36-39, 45, 55, 92
- sosyal
- adalet 12, 31
 - devlet 19
- Sosyal Kimlik Kuramı 14, 16
- sosyal medya 2, 4, 24, 26, 32, 33, 87, 88, 90, 93, 98-102, 147
- facebook 4, 88-90, 93, 100, 102, 103, 147
- internet 23, 26, 98
- trolller 33
- twitter 4, 33, 88-90, 93, 99-102, 147
- sosyal mesafe 3, 15, 32, 63, 64, 66, 68, 70, 82, 144-146
- sosyoekonomik değişkenler 52, 55, 70, 82, 92, 112
- SuperPAC 22
- Suriyeli mülteciler 129, 130, 138, 141
- Suskunluk Sarmalı 4, 87
- Şeriat 118
- Şeyh Said İşyanı 28
- Tayvan 41
- Temsilciler Meclisi (ABD) 8, 20, 22
- Trump, Donald 11, 13
- X Kuşağı 18
- Yankı Odaları (echo chambers) 4, 24, 25, 10
- Yıldırım, Binali 114

